

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KARAHANLI TÜRKÇESİ SATIR-ARASI KUR'AN TERCÜMESİ'NDE
(TİEM 73) SOYUT ADLAR

BÜŞRA DOĞAN
20718001

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZLEM YİĞİTOĞLU

2024

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KARAHANLI TÜRKÇESİ SATIR-ARASI KUR'AN
TERCÜMESİ'NDE (TİEM 73) SOYUT ADLAR

BÜŞRA DOĞAN
20718001
ORCID NO: 0000-0001-6289-5346

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZLEM YİĞİTOĞLU

OCAK 2024

Büşra DOĞAN tarafından hazırlanan “KARAHANLI TÜRKÇESİ SATIR-ARASI KUR’AN TERCÜMESİ’NDE (TİEM 73) SOYUT ADLAR” başlıklı çalışma, **04/03/2024** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunmuş ve jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Dili Programında **YÜKSEK LİSANS** tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Özlem YİĞİTOĞLU

.....

Jüri Üyeleri

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Özlem YİĞİTOĞLU

.....

Prof. Dr. Zühal ÖLMEZ

.....

Doç. Dr. Murat ELMALI

.....

ÖZET

KARAHANLI TÜRKÇESİ SATIR-ARASI KUR'AN TERCÜMESİ'NDE (TİEM 73) SOYUT ADLAR

Eskiden beri tercüme geleneğine sahip olan Türkler, özellikle dinî metinleri her zaman kendi dillerine çevirmeye önem vermişlerdir. Uygurlar döneminde Budist ve Manihaist metinlerin çevirisiyle başlayan tercüme faaliyetleri, Türklerin İslamiyet'e geçmesiyle de devam etmiştir. Uygurlar döneminde meydana getirilmeye başlanan dinî terminolojiye ait söz varlığı, ilk dönem İslamî metinlerde de görülmektedir. Bu çalışmada erken dönem Türk dili metinleri içerisinde yer alan Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi'ndeki (TİEM 73) soyut adlar üzerinde durulmuştur. Satır-arası çeviri yöntemiyle meydana getirilen eser, Eski Türk dilinin söz varlığını aydınlatması açısından önem arz etmektedir çünkü bu tür metinlerde kaynak dildeki sözcükler tercüme edilirken her zaman tam karşılığı verilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın kapsamını oluşturan TİEM 73'ün söz varlığı, soyut adların incelenmesi ile sınırlandırılmıştır. Bir dildeki soyut kavramların varlığı dilin ne kadar işlenmiş olduğu ile doğru orantılıdır. İlk Türkçe Kur'an tercümelerinden biri olduğu düşünülen TİEM 73'teki soyut kavramların fazlalığı, bizi bu ifadeler üzerinde çalışmaya yönlendirmiştir. Çalışmada ele alınan soyut adlarda da sınırlandırılmaya gidilmiştir. İncelenen soyut adların ilk kez TİEM 73'te tanıklanmış olmasına ve daha öncesinde Eski Türk dili metinlerinde yer alan ancak bu eserde yeni anlam/anlamlar kazanmış olmasına dikkat edilmiştir. İncelenen soyut adların morfolojik ve semantik analizi yapılmıştır. Çalışmanın ilk kısmında ele alınan soyut adların varlığı, diğer Kur'an tercümeleri (Karahanlı Türkçesi Kur'an Tercümesi - Rylands nüshası, Anonim Tefsir, Harezmi Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi - Hekimoğlu Ali Paşa nüshası, Satır-Arası Türkçe Farsça Tercümeli Kur'an Tercümesi - Özbekistan nüshası) ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında ilk kez bu eserde kaydedilen soyut adların türetildikleri ekler incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmada ele alınan 221 soyut adın 190'nın ilk defa TİEM 73'te kaydedildiği, geri kalan 31 soyut adın ise TİEM 73'te yeni anlamlar kazandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an Tercümesi, TİEM 73, söz varlığı, soyut, ad.

ABSTRACT

ABSTRACT NOUNS IN THE INTERLINEAR TRANSLATION OF THE QUR'AN IN KARAKHANID TURKISH (TIEM 73)

The translation of religious texts into their own language has always been important to Turks, who have a long tradition of translation. The translation effort, which began with the translation of Buddhist and Manichaean texts during the Uighur period, continued with the conversion of the Turks to Islam. The vocabulary of religious terminology that began to emerge during the Uighur period can also be found in early Islamic texts. This study focuses on the abstract nouns in the Interlinear Qur'anic Translation in Karakhanid Turkish (TIEM 73), which is one of the early Turkish language texts. The work, which was produced using the interlinear translation method, is important in terms of elucidating the vocabulary of the Old Turkic language, because in such texts, an attempt was always made to give the words in the source language their exact equivalents in the translation. The vocabulary of TIEM 73, which constitutes the scope of the study, is limited to the analysis of abstract nouns. The presence of abstract concepts in a language is directly proportional to the degree to which the language is cultivated. The abundance of abstract concepts in TIEM 73, which is assumed to be one of the first Turkish translations of the Qur'an, has encouraged us to study these expressions. The abstract nouns analysed in this study have also been narrowed down. Attention was paid to the fact that the abstract nouns analysed appeared for the first time in TIEM 73, or that they had previously appeared in Old Turk texts but had acquired a new meaning in TIEM 73. Morphological and semantic analyses of the studied abstract nouns were carried out. In the first part of the study, the vocabulary of the abstract nouns is presented in comparison with other Qur'anic translations (Qur'anic translation in Karakhanid Turkish - Rylands manuscript, Anonymous Tafseer, Interlinear Qur'anic translation in Khorezmian Turkish - Hekimoğlu Ali Pasha manuscript, Interlinear Turkish-Persian translation of the Qur'an - Uzbekistan manuscript). In the second part of the study, the affixes from which the words recorded for the first time in this work are derived were analysed. It was found that 190 of the 221 abstract nouns analysed in this study were recorded for the first time in TIEM 73, while the remaining 31 abstract nouns acquired new meanings in TIEM 73.

Keywords: Qur'an translation, TIEM 73, vocabulary, abstract, noun.

ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasında Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi'nde (TİEM 73) soyut adlar leksik ve semantik açıdan incelenmiştir. İslamiyet'e geçişin 10. yüzyıldan itibaren hızlanmasıyla Kur'an-ı Kerim'i Türkçeye çevirme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde meydana getirilen Kur'an tercümeleri Türkçenin söz varlığının aydınlatılması açısından Türk dili tarihinde önemli kaynaklardır. Bu çalışmada amaç, TİEM 73'ün söz varlığı incelenerek Türkçenin İslamî terminolojiye ne ölçüde cevap verebildiğini belirlemektir. İnceleme sonucunda eserde birçok sözcüğün Türkçeye Arapçasıyla eşdeğer bir biçimde tercüme edildiği ve Türkçenin İslamî kavramları karşılayacak yetkinliğe sahip olduğu saptanmıştır.

Bu çalışma temel olarak dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü olan giriş kısmında tezin konusu, amacı, kapsamı ve tezde uygulanan yöntem belirtilmiştir. Ardından tezin konusuna ilişkin olarak soyut ve somut kavramlar ile Türklerde ilk çeviri faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Türk tarihinde çeviri faaliyetlerinin Uygurlar döneminde başlamış olması nedeniyle Uygurların tarihine ve Eski Uygur Edebiyatına da değinilmiştir. İlk Türkçe Kur'an tercümelerinden biri olan TİEM 73, Karahanlı Devleti döneminde ve Karahanlı Türkçesi ile meydana getirilmiş olduğundan giriş kısmında Türklerin İslamiyet'i kabulü, Karahanlılar ve Karahanlı Türkçesine de kısaca değinilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in kutsal bir metin olmasından dolayı başka dillere tercüme edilmesi konusunda birtakım görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmanın ikinci bölümünde Kur'an-ı Kerim'in tercümesi meselesi ele alınmıştır. Ardından ilk Türkçe Kur'an tercümeleri hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünü inceleme kısmıdır. Bu bölümde 221 soyut ad madde başı olarak ele alınmıştır. 221 soyut adın 190'ı ilk kez TİEM 73'te kaydedilen soyut adlardır. Bu sözcüklerin türetildikleri ekler ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünü sonuç kısmı oluşturmaktadır. İncelenen 221 soyut ad örneği sonucunda TİEM 73'te Arapça dinî terimleri karşılayabilecek düzeyde bir dil kullanıldığı ortaya konmuştur.

Satır-arası Kur'an tercümeleri Eski Türk Dili'nin büyük önem taşıyan eserleri arasındadır. Bu tür metinler Türklerin sahip olduklarından farklı bir kültürel ve dinî çevreye dahil oldukları dönemde meydana getirilmişlerdir. Bu tez çalışması, yaşanan bu değişimlere karşı Türkçenin nasıl bir tavır takındığının, yabancı sözcükleri ne ölçüde ve nasıl karşıladığının tespit edilmesi amacıyla yapılmıştır. Hazırladığımız bu tezin Eski Türk Dili'nin sözvarlığı ile ilgili çalışmalara katkı sağlamasını ümit ediyorum.

Tez çalışmam boyunca bana rehberlik eden değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Özlem Yiğitoğlu'na sonsuz bir teşekkür borçluyum. Kendisinin anlayışı, desteği ve kıymetli önerileri olmadan bu çalışma tamamlanamazdı.

Ayrıca eğitim hayatım boyunca sabır, sevgi ve teşvikleri ile en büyük destekçim olan aileme minnettarım. Sizin varlığınız bu süreci atlatmamda en büyük yardımcım oldu.

Büşra DOĞAN
Şubat, 2024; İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu ve Amacı.....	2
1.2. Tezin Kapsamı ve Tezde Uygulanan Yöntem	2
1.3. Soyut ve Somut Kavramlar	5
1.4. Türklerde İlk Çeviri Faaliyetleri	6
1.5. Uygurlar ve Eski Uygur Edebiyatı.....	9
1.6. Türklerin İslamiyet’i Kabulü, Karahanlılar ve Karahanlı Türkçesi	11
1.6.1. Türklerin İslamiyet’i Kabulü.....	11
1.6.2. Karahanlılar ve Karahanlı Türkçesi	13
2. KUR’AN-I KERİM’İN TERCÜMESİ MESELESİ VE İLK TÜRKÇE KUR’AN TERCÜMELERİ.....	15
2.1. Kur’an-ı Kerim’in Tercümesi Meselesi	15
2.2. İlk Türkçe Kur’an Tercümeleri	16
2.2.1. Doğu Türkçesi Kur’an Tercümeleri	17
2.2.1.1. Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kur’an Tercümesi (TİEM 73)	17
2.2.1.2. Rylands Nüshası.....	18
2.2.1.3. Anonim Tefsir	19
2.2.1.4. Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur’an Tercümesi Hekimoğlu Ali Paşa Nüshası.....	20
2.2.1.5. Özbekistan Nüshası.....	20
3. İNCELEME	21

3.1. Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi'nde (TİEM 73) Soyut Adlar	21
3.2. İlk Kez TİEM 73'te Kaydedilen Soyut Adların Yapımı	143
3.2.1. Addan Ad Yapan Ekler	143
3.2.1.1. +A.....	143
3.2.1.2. +çI	143
3.2.1.3. +lXg	144
3.2.1.4. +lXk	145
3.2.1.5. +mAn	147
3.2.1.6. +sXz	148
3.2.2. Eylemden Ad Yapan Ekler.....	148
3.2.2.1. -(O)k.....	148
3.2.2.2. -(X)g.....	148
3.2.2.3. -(X)m.....	149
3.2.2.4. -(X)nç	149
3.2.2.5. -(X)nçIg.....	149
3.2.2.6. -gI	150
3.2.2.7. -I	150
3.2.2.8. Fiilimsiler	150
4. SONUÇ	162
KAYNAKÇA.....	166

ŞEKİLLER LİSTESİ

< : Sözcük/fiilin önceki biçimini gösterir.

* : Tanıklanamamış biçimleri gösterir.

- : 1. Fiil kökünden veya fiil gövdesinden sonra gelir. 2. Yokluğu belirtir.

~ : Eş zamanlı kullanımı bildirir.

+ : İsim veya isim soylu yapıları gösterir.

? : Kökeni veya verilen anlamı belirsiz.

KISALTMALAR LİSTESİ

a. g. e.	: adı geçen eser
a. g. m.	: adı geçen makale
AT	: Anonim Tefsir
bk.	: bakınız
Çin.	: Çince
DLT	: Dîvânu Lugâti't-Türk
ED	: An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish
ET	: Eski Türkçe
Hekimoğlu	: Harezmi Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi Hekimoğlu Ali Paşa Nüshası
KB	: Kutadgu Bilig
krş.	: karşılaştırınız
KTS	: Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (TİEM 73) Örnekle - Açıklamalı Sözlük
Moğ.	: Moğolca
Özbekistan	: Satır-arası Türkçe-Farsça Tercümeli Kur'an Tercümesi Özbekistan Nüshası
Rylands	: Karahanlı Türkçesi Satır-arası Kur'an Tercümesi Rylands Nüshası
Skr.	: Sankritçe
Soğd.	: Soğdca
ŞU	: Şine Usû Yazıtı
TİEM 73	: Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi Türk İslam Eserleri Müzesi 73
TT	: Türkische Turfan Texte
UW	: Uigurisches Wörterbuch
vd.	: ve diğerleri

1. GİRİŞ

Farklı dilleri konuşan insan topluluklarının birbirleriyle siyasî, dinî, ticarî, askerî ve kültürel etkileşimlerde bulunabilmelerinde çeviri faaliyetleri önem teşkil etmektedir. Çeviri sayesinde toplumlar arasında iletişim güçlenir ve kültürler arası etkileşim gerçekleşir. “Bir dilden başka bir dile aktarma, çevirme; tercüme.” (Güncel Türkçe Sözlük, 20 Kasım 2023) olarak tanımlanan *çevirin*in, insanlık tarihi kadar eski olduğu düşünülmektedir (Yücel, 2020, 11).

Tarihte çeviri faaliyetlerine bakıldığında kutsal metinlerin çevirilerinin titizlikle ele alındığı görülmektedir. Bu tür metinleri doğru bir şekilde aktarmak tercüman için son derece önemlidir çünkü yapılacak olan herhangi bir hatanın günaha sebebiyet vereceğine inanılmaktadır. Bu bağlamda semavî dinlere ait kutsal metinlerin erken dönemlerde hem Batı hem de Doğu medeniyetlerinde sözcüğü sözcüğüne tercüme edildiği görülmektedir.

Eski zamanlardan beri çeşitli dinî çevrelere dâhil olan Türkler, benimsemiş oldukları dinlere ait metinleri çevirmeye her zaman önem vermişlerdir. Eski Türkler arasında çeviri faaliyetleri Uygurlar döneminde başlamıştır. Bu dönemde yapılan çevirilerin büyük bir kısmı dinî içeriklidir. Türkler, Gök-Tanrı inancının ardından Manihaizm ve Budizm gibi dinleri benimsemişlerdir. Bu döneme kadar olan zaman dilimi içerisinde Türkçede yabancı dillerin etkisinin yok denecek kadar az olduğu söylenebilir ancak Uygurlar döneminde yapılan tercümeler ile dile yabancı sözcükler girmeye başlamıştır. Ayrıca bu dinlere ait dinî terimleri karşılamak için Türkçe sözcükler de türetilmiştir. Buna ilişkin olarak Türkçede dinî bir terminolojinin ilk kez bu dönemde oluşmaya başladığı söylenebilir.

Türkler İslamî çevreye dâhil olduktan sonra da çeviri faaliyetlerine devam etmişlerdir. Kabul etmiş oldukları İslamiyet inancını daha iyi anlamak amacıyla Kur'an-ı Kerim'i kendi dillerine tercüme etmişlerdir. İlk Türkçe Kur'an tercümeleri İslamiyet'te geçişin hızlandığı Karahanlı Devleti döneminde yapılmaya başlanmıştır. Yapılan ilk tercümeler satır-arası çeviri yöntemiyle meydana getirilmiştir. Bu tür

çevirilerde tefsir yer almamaktadır ve sözcüğü sözcüğüne çeviri tekniği kullanılmıştır. Her bir Arapça sözcüğün Türkçe sözcük ile karşılanmasından dolayı tercüme metni, Arapçanın sentaks özelliklerini taşır ve Türkçenin sentaks özellikleri göz ardı edilmiş olur. Bu nedenle satır-arası Türkçe Kur'an tercümeleri özellikle sözlükçülük bakımından değerli birer kaynaktır. Bu gibi çalışmalar genellikle Türkçeyi ve Arapçayı çok iyi bilen kimseler tarafından meydana getirildiği için eserde verilen karşılıklar titizlikle seçilmiş, her kelimenin verdiği anlamın tam karşılığı aranmıştır. Bu tür çeviriler sözlükçülüğün daha gelişmediği çağlarda bazen sözlük yerini de tutmuştur (Zülfikar, 1974, 174).

1.1. Tezin Konusu ve Amacı

Bu tez çalışmasının konusunu ilk Türkçe Kur'an tercümelerinden olan Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi'ndeki (TİEM 73) soyut adların leksik ve semantik incelemesi oluşturmaktadır. İlk dönem Kur'an tercümeleri, Eski Türk Dili söz varlığının aydınlatılması açısından önem teşkil eden eserlerdir. Satır-arası çeviri yönteminin kullanıldığı bu tercümeler, özellikle sözlükçülük bilimi için değerli kaynaklardır. Bu çalışmada TİEM 73'ün söz varlığı soyut adlar açısından incelenmiştir. Soyut kavramlar bir toplumun zihin dünyasının anlaşılması açısından dikkate değerdir. Somut kavramların aksine soyut kavramlar varlığını dile borçludur, bu kavramlar zihinde belli bir görüntü oluşturamadıkları hâlde dil aracılığıyla başkalarına aktarılabilirler (Aksan, 2021, 19). Aksan'a göre bir dildeki soyut kavramların genişliği o dilin işlenmiş olduğunu gösteren önemli unsurlardan biridir (2019: 145). Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, yeni bir dinî çevreye girilmesi ile Türkçenin bu yeni dine ait kavramları ne derecede ve nasıl karşıladığını TİEM 73'teki soyut adlar üzerinden ortaya koymaktır.

1.2. Tezin Kapsamı ve Tezde Uygulanan Yöntem

Bu çalışmada TİEM 73'ün sözvarlığı soyut adlar üzerinden incelenmiştir. TİEM 73 soyut sözcükler açısından zengin içerikli bir eserdir bu nedenle çalışmamız soyut adların incelenmesiyle sınırlandırılmıştır. İncelenen sözcükler eserde yer alan tüm soyut adları kapsamamaktadır. Bunun yerine bu çalışmada ilk kez TİEM 73'te tespit edilen soyut adlar ile Eski Türk Dili metinlerinde de yer alan ancak TİEM 73'te yeni

anlamlar kazanan soyut adlar incelenmiştir. Böylece Arapça sözcüklerin Türkçede ne şekilde karşılandığı ortaya konulmuştur.

Çalışmada TİEM 73'ün soyut adlara ilişkin söz varlığı, Kök ve Ünlü'nün 2004 yılında hazırladıkları doktora tezlerinin dizin kısımlarına ve Ünlü'nün 2018 yılında yayımlamış olduğu 8 ciltten oluşan eserin sözlük kısmına (7. ve 8. cilt) dayanarak taranmıştır. 221 soyut ad madde başı olarak incelenmiştir. Ele alınan soyut adların 190'ı ilk kez TİEM 73'te kaydedilmiştir. Geri kalan 31 soyut ad ise Eski Türk dili metinlerinde yer alan ancak TİEM 73'te yeni anlamlar kazanan sözcüklerdir. İncelenen sözcüklerin kökenleri ve türetilmiş oldukları ekler, Clauson'ın (1972) ve Erdal'ın (1991, 2004) çalışmalarına dayanarak belirtilmiştir. Sözcüklerin Eski Türk Dili metinlerinde ne şekilde yer aldıkları Clauson'ın (1972) ve Wilkens'in (2021a) çalışmalarına dayanarak verilmiştir. Madde başı olarak verilen sözcüklerin anlamları Ünlü'nün (2018) sözlük çalışmasından alıntılanmıştır. Sözcüklerin eserde yer aldığı cümleler; sure, ayet bilgileri ve sayfa numaraları ile verilmiştir. İlk kez bu eserde kaydedilen soyut adların türetilmiş oldukları ekler ayrı bir başlık altında incelenmiştir.

Çalışmada ele alınan sözcükler Doğu Türkçesi Kur'an Tercümeleri (Rylands nüshası, Anonim Tefsir, Hekimoğlu Ali Paşa nüshası, Özbekistan nüshası) ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Bu nüshalar arasında Rylands nüshası ile TİEM 73 Karahanlı Türkçesi ile meydana getirilmiş eserlerdir ancak hangi nüshanın daha eskicil olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bir kısım araştırmacılar TİEM 73'ün ilk Türkçe Kur'an tercümesi olduğunu düşünürken (Togan 1958, Kök 2004, Ünlü 2004), bir kısım araştırmacılar ise Rylands nüshasının ilk Türkçe Kur'an tercümesi olduğunu iddia etmektedir (Ata 2019). Bu iki nüshayı ses, şekil ve söz varlığı bakımından karşılaştıran Şen ve Alagöz; ses ve şekil açısından Rylands nüshasının, söz varlığı açısından ise TİEM 73'ün daha eskicil olduğu sonucuna varmışlardır (2019: 2061).

İnceleme kısmında sözcükler ilk olarak morfolojik açıdan ele alınmış, ardından sözcüklerin metinde yer aldığı cümleler ile anlamları verilmiştir. Bu kısımdan sonra sözcük hakkında leksik ve semantik incelemelerde bulunulmuştur. Sözcüğün Eski Türk Dili metinlerinde ne şekilde yer aldığı, TİEM 73'te hangi Arapça sözcüğü karşıladığı belirtilmiştir. Sözcüğün eserde kazanmış olduğu anlamlar belirtilmiştir. İncelemenin son kısmında sözcüğün diğer Doğu Türkçesi Kur'an Tercümelerinde

(Rylands nüshası, Anonim Tefsir, Hekimoğlu Ali Paşa nüshası, Özbekistan nüshası) ne şekilde yer aldığı karşılaştırılmalı olarak verilmiştir.

Çalışmada izlenen yönetime dair örnek sözcük incelemesi aşağıdaki gibidir:

çınılık (KTS VII: 214) < *çın+lık* (+IXk için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“gerçek”

*kılğıl mēni **çınılık** tili kēdinkiler içinde.* (270r/8=026/084)

“adalet”

*keldi **çınılık** birle yme çın tuttı ıdılmış yalavaçlar.* (326r/9=037/037)

“şeriat”

*ay anlar kim kērtgündiler tutmañlar benim düşmānımnı taķı silerniñ düşmānıñızlarnı dostlar kemşür siler anlarķa dostluķnı çinoķ tandılar añar kim keldi silerke **çınılık**dın çıkarurlar yalavaçnı yme silerni kim kērtgünmekiñiz üçün Tañrıķa ıdıñızlerke.* (405v/8=060/001)

“Hz. Muhammed, Sıdkun”

*ol kim keldürdi **çınılık** ya ‘nī muḥammed yme çın tuttı anı ya ‘nī ebū bekr anlar tururlar saķnuķlar.* (337v/7=039/033)

Budist Uygur metinlerinde Skr. *samyak* “right, proper” (Edg., 1953, 582) sözcüğünün karşılığı olarak yer alan *çın* sözcüğünün +IXk ekiyle genişlemiş biçimi ilk defa TIEM 73’te tespit edilmiştir. bk. *çın* < Çin. *chēn* “true, genuine; truth” (ED 424); *çın* “gerçek, doğru; (mücevher, belge vb.) gerçek, özgün, sahih; şüphesiz, kesin; haklı; gerçekten, sahiden; kesin; ciddi; gerçek, hakikat, doğruluk; hakiki kişi; gerçek şey; madde (Skr. *dravya*; Vaiṣeṣika öğretisine göre); pekiştirme edatı olarak: şüphesiz, gerçekten” (Wilkens, 2021a, 228).

çınılık sözcüğü yer aldığı Şu’ara 26/84, Zümer 39/33 ayetlerde *sıdk* sözcüğünün karşılığı olarak yer alır. “Yalan söylemenin zıddı olan *sıdk* kavramı sözlükte; doğru sözlü olmak, gerçeği söylemek, doğru haber vermek, sözünü yerine getirmek, öğüt ve sevgide samimi, iş ve işlemlerinde dürüst ve güvenilir olmak, hükmün vakıaya uygun olması anlamlarına gelir.”

Saffat 37/37 ve Mümtebine 60/1 ayetlerinde ise *hak* sözcüğünü karşılamaktadır. *Hak*, “inkârı caiz olmayan sabit şey, doğru, doğruluk, adalet, hikmet, hikmete uygun vuku bulan hüküm, görev, gerekli, ahenk, uyum, uygunluk, pay, hisse, kismet ve vâir olma” gibi anlamlara gelmektedir.

Rylands : *çınılık* “gerçek, hak” (Ata, 2019, 315)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

1.3. Soyut ve Somut Kavramlar

Kavramlar temel olarak birer zihinsel oluşumlardır. İnsan zihninin dış dünyayı algılayıp anlamlandırması sonucunda kavramlar ortaya çıkmaktadır.

Kavrama ve kavramlaştırma esnasında, dış veya iç kaynaklardan algılanan ve biriken veriler işlenerek düzenli hale getirilmektedir ve bir gösterge (dilsel sözcük, simge vs.) ile ilişkilendirilmektedir. Böylece kavramın, dilsel kalıpta muhafaza edilen temel bir bilgi birimi ve bir bilgi birikimi olduğu söylenebilir. ... Bu açıdan bakıldığında, düşünce kavramlarla başlamaz; aksine kavramlar düşünme sürecinin belirli neticesidir, hatta zirvesidir. (Nesterova Coşkun, 2023, 341)

Soyut ve somut kavramların araştırmacılar tarafından çeşitli tanımlamaları yapılmıştır. Güncel Türkçe Sözlük’e göre *somit* “Varlığı duyularla algılanabilen; müşahhas, konkrete, soyut karşıtı.” olarak; *soyut* ise “Varlığı duyularla algılanamayan; mücerret, abstre; somut karşıtı.” biçiminde tanımlanmıştır. Korkmaz, *soyut* kavramını “Zihinde belli bir görüntü veya tasavvura sahip olmayan, varlığı kelimeyle sıkı sıkıya bağlı olan kavram: Gönül, bilgi, kutsal, doğruluk, ülkü vb.” (1992, 139) biçiminde; *somit* kavramını “Aynı dil birliğinden kimselerde somut kelimelerin zihinde uyandırdıkları genel tasavvurlar. *Kuzu*’nun ‘ufak’ ve ‘koyun yavrusu’, *ırmak*’ın uzun bir akarsu’, *boğa*’nın ‘iki boynuzlu, dört ayaklı bir hayvan’ oluşu gibi.” (1992, 136) olarak tanımlar. Görüldüğü gibi bu kavramların tanımlamaları genellikle birbirlerine olan karşıtlığa dayanarak yapılmaktadır ancak bu tanımlamalar soyut ve somut kavramları net bir şekilde açıklamakta yetersizdir. Soyut kavramları

ontolojik ve epistemolojik boyutta irdeleyen Nesterova Coşkun, soyut kavramlara dair şu tanımları önermektedir: Soyut kavramlar, somut nesnelerin herhangi bir niteliğini (halini, ilişkisini, etkisini, değerlendirilmesini vs.) diğerlerinden ve nesnenin kendisinden ayırarak tek başına düşünülmesi sonucunda oluşan zihinsel temsillerdir (2023, 361). Bu tez çalışmasında incelenen soyut adlar Nesterova Coşkun'un tanımına uyan sözcüklerdir.

1.4. Türklerde İlk Çeviri Faaliyetleri

Türkler arasında ilk çeviri faaliyetleri Uygurlar döneminde başlamıştır. Türkistan bölgesinde yaşayan Uygurlar burada Çinliler, Tibetliler, Soğdlar, Moğollar, İranlılar gibi birçok farklı topluluk ile yakın ilişkide bulunmuşlardır. Bununla beraber Türkistan bölgesi eskiden beri çeşitli dinlerin birbirlerine gösterdikleri müsamaha ile bir arada yaşadıkları bir bölge olmuştur (Caferoğlu, 2015, 118). İçinde bulundukları bu dinî ve kültürel zenginlik, Uygurlarda çeviri faaliyetlerinin gelişmesine olanak sağlamıştır. Çeviri edebiyatı olarak da adlandırılan Eski Uygur Edebiyatına ait çevirilerin çoğu dinî içeriğe sahiptir. Uygur Türkçesiyle meydana getirilen çeviriler Çince, Toharca, Soğdça, Sanskritçe ve Tibetçe gibi dillerden yapılmıştır. Bu dönemde yapılan çeviriler dilin işlenip gelişmiş bir yazı dili hâline gelmesine katkı sağlamıştır (Tezcan, 1978, 316).

Dinî ihtiyaçları karşılamak amacıyla çeşitli dillerden, bizzat aslından ya da aslının tercümesinden yapılan Türkçe çeviriler, Uygur Türkçesinin yapısına ağır ve yeni unsurlar eklemekle beraber birçok yabancı gramer kuralını da dahil etmiştir. Yabancı unsurların dile girmesindeki genel etken dinî metinlerin aslından yapılan çeviriler olmuştur. Buna göre Budist metinleri Sanskrit, Mani metinleri İranî, Hristiyan metinleri Süryanî unsurların dile girmesine ve yerleşmesine imkân vermiştir. Türkler İslamî çevreye dahil olduklarında da dillerinde geniş bir değişim meydana gelmiştir ancak bu değişim Budizm ve Manihaizm devresinden daha etkili olmuştur (Caferoğlu, 2015, 120).

Eski Uygur toplumunda yazıyı kullanan iki sınıf bulunmaktadır: tüccar sınıfı yaptıkları iş gereği hesap tuttukları için yazıyı kullanarak, din adamları da yabancı dillerden yapmış oldukları çeviriler ile Uygurların şehirleşmesine büyük katkıda bulunmuşlardır (Tekin, 2008, 7).

Budizm ve Manihaizm'e ait olan dinî terimlerin Türkçeye aktarılması kolay bir iş olmamıştır. Bu dinlere ait terimlerin halk tarafından anlaşılabilmesi, söz konusu dinlerin kabul edilmesi ve yayılmasına da katkı sağlayacağından her iki dinin rahipleri bu yabancı dinî terimleri Türkçeleştirmek için çaba sarf etmişlerdir. Bu terimler Türkçeleştirilirken bazen dilin kendine ait malzemesini kullanılmış, bazen de çeviri yoluyla Türkçe terimler türetilmiştir. Kimi terimler ise yabancı dildeki biçimiyle alınmış ancak yanına Türkçe çevirisi de eklenmiştir. Bu yöntem Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler türetmenin bir yoludur (Tezcan, 1978, 315-316).

762'de Manihaizm'in devlet dini olarak kabul edilmesiyle birlikte göçebe hayat tarzından kopuşlar başlamıştır. Şehirleşmenin başlaması dolayısıyla yazı hayatı canlanmaya başlamış, kültürel faaliyetler artmıştır. Uygurlar kabul ettikleri bu yeni dinin öğretilerini anlayabilmek için başta Soğdca ve Partça olmak üzere diğer dillerden çeviriler yapmışlardır (Zeren, 2015, 156)

Manihaizm aslında elit yönetici kesim ile Uygur ve Soğd tüccarlar tarafından kabul görmüş bir saray dinidir ve Turfan'da Budist olan nüfusa bu din adeta empoze edilmiştir (Wilkens, 2021b, 126). 10. yüzyıldan itibaren Uygurlar arasında Mani inancı azalmaya başlamıştır.

Budizm'in Türkler arasında tam olarak ne zaman yayılmaya başladığıyla ilgili elimizde kesin bilgiler bulunmamaktadır.

Kuvvetli ihtimale göre, ilk devletin batı kesimindeki Türkler, Budizm ile daha önce tanışmışlardı. Çünkü bu din, o devirlerde batı Türklerinin hâkim olduğu bölgelerde, kitlelere yayılmak için gereken yolları çoktan tesis etmişti. Mutlak bir kanıt elimizde olmadığından, o devirde yaşayan batı Türklerinin Budizm'i kabul ettiklerini gösteren bir kesinlik söz konusu değildir. (Klimkeit, 2009, 94-95)

"Budist metinlerin çoğu Çince, Tibetçe, Toharca ve Sanskritçeden çevrilmiştir." (Eraslan, 2012, 45)

Eski zamanlardan beri yazı geleneğine sahip olan Uygurlar birçok önemli tercüman yetiştirmiştir. Bunlar arasında en bilineni Beşbalıklı Şinqo Şâli Tutuñ adlı Uygur âlimidir. Şinqo Şâli Tutuñ'un tercüme ettiği en önemli eserler arasında *Altun Yaruk Sudur*, *Xuanzang'ın Biyografisi* ve *Sekiz Yükmäk*'i sayabiliriz. Bir başka Uygur tercüman *Maitrisimit nom bitig*'i çeviren Prajnārākṣita'dır. "13. yüzyıldan Beşbalıklı Antsañ ve Küntsün Şâli Tutuñ bilinmektedir. Beşbalıklı Antsañ *Buddhāvataṃsaka*

Sūtra ve Samantabhadracaryāprañidhana’yı çevirmiştir. Küntsün Şāli Tutun’ın ise *Ci bei dao chang chan fa* çevirisi vardır.” (Özönder, 2002, 10).

13. yüzyılın başlarında gerçekleşen iki olay sonucunda Moğollar ile Uygurlar arasında güçlü bağlar kurulmuştur. Bu olaylardan ilki Naymanların yenilgisi sonrasında Uygur yazı ve eğitim uzmanlarının Moğol hizmetine alınmasıyla Moğolların Uygur alfabesini benimsemesidir. 1209’da Uygur hakanı Barçuk Art Tegin’in Cengiz Han’a teslim olması, Uygurlar ve Moğollar arasında güçlü bağların oluşmasına yol açmıştır. Barçuk Art Tegin, Cengiz Han’ın oğlu olarak kabul edilmiş ve bu dönemde Moğollar ile Uygurlar arasında evlilik bağları kurulmuştur. Bu olaylar neticesinde Uygurlar Moğol yönetiminin bir parçası olmuşlardı çünkü Uygurlar büyük bir imparatorluğu yönetmek için gereken niteliklere sahip bir millettir. Yazı geleneği olan bir topluluktu, ticaret konusunda yetenekliydi ve farklı dinlere mensup farklı milliyetlerden oluşan toplulukları yönetme tecrübesine sahiptiler (Wilkens, 2021a, 132-133).

Uygurlar Moğol yönetimi altındayken de yazı faaliyetlerine devam etmişler ve birçok önemli tercüman yetiştirmişlerdir.

Moğol devletinde tercümanlar sözlü (eş zamanlı çeviri yapanlar) ve yazılı çeviri yapanlar olarak ikiye ayrılmışlardır. Yazı yazanlar veya yazılı çeviri yapan mütercimlere bitigçi denilmişken sözlü çeviri yapanlara Moğolca kelemeçi/kelemüci, Uygurca tilmaç, Çince tong-shi (通事) veya yi-ren (译人) denilmiştir. Ancak bunların da üstünde bir tercümanlar grubu vardır, o da yarlık olarak bilinmektedir. (Yunusoğlu, 2019, 12)

Moğol döneminde yetişmiş tercümanlardan ilk olarak Anzang/Arasan sayılabilir. Beşbalıklı olduğu düşünülen Anzang, kendi dili olan Uygurcanın yanında Moğolca, Tibetçe ve Çince de bilmektedir. Moğol devletinde üst kademedeki bulunan Anzang’a Devlet Hocası ve Devlet Mücevheri unvanı verilmiştir. Anzang’ın birçok önemli Budist eseri tercüme ettiği bilinmektedir. Karunadasa, Anzang aracılığıyla saraya gelmiş, Budizmi sonradan öğrenmiş bir Uygur mütercimdir. Tibetçe-Uygurca, Sanskritçe-Moğolca ve Tibetçe-Moğolca çevirileri ile bilinir. Yüan döneminde yaşayan Pratnaşiri; Uygurca, Moğolca, Sanskritçe, Çince, Toharca ve Tibetçe bilmektedir. (Daha fazlası için bk. Yunusoğlu 2019)

Uygur tercümanlar yaptıkları çeviriler ile Moğol yazı geleneğine katkı sağlamışlardır. Tercümanlık görevleri sayesinde çeşitli unvanlar kazanmış, diplomaside önemli kademelere getirilmişlerdir.

1.5. Uygurlar ve Eski Uygur Edebiyatı

Çin kaynakları en eski Türk boylarından biri olan Uygurların Hunların soyundan geldiğini kabul etmektedir. Uygurlar başlangıçta diğer birçok Türk boyu gibi Töles boyları arasında yer almaktaydı. Töles boyları Göktürk Devleti'nin ilk zamanlarında Kazakistan bozkırlarında yaşayan boyların genel adıdır (Taşağıl, 2014, 311). Uygurlar, Töleslerin doğu grubundandılar ve Dokuz Oğuzların üzerine devletlerini kurdular. Devletleri yıkılınca bir kısmı Çin'e (Kansu) bir kısmı Turfan'a göç etmiştir (Taşağıl, 2015, 14).

Uygurlar, Basmıllar ve Karluklar ile ittifak kurmuş, 744 yılında merkezi Ötüken olan İkinci Doğu Türk Kağanlığı'na son verip burada hüküm sürmeye başlamışlardır. Kutluk Bilge Kül tarafından kurulan Ötüken Uygur Bozkır Kağanlığı, Mani dinini kabul eden ilk Türk devletidir. Talas Savaşı'nın (751) ardından zayıflayan Çin'de başlayan An Lushan isyanı (755) nedeniyle Tang Hanedanı Uygurlardan yardım ister. Böğü Kağan yardım için ordusuyla Çin'e gittiği sırada Manihaizm ile tanışır. Ülkesine döndüğünde Çin'den Manihaist rahipler gönderilmesini ister ve 762 yılında Manihaizm devlet dini olarak kabul edilir. Uygurlar Mani dinini kabul ettikten sonra şehirleşmenin, ticaretin artması ile zenginleşmeye başlamış ve yerleşik hayata geçiş hızlanmıştır. Mani inancının Uygurlar arasında sadece şehirlerde ve Kağan'ın çevresinde rağbet gördüğü söylenebilir.

Böğü Kağan 779 yılında yeğeni Tun Baga Tarkan tarafından öldürülür. Bu dönemde Çin tekrar eski gücüne kavuştuğu için Tun Baga Tarkan, Çin ile barış yanlısı politikalar yürütmek zorunda kalmıştır. Zayıflayan devlet 840 yılında Kırgızlar tarafından ele geçirilir. Kırgızlardan kaçan Uygurların bir kısmı Kansu bölgesine giderek burada Kansu Uygur Hanlığını (848-1036) kurar. Kansu Uygur Devleti, Tarım Havzası ile Çin arasında önemli bir ticaret merkezi hâline gelmiştir (Wilkens, 2021b, 7). 911 yılında Dunhuang'ı ele geçiren Kansu Uygur Devleti, genel olarak Çin ile iyi ilişkilerde bulunmuştur. Kansu Uygurları 940'tan sonra Kitanların, 1028'den sonra Tangutların, 1226'da Moğolların hâkimiyetine girmiştir. Günümüzde

ise hâlâ Sarı Uygurlar adıyla tanınarak varlıklarını sürdürmektedirler (Taşağıl, 2022, 135).

Uygur Bozkır Kağanlığı'nın yıkılmasının ardından bir kısım Uygur kabilesi batıya, bir kısmı Çin'in güneyine, bir kısmı da Turfan, Kuça bölgelerine yerleşmiş ve burada Hoço (İdikut) Uygur Devleti'ni (866-1393) kurmuşlardır. Diğer bir kısım Uygur da Beşbalık bölgesine yerleşmiştir. 13. yüzyılda Moğollar tüm Avrupa ve Asya kıtasını etkisi altına alacak güce sahip olmuştur. Cengiz Han önderliğindeki Moğol İmparatorluğu 1209 yılında Hoço (İdikut) Uygur Devleti'ni, 1226'da ise Kansu Uygur Devleti'ni kendine bağlamıştır.

Uygur Edebiyatı, Bozkır Kağanlığı döneminde dikilen yazıtlar ile başlar. Bu dönemden kalma yazıtlar şunlardır: Süci Yazıtı, Terhin Yazıtı, Tes Yazıtı, Şine Usu yazıtı, Kara Balgasun Yazıtı, Hoyto Tamir Yazıtları, Gurbalcin Yazıtı.

Eski Uygurca yazmalar 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Orhun alfabesinin 1893 yılında çözümlenip Orhun yazıtlarının okunması Türk kültürüne olan ilgiyi arttırmıştır. Bunun üzerine çeşitli Avrupa ülkeleri tarafından Doğu Türkistan'a ilmî seferler düzenlenmiştir (Eraslan, 2012, 45).

İlk araştırmalar Ruslar tarafından yapılmıştır. 1889-1890'da G. E. Grumm-Grzhimajlo ve M. V. Pevtsov Turfan'da bazı Türkçe el yazmalarını elde etmiştir. Rusya'nın Kaşgar konsolosu N. R. Petrovskij satın alınan bazı el yazmalarını Rus Bilimler Akademisi'ne göndermiştir. Rus Bilimler Akademisi koleksiyonunun en büyük parçalarını Gulca ve N. N. Krotkov elde etmiştir. Krotkov bu koleksiyona yaklaşık olarak 4.073 parça göndermiştir. Bu koleksiyon 1909-1910 ve 1914-1915'te S. S. Oldenburg ile 1909-1911 ve 1913-1914'te Malov'un elde ettiği yazmalarla genişlemiştir. Bu yazmaların tamamı bugün St. Petersburg'daki Insitut Vostokovvedeniya'da bulunmaktadır (Elverskog, 2020, 18).

İngilizler 1900-1915 yılları arasında üç araştırma gezisi yapmışlardır ve elde ettikleri malzemeler bugün British Library Stein koleksiyonunda bulunmaktadır. Alman araştırmacılar 1902-1914 yılları arasında dört sefer düzenlemişlerdir. Topladıkları eserler bugün Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften'de Turfansammlung ve Museum für Indische Kunst'ta bulunmaktadır. Fransız araştırmacı P. Pelliot 1906-1909 yılları arasında araştırmalarda bulunmuştur.

Japonlar ise 1902-1914 yılları arasında üç gezi düzenlemişlerdir. Topladıkları yazmalar bugün Kyoto’da bulunmaktadır.

1.6. Türklerin İslamiyet’i Kabulü, Karahanlılar ve Karahanlı Türkçesi

1.6.1. Türklerin İslamiyet’i Kabulü

“Türkler tarihleri boyunca, çeşitli sebeplerle birkaç defa din ve medeniyet değiştirmiş bir millettir. Şüphesiz Türklerin tarihindeki en büyük değişim Müslüman olmalarıdır.” (Biçer, 2018, 100)

“Dört halife döneminden itibaren başlayan fetih hareketi, Türklerle Arapların ve dolayısıyla da Müslümanlığın temasının sıklaşmasına imkân vermiştir.” (Günay & Güngör, 2021, 227). Ancak Emevîlerin uyguladığı baskı ve şiddet politikası, Araplar ve Türkler arasında mücadelelerin başlamasına neden olmuştur. Emevîlerin bu tutumu Türklerin Müslüman olmasını zorlaştırmış ve geciktirmiştir. Abbasîler dönemindeki Talas Savaşı’ndan (751) sonra iki toplum arasındaki ilişkiler düzelmeye başlamıştır. Türk devlet adamlarının İslam’a davet edilmesi, iki toplum arasında ticarî ilişkiler geliştirilmesi, tüccarların davetçi misyonu ve sûfilerin birer misyoner gibi Türk halklarının arasına katılması ayrıca Türklerin Abbasîler tarafından ödüllendirilmesi ve Abbasî Devleti’nde Türklerin etkin rol oynamaları, Türklerin İslamlaşmasını olumlu yönde etkilemiştir (Biçer, 2018, 101).

“Genel olarak VII. yüzyılda başlayan Türklerin İslamlaşma süreci XIV. yüzyıla kadar sürmüştür. Ancak en yoğun İslamlaşma X. ve XI. yüzyılda yaşanmıştır.” (Biçer, 2018, 101) Bununla birlikte X. yüzyılda henüz Türklerin büyük bölümünün İslamiyet dairesi dışında olduğunu belirtmek gerekir (Günay & Güngör, 2021, 217). “İslamiyet Türkler arasında ilk defa Kuteybe b. Müslim tarafından fethedilen Amu Derya nehrinin kuzeyindeki topraklarda, Kaşgarlı Mahmud’un Çay ardı dediği Mâverâünnehir bölgesinde yayılmaya başlamıştır.” (Özaydın, 2002, 253). Bu bölgenin İslamlaşması hakkında Biçer şu görüşleri dile getirir:

Bu bölge halkı ise iddia edildiği gibi Gök Tanrı inancına (Tengricilik) sahip değildi. Emevîler devrinde İslam fetihleri öncelikle bu bölge üzerine yoğunlaşmıştır. Siyasi, askeri ve ticari faaliyetler sonucu yerleşik olan bölge halkı uzun bir direnişten sonra yavaş yavaş ve kademeli olarak Müslüman olmuştur. Göktengri inancına sahip oldukları bilinen ve Orta Asya’nın iç kesimlerinde

yaşayan göçebe Türk halkları ise asırlar sonrasında Müslüman olmuştur. Özellikle Mâverâünnehir bölgesindeki halkların Müslüman olması, İslam medeniyeti dairesine dâhil olması ve bölgede güçlü bir İslam medeniyetinin oluşması Orta Asya bozkırlarında yaşayan Türk kavimleri için cazibe mekânı olmuş ve Türk halklarını dalga dalga sarmalamıştır. Bu etki ve güç sonrasında Türkler kitlesel olarak İslamlaşmaya başlamıştır. Bu büyük ihtida hareketleri Türklerin gönüllü olarak, kendiliğinden ve toplu olarak İslamlaştığı gibi kolaycı yorumlara sebep olmuştur (2018, 108-109).

Mâverâünnehir'in dışında İslamiyet'i devlet ve halk olarak kabul eden ilk devlet sanıldığı gibi Karahanlılar değil, İtil (Volga) Bulgar Hanlığı'dır. Muhtemelen VII. yüzyılın sonları ile VIII. yüzyılın başlarında Volga bölgesine gelen Bulgar Türkleri, burada İtil (Volga) Bulgar Devleti'ni kurmuşlardır. Ticaretle uğraşan bir halk olan Bulgar Türkleri, Müslüman tüccarlarla temas hâlinde olmuş ve Hazar ülkesine, Harezm ve Mâverâünnehir'e ve hatta Bağdat'a ve İslam dünyasının farklı bölgelerine sık sık seyahatler yapıyorlardı. İslam ülkeleriyle olan bu temaslar sonuncunda İslamiyet Volga Türkleri arasında da yayılmaya başlamıştır (Günay & Güngör, 2021, 287-288).

“İslamiyet'i devlet dini olarak kabul eden ikinci büyük Türk devleti Karahanlılardır.” (Özaydın, 2002, 256). Devletin bilinen ilk hükümdarı 819'dan beri Mâverâünnehir'de hüküm süren Bilge Kül Kadir Han'dır. Bilge Kül Kadir Han'ın oğlu Oğulcak Kadir Han zamanında yeğeni Satuk Buğra Han'ın, Karahanlılara sığınmış olan Ebu Nasr adlı Samâni şehzadesi ya da sufi vaizler ile karşılaşarak 944-945 yıllarında İslamiyet'i benimsediği düşünülmektedir (Yazıcı, 1992, 81).

İslamiyet'in Orta Asya'da yayılması konusunda Karahanlılar'ın çok büyük etkisi bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim ilk defa bu dönemde Türkçeye çevrilmiştir. Karahanlıların İslamiyet'i kabul etmeleriyle yapmış oldukları savaşlar cihat mahiyetine bürünmüştür. Henüz Müslüman olmamış Uygurlara, Yabgulara ve Basmillere karşı gazalar yapmışlardır. Bu dönemde Karluklar tamamen İslamlaşmışlardır (Günay & Güngör, 2021, 294-295). Karahanlılar dönemi Türk-İslam kültür ve medeniyetinin temellerinin atıldığı bir dönem olması dolayısıyla önem teşkil etmektedir.

1.6.2. Karahanlılar ve Karahanlı Türkçesi

Ötüken'deki Uygur Devleti'nin 840'ta Kırgızlar tarafından yıkılmasının ardından Orta Asya Türk Tarihinin gelişmelerini ayrıntılı bir şekilde takip etmek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle Karahanlıların kuruluş dönemi yeterince aydınlatılamamıştır (Yazıcı, 1992, 80).

Karahanlılar'ın Türk ve İslam kültürlerine büyük katkıları olmuş ve yer aldıkları coğrafyada önemli bir siyasi rol oynamışlardır. Karahan Devleti hânedan mensupları unvanlarında “yükseklik ve yücelik” anlamına gelen “kara” kelimesini kullandıkları için Rus şarkiyatçısı Vasiliy Vasilevic Grigorev 1874'te yazdığı bir makalede ilk kez Karahanlılar adını kullanmış ve hânedan daha sonra bu adla tanınmıştır (Özaydın, “Karahanlılar”).

Araştırmacılar Karahanlı Devletini kuran Türk boyunun hangisi olduğu konusunda birçok farklı görüşe sahiptir, bu görüşler içinde en çok kabul görenler Yağma, Karluk veya Karluk-Yağma teorileridir.

Bilge Kül Kadir Han tarafından kurulan Karahanlı Devleti, 940lı yıllarda Satuk Buğra Han döneminde İslamiyet'i resmî din olarak kabul etmiştir. Bu dönemden sonra İslamiyet Türkler arasında hızla yayılmıştır. Karahanlılar 999 yılında Sâ mânîler'e son verip Mâverâünnehir'i fethetmiş ve devletin sınırlarını Buhara ve Semerkant'a kadar genişletmişlerdir. 1041-1042 yıllarında hanedan içindeki anlaşmazlıklar sonucunda devlet, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 1074 yılında Batı Karahanlı Devleti, 1090 yılında da Doğu Karahanlı Devleti Selçuklulara bağlanmıştır. 1211 yılında Doğu Karahanlı Devleti, 1212 yılında Batı Karahanlı Devleti Cengiz Han'ın himayesi altına girerek yıkılmıştır.

840 yılında Uygur Bozkır Kağanlığının yıkılmasıyla beraber kağan sülalesine sahip bir grup Uygur Ötüken'i terk edip güney ve güney batıya göç etmiş ve burada Pan Tekin önderliğinde Çinlilerin Hsi-chou olarak adlandırdığı Batı Uygur Devletini kurmuşlardır. Bu devlet doğuda Çin, batıda Arap ve Fars kültürleri ile karşı karşıyaydı. Devletin bir taraftan Budizm diğer taraftan İslam kültürleri arasında kalması zamanla parçalanmasına yol açmıştır. Batı Uygur Devletinin dağılmasından sonra Koçu (İdikut) Devleti ve Karahanlılar Devleti ortaya çıkmıştır. Malum olduğu üzere Koçu (İdikut) Devleti Budist inanışa, Karahanlılar Devleti ise İslamiyet inancına sahiptir.

Karahanlı Devleti'nin dili Karahanlı Türkçesi olarak adlandırılmaktadır. Önceleri Orta Türkçe devrine dâhil edilen Karahanlı Türkçesi artık çoğu araştırmacı tarafından Eski Türkçe devrine dâhil edilmektedir. Karahanlı Türkçesi Eski Türkçeden Orta Türkçeye geçişin ilk basamağı olarak da değerlendirilebilir.

Karahanlıların İslamiyet'e geçmesi ile yazıda Arap alfabesini kullanılmıştır. İlk Türk-İslam eserleri bu dönemde meydana getirilmiştir. Karahanlı Türkçesi ile meydana getirilen eserler şunlardır: *Kutadgu Bilig*, *Dîvânu Lugâti't-Türk*, *Atebetü'l-Hakayık*, *Kur'an Tercümeleri*.

2. KUR'AN-I KERİM'İN TERCÜMESİ MESELESİ VE İLK TÜRKÇE KUR'AN TERCÜMELERİ

2.1. Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi

İslam dininin hakkıyla anlaşılabilmesi için Kur'an-ı Kerim'in doğru bir şekilde aktarılmasına ihtiyaç vardır. Bu durumda Arapça bilmeyen toplumlara Kur'an'ın açıklanması konusunda tercüme ve tefsirler önemli kaynaklar hâline gelmektedir ancak ilk dönemlerde Kur'an'ın tercüme edilmesi konusunda bazı fikir ayrılıkları yaşanmıştır.

Bir kısım âlimler, bazı âyetlere ve sünnetteki uygulamalara bakarak Kur'an'ın tercümesini zaruri görürken diğer bir kısmı yine Kur'an'dan hareketle onun başka dillere çevrilemeyeceğini, lafızları itibariyle de mu'ciz olan Kur'an'ın başka dillere nakli halinde bu özelliğinin ortadan kalkacağını ileri sürmüşlerdir. Uygulamada ise tercümeyi savunanların fikri geçerli olmuş ve eskiden beri Kur'an değişik dillere çevrilmiştir. (Aydar, "Kur'an".)

Kur'an'ın başka bir dile tercümesi ilk olarak Hz. Muhammed zamanında gerçekleşmiştir ancak bu çeviri Kur'an'ın bazı ayet ve surelerini kapsamaktadır. Ca'fer b. Ebû Tâlib'in (öl. 8/629) Habeşistan kralı Ashame b. Ebcer'in (öl. 9/630) huzurunda okuduğu Kur'an'ın Habeş diline tercüme edilmesi bu dönemde yapılan çeviri faaliyetlerine bir örnektir. Ayrıca Hz. Muhammed tarafından Arap olmayan devlet başkanlarına yazılan diplomatik yazılarda bulunan ayetlerin tercüme edilmesi ile Selman-ı Fârisî'nin (öl. 36/656 [?]) İranlılar tarafından kendisinden talep edilmesi üzerine Hz. Peygamber'in de onayıyla Fatiha Suresini Farsçaya tercüme etmesi ilk dönem Kur'an tercümelerindendir (Arpaçukuru, 2020, 703).

Kur'an-ı Kerim'in başka dillere tam tercümesi ilk olarak Farsça ile başlamıştır. Sâ mânî hükümdarı Mansûr b. Nûh'un (961-976) emri ile âlimlerden oluşan bir heyet tarafından İbn Cerir et-Taberî'nin Kur'an Tefsiri Farsçaya çevrilmiştir. Bu tefsir, Farsçaya çevrilirken kısaltılmış ve Kur'an metni esas alınarak satır arasında Farsçaya çevirisi yapılmıştır (Sağol, 379).

2.2. İlk Türkçe Kur'an Tercümeleri

Kur'an'ı-Kerim'in Türkçeye çevirisinin ilk olarak Uygur harfleri ile yapıldığını düşünen araştırmacılar bulunmaktadır fakat bu eser hiçbir zaman ele geçmemiştir (Hamidullah, 2010, 66).

Bunun dışında *Kutadgu Bilig*'de ayet parçası olduğu düşünülen bazı ibareler bulunmaktadır. Nalbant, KB'de yer alan besmele ve ayet parçası olduğu düşünülen bazı ifadeleri Karahanlı Türkçesi Kur'an tercümelerinde yer alan ifadeler ile karşılaştırmıştır. İslamî dönem Türk edebiyatının ilk eserlerinden olan *Kutadgu Bilig*'in Kur'an'ı-Kerim'den etkilendiği açıktır ancak eserde ayet parçası olduğu düşünülen her beyit ayet tercümesi ve oradan alınmış değildir. Bununla beraber özellikle kısa ve en temel ayetlerin çevirisinde KB ve Kur'an tercümelerinin uyduğu görülmektedir (2019, 94).

Saadet Çağatay, *Kutadgu Bilig*'de yer alan *bayat atı birle* ile başlayan mısraların *besmelenin* çevirisi olmadığını, Eski Türkçede mektup başlarında görülen bir ibare olduğunu ifade eder. (1152) *törüttüing igitting bedüttüing mini* “yarattın besledin ve beni büyüttün”; (3741) *bayatka sığındım özüğ bekledim* “Tanrıya sığındım nefsim hâkim oldum” gibi sözlerin İslamiyet'ten ziyade Budist felsefeye ait ifadeler olduğunu belirtir (Çağatay, 1967, 45).

Kur'an'ın Türkçeye ne zaman, kim veya kimler tarafından çevrildiği hakkında birkaç farklı görüş bulunmaktadır. Zeki V. Togan, Kur'an'ı-Kerim'in Türkçeye çevirisi Farsçaya çevrildiği sırada ve aynı heyette bulunan Türk âlimler tarafından yapılmış olabileceğini belirtmektedir (Togan, 1958, 135).

A. İnan'a göre ise en eski Türkçe Kur'an tercümesi 11. yüzyılın ilk yarısında meydana getirilmiştir (2020b, 129).

Kur'an'ı-Kerim Türkçeye tercüme edilirken temel olarak iki çeviri yöntemi kullanılmıştır. İlk dönem Kur'an tercümeleri satır arası çeviri yöntemi ile meydana getirilmiştir. Bu tür tercümelerde tefsir yer almamaktadır. Tercüme metni, Arapçanın sentaks özelliklerini taşır çünkü her bir Arapça sözcük tek bir Türkçe sözcük ile karşılanmaktadır. Dolayısıyla Türkçenin sentaks özellikleri göz ardı edilmiş olur. “Kur'an tercümeleri, her şeyden önce, Türk fonoloji, morfoloji ve leksikolojisi zaviyesinden değerlidir; fakat Türkçe sentaks çalışmaları için daha az yararlıdır.” (Eckmann, 2012, 15)

Kur'an tercümelerinde kullanılan diğer yöntem tefsirli tercümelerdir. Tefsirli tercümelerde kelime kelime tercümeden ziyade bütün bir ayetin uzun cümlelerle açıklanması göz önünde tutulmuştur. Bu gibi tercümelerde Türkçe kelimelerin hangi Arapça kelimeye karşılık geldiğini belirlemek güçtür (İnan, 1960, 79).

2.2.1. Doğu Türkçesi Kur'an Tercümeleri

2.2.1.1. Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi (TİEM 73)

Bu çalışmanın ana kaynağı olan eserin bir nüshası bulunmakta ve bu nüsha Türk ve İslam Eserleri Müzesinde 73 numara ile kayıtlı tutulmaktadır. Satır altı çeviri yöntemiyle meydana getirilen eser, Eyüp Sultan Türbesine vakfedildikten yirmi beş yıl sonra Türk ve İslam Eserleri Müzesine getirilmiştir (Erdoğan, 1938, 47). Nüshanın sonunda yer alan Arapça ketebe kaydına göre eser Muhammed b. El-Hâcc Devletşah eş-Şirazî tarafından H 734/M 1333/1334 yılında tamamlanmıştır. Bu tarih İlhanlı Devleti hükümdarı Abū Sa'îd (1317-1336) dönemine denk gelmektedir (Kök, 2017, 194-195).

Metnin her sayfasında 9 satır Arapça Kur'an metni ve 9 satır Türkçe tercümesi ile 18 satır bulunmaktadır. Yazma toplam 451 varaktan oluşmaktadır. TİEM 73 eksiksiz bir eserdir. Sadece Bakara Suresinin (TİEM 73 19v/3) 166. ve 167. ayetleri ile Al-i İmran Suresinin (TİEM 73 50r/5-6) 124. ve 125. kısımlarının Türkçesi eksiktir (Kök 2004: XXXIX). TİEM 73'ün dili çok az Arapça ve Farsça sözcük barındırmaktadır.

Eckmann 70 ile 108. sayfalar arasındaki kısmın metnin geri kalanından morfoloji ve kelime hazinesi olarak daha yeni bir dille yazıldığını belirtir. Örneğin *silâr* yerine *siz* “siz”; 1. çoğul kişi bilinen geçmiş zaman eki *-dımız* yerine *-duk*; 1. tekil kişi şart kipi *-samân* yerine *-sam*; 1. çoğul kişi istek kipi *-alım/-elim* yerine *-aling/-galing*; *Tangrıda adın* yerine *Tangrıdın öngin* “Tanrıdan başka”; *kirtgünügli* yerine *bitgân* “inanın, mümin”; *yâk* yerine *iblis* “şeytan”; *bitig* yerine *kitâb* “kitap”; *bütünlükün* yerine *haqîkat üzâ* “hakikaten, samimiyetle” kullanılmıştır. Eckmann bu durumu müstensihin kullandığı nüshada bu kısmın eksik olup müstensih ya da başka bir kişi tarafından 14. asır dilinde tekrardan tercüme edilmiş olabileceğini ifade eder (Eckmann, 2012, 17). Kök ise bu kısımda kalemin yenilenmiş olması dolayısıyla yazıların daha vurgulu ve koyu yazıldığını belirtir ancak yazı stili değişmemesi bu karışık dilli bölümün başka bir yazıcıdan çıkmadığını göstermektedir. Kök, TİEM 73'ün bu kısmının bugüne kadar bilinmeyen başka bir Harezmi Türkçesi ile yazılmış

bir tercümeden yararlanılarak tamamlandığını ifade eder (Kök 2017: 199). Çünkü Kök, doktora terzinde bu kısmı Rylands nüshası ve Hekimoğlu Ali nüshası ile karşılaştırmış ve TİEM 73'ün bu nüshalardan yararlanılarak yazılmadığını ortaya koymuştur (Kök, 2004, XXXIX-XLVIII).

Eser üzerinde yapılan en önemli çalışmalardan ikisi Suat Ünlü ve Abdullah Kök'ün hazırladıkları doktora çalışmalarıdır. Bu çalışmalarda TİEM 73'ün elyazmasının tamamının transkripsiyonlu metni ve gramatikal dizini hazırlanmıştır (Kök, 2017, 192). Kök'ün çalışması Ulusal Tez Merkezinde 141355 numara ile kayıtlıdır ve tezde TİEM 73'ün 1v-235v/2 kısmı yer alır. Ünlü'nün çalışması ise 144348 numara ile kayıtlıdır ve eserin 235v/3-450r/7 kısmını kapsamaktadır.

Ünlü, 2018 yılında TİEM 73 transkripsiyonlu metni ve sözlüğü 8 cilt olarak yayımlamıştır. Bu eserin ilk 4 cildinde TİEM 73'ün transkripsiyonlu metni, Kur'an'ın Türkiye Türkçesi meali ile karşılaştırılmalı olarak yer alır. 5 ve 6. ciltler tercümenin tıpkıbasımını içerir. 7 ve 8. ciltte eserin açıklamalı sözlüğü bulunmaktadır.

2.2.1.2. Rylands Nüshası

Diğer bir ilk dönem Türkçe Kur'an tercümelerinden olan Rylands nüshası, bugün İngiltere Manchester'da, John Rylands Kütüphanesi Arapça Yazmalar 25-38 kısmında bulunmaktadır. Satır-arası çeviri yöntemiyle meydana getirilen eser Türkçe tercümenin yanında Farsça tercümeyi de içermektedir. Bu nüsha eksiklikleri bulunan bir yazmadır. Eser 14 cilt ve 1145 sayfadan oluşmaktadır. Yazmadaki ciltler Kur'an'ın cüzlerine göre düzenlenmiştir. Yani bu metin aslında 30 ciltten oluşmaktadır; ancak eldeki cüzlerden sadece 26. ciltteki V. cüz tamdır. Geri kalanlarda eksiklikler bulunmaktadır (Eckmann, 1968, 53-54).

Eserde yer alan üç metin karşılaştırıldığında bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. Eckmann bu durumu şu şekilde değerlendirmiştir: (1) Türkçe metin hem Arapça hem Farsça metinle bağdaşır. (2) Türkçe metin Arapça metin ile bağdaşır fakat Farsça metinden ayrılır. (3) Türkçe metin Farsça metin ile bağdaşır ancak Arapça metinden ayrılır. (4) Türkçe metin ne Farsça ne Arapça metin ile bağdaşır. Eserde bulunan üç metin arasındaki bu farklar Türkçe tercümenin ne Arapça ne de Farsça metinden yapıldığını açıkça göstermektedir. Belki de başka Farsça ve Türkçe tercümeler mevcuttu ve müstensih bu farklara dikkat etmeden Farsça ve Türkçe kelimeleri

Arapça kelimelerin altına yazmakla yetinmiştir (2012: 18). Ancak Aysu Ata'ya göre bu tür farklılıklar böyle bir yargıya varmak için yeterli değildir. Eckmann'ın dikkat çektiği örneklerdeki uyumsuzluklar daha çok çekim eklerinden ya da gerek Farsça gerekse Türkçe çeviride ifadenin anlaşılması için metne yapılan eklemelerden kaynaklanmaktadır (2019, XVII). Ata, bu durumu çalışmasında şu şekilde ifade eder:

Bizce bu ve buna benzer farklılıklar bir dilden başka bir dile yapılan herhangi bir çeviride de karşılaşılabilecek türden farklılıklardır. Çünkü Arapça, Farsça, Türkçe gibi hiçbir yakınlığı olmayan bu diller arasında yapılan ve 'anlaşılabilir' olmanın önkoşul olduğu Kur'an çevirilerinde bu tür ifade farklılıkları metinler arasındaki uyumsuzluk kapsamına girmemelidir. (2019, XVIII)

Eckmann, nerede ve kim tarafından meydana getirildiği bilinmeyen Rylands nüshasının dilinin XII. ve XIII. yüzyıl Doğu Türkçesi dil özellikleri gösterdiğini belirtir. Metinde *-sa men* şeklindeki şart kipinin yanında daha yeni bir biçim olan *-sam* ekli şart kipinin de yer alması ve XIV. yüzyıl Doğu Türkçesine (Harezmi Türkçesi) özgü olan dudak ünsüzden sonraki ek ünlüsünün yuvarlaklaşması gibi durumlar sebebiyle metnin XIV. yüzyılın sonu veya XV. yüzyılın başından daha önce meydana getirilmediğinin anlaşılabilirliğini belirtmiştir (1968, 58).

Z. V. Togan da Rylands nüshasının 14. veya 15. yüzyıla ait "Çağatayca"dan önceki Doğu Türkçesi ile meydana getirildiğini belirtir (1958, 138).

2.2.1.3. Anonim Tefsir

Leningrad Asya Halkları Enstitüsü Kitaplığı Cod. 332'de 2475 numarada kayıtlı olan bu eser, "Orta Asya Tefsiri" olarak da adlandırılmaktadır. Z. V. Togan tarafından 1914 yılında Türkistan'da bulunmuştur. 147 varaktan oluşan eser eksiklikleri olan bir metindir. Satır arası kelime kelime tercümenin yanında tefsir de yer almaktadır (Sağol, 1993 I, XXVI). Borovkov eserin dilinin Harezmi Türkçesi olduğunu söyler (2002, 5). İnan, tercümenin dilinin *Nehcü'l-Ferâdis*'in dilinden farksız olduğunu fakat eserin sonuna doğru Oğuzca kelime ve şekillerin çoğaldığını belirtir (1952, 15).

Eserin kim tarafından, nerede ve ne zaman meydana getirildiği bilinmemektedir.

Borovkov 1963 yılında eserin sözlüğünü hazırlamıştır: A. K. Borovkov. (1963). *Leksika sredneaziatskogo tefsira XII-XIII vekov*. Moskva. Bu sözlük daha sonra Halil İbrahim Usta ve Ebülfez Amanoğlu tarafından Türkiye Türkçesine çevrilmiştir

(2002). bk. *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*.

2.2.1.4. Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi Hekimoğlu Ali Paşa Nüshası

Harezmi Türkçesi ile meydana getirilen bu eser 1363 yılında istinsah edilmiştir. Müstensihî ve yazıldığı yer belli değildir. Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camii 2 numarada muhafaza edilmektedir.

Eser 583 varaktan oluşmaktadır. Her sayfasında 9 satır Arapça, 9 satır Türkçe metin olmak üzere 18 satır bulunur.

Eser üzerine Gülten Sağol tarafından 1993 yılında “Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, Giriş-Metin-Sözlük” adlı doktora tezi hazırlanmıştır. Bu çalışma daha sonrasında üç cilt hâlinde Harvard Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

2.2.1.5. Özbekistan Nüshası

Eser, Özbekistan İlimler Akademisi Ebu Reyhan el Biruni adlı Şarkınaslık Enstitüsü'nde 2008 numarada kayıtlı bulunmaktadır (Üşenmez, 2013, 31). Metinde satır-arası Farsça ve Türkçe tercüme bulunmaktadır. Her sayfasında 5 satır bulunan eserin müstensihî, yazıldığı yer ve yıl bilinmemektedir. Eserin dil özellikleri göz önünde bulundurulduğunda eseri XII. yüzyılın sonları ile XIII. yüzyılın başlarına dâhil edebiliriz (Üşenmez, 2013, 38).

Emek Üşenmez bu nüsha üzerine bir doktora tezi hazırlamış ve bu çalışmayı 2013 yılında metin, inceleme, sözlük, ekler dizini ve tıpkıbasım olarak yayımlamıştır.

3. İNCELEME

3.1. Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi'nde (TİEM 73) Soyut Adlar

1. **açkan** (KTS VII: 3) < aç-kan (-gAn için bk. Erdal, 1991, 382-387)

“çok iyi hüküm veren, iyilik kapılarını açan, hakemlik yapan, el-Fettâh”

ol açkan idi ol bilgen. (314r/5=034/026)

aç- eyleminin -gAn sıfat-fiil eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. Eski Türkçe metinlerde aç- eylemi, “çözmek, bir şeyin başlangıcı olmak (?); (devlet) kurmak; ekilecek hâle getirmek; (bilgiyi) ortaya çıkarmak; açıklamak; yorumlamak; (gizli bir şeyi) açığa çıkarmak; göstermek; yaymak; itiraf etmek; kabul etmek” (UW I: 1-3) anlamlarıyla yer almaktadır.

Sözcük, metinde Allah'ın güzel adlarından *el-Fettâh*'ın (الفتاح) karşılığı olarak verilmiştir. *el-Fettâh*, “iyilik kapılarını açan, bütün anlaşmazlıkların nihaî hakemliğini yapmak suretiyle mutlak adaleti gerçekleştiren, hak ile bâtılı birbirinden ayırıp durumu açıklığa kavuşturan, mazlumlara yardım edip mümin kullarına zafer veren” (Topaloğlu, 2 Haziran 2022) anlamına gelmektedir. Dolayısıyla metinde *el-Fettâh* sözcüğü Türkçeye *açkan* olarak eşdeğer bir biçimde çevrilmiştir.

Rylands : *açgan* “en doğru hükmü veren, asıl hüküm veren, Esmâ-i hüsnadan: fettâh” (Ata, 2019, 198)

AT : -

Hekimoğlu : *açgan* “gideren, kaldıran” (Sağol, 1995 II, 5)

Özbekistan : -

2. **açmak** (KTS VII: 5) < aç-mak (-mAk için bk. Erdal, 2004, 279)

“açıklama, beyan”

bu açmak kişilerke takı köni yol takı öğüt korkğanlarğa. (51r/5=003/138)

“fetih, zafer, galibiyet”

bolğay kim Tanrı keldürmeki açmağnı azu iş anıñ üskindin bolğaylar anıñ üze kim kizleyü tutarlar özleri içinde öknügliler. (87r/3=005/052)

Sözcük, tarihî metinlerde *açmak* “açma; açıklama, yorumlama” (Wilkins, 2021a, 5) anlamlarında kullanılmıştır. Ayrıca bk. *açma.k* (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, 85).

Sözcük metinde “fetih, zafer, galibiyet” anlamını kazanarak anlam genişlemesi yaşamıştır. Sözcük, bu anlamı ile yer aldığı ayette (Maide 5/52) *fetih* (فتح) sözcüğünü karşılamaktadır. *Fetih* “açma, yol gösterme, hüküm verme, galibiyet ve zafere ulaştırma” (Fayda, 2 Haziran 2022) gibi anlamlara gelmektedir. *Fetih* sözcüğü metinde *açmak* ile karşılanarak Türkçeye birebir çevrilmiştir.

Rylands : *açmak* “fetih” (Ata, 2019, 198)

AT : *açmak* “zafer” (Borovkov, 2002, 40)

Hekimoğlu : *açmak* “1. Açma, akıtma. 2. Giderme, uzaklaştırma. 3. Zafer. 4. Açıklama, izah. 5. Bildirme, beyan.” (Sağol, 1995 II, 5)

Özbekistan : *açmak* “1. Açıklama, beyan, izah. 2. Fetih, zafer.” (Üşenmez, 2013, 280)

3. **açmaqlık** (KTS VII: 5) < *aç-mağ+lık* (-mAğ+lXg için bk. Erdal, 1991, 154-155)

“muzaffer olma, zafer kazanma”

apañ bolsa silerke açmaqlık Tanrıdın ayurlar ermedimiz mü silerniñ birle eger bolsa tanığlılarğa ülüş ayurlar... (75r/4=004/141)

Sözcük, Eski Türkçe metinlerde *açmak(lıg)* “açıklama ..., yorum ...” (Wilkins, 2021a, 5) anlamlarında kullanılmıştır.

açmaqlık sözcüğü, metinde *fetih* (bk. *açmak*) sözcüğünün karşılığı olarak yer almaktadır.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

4. **açukman** (KTS VII: 8) < aç-uk+man (-(O)k için bk. Erdal, 1991, 224-261; +mAn için Erdal, 1991, 73-74)

“belgi, işaret, alamet”

anın içinde nişānlar açukmanlar ibrahīm ornı. (47v/1=003/097)

açuk sözcüğünün +mAn eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TIEM 73’te kaydedilmiştir. bk. *açuk* “open; clear; frank, friendly; obvious, manifest” (ED 22); *açok* “açık, belli; açık yürekli, samimi; parasız, bedava; (rüzgâr) temiz, serin; açıklama; açıklık, bellilik” (Wilkins, 2021a, 5).

Sözcük, metinde “apaçık delil, hüccet, kesin belge” (Karagöz vd., 2017, 70) anlamına gelen *beyyine* kelimesinin çoğulu olan *beyyinât*’ın karşılığı olarak yer almaktadır.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

5. **adırğuçı** (KTS VII: 18) <*ad-ır-guçı (-(I)r- için bk. Erdal, 1991, 535-541; -gUçI için Erdal, 2004, 291-293)

“hakem, hüküm veren, ayıran”

neteg adırğuçı seçgüçi kılurlar sēni anlar üskinde turur tevrīt. (85v/3=005/043)

adır- eyleminin -gUçI e ki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde görülmektedir. bk. *adır-* “to separate; to distinguish and to single out, prefer (something)” (ED 66); *adır-* “ayırarak, bölmek, ayırt etmek, (evli bir çifti birbirinden) ayırmak, ortadan kaldırmak, gidermek; hayattan ayırmak, öldürmek; kesip koparmak, çok erken bitirmek, vakitsiz sona erdirmek; kovmak, kapı dışarı etmek; ayırmak, bölmek, kısımlara ayırmak; sınır

çekerek ayırmak, sınırlandırmak; (payını) ayırmak, belirlemek; (farkını) ayırmak, tespit etmek, ayrıntıya bakmak” (Wilkens, 2021a, 11).

adırğuçı seçğüçi biçimindeki ikilemenin unsurlarından biri olan sözcük, yer aldığı ayette *hakem* sözcüğünü karşılamaktadır. “Dilciler, ‘hakem’ ile ‘hâkim’ kelimelerinin aynı anlamda olduğunu söylemişlerdir. Hâkim ve hakem, haklı ile haksız, suçlu ile suçsuz ayırt eder ve ihtilaflı konuları çözümler.” (Karagöz vd., 2017, 218). Metinde *hakem* sözcüğünün anlamı göz önünde bulundurulduğunda Türkçeye *adırğuçı* olarak eşdeğer bir biçimde çevrildiği görülmektedir.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

6. **adırmak** (KTS VII: 16) < **ad-ır-mak* *-(I)r-* için bk. Erdal, 1991, 535-541; -*mAk* için bk. Erdal, 2004, 279)

“ayırma”

*yme ol kūr`ān atlıg yarlıg birle anda **adırmak**. (432r/2=077/004)*

“parçalama, ayırma, ayrılık çıkarma”

*bütünlükün anlar tanarlar Tañrıka yalavaçları ara tiler kim **adırmakları** Tañrı ara yalavaçları ara ayur miz kértgünür miz amarıka tanar miz amarıka. (76r/2=004/150)*

“kesin hüküm verme”

*azu bar mu anlarka ortaqlar belgürtseler anlarka dīndin ol kim destūr bērmedükini añar eger **adırmak** yarlıgıbolmasa unap keçrülgey erdi anlara çın oķ küç kılığlılar anlarka kın turur ağrıtlı. (355r/8=042/021)*

Sözcük, *Divan*’da *adıрма.k* biçiminde yer almaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, 91). Tarihî metinlerde *adırmak* “ayırma, tefrik, ayırt etme” (Wilkens, 2021a, 11) anlamı ile kaydedilmiştir. *adır-* için bk. *adırğuçı*.

Sözcüğün “kesin hüküm verme” anlamı ilk kez bu metinde karşımıza çıkmaktadır. *adırmak* metinde (Şûra 42/21), Arapça *KDY* kökünden türemiş olan bir sözcüğü karşılamaktadır. “*KDY* kökü etimolojik olarak; kesmek/ayırmak; bir şeyi, tamamlamak/bitirmek anlamına gelmektedir. Bu kökten türeyen kelimelerin aldığı anlamların ana ekseninde hep bu asıl anlam vardır.” (Çöllüoğlu, 2012, 71-72)

Rylands : *adırmak* “1. Hakkı batıldan ayırma, ayırt etme, furkan. 2. Hüküm vermek” (Ata, 2019, 204)

AT : -

Hekimoğlu : *adırmak* “1. Ayırma. 2. Ayırma; çocuğu süttten kesme.” (Sağol, 1995 II, 6)

Özbekistan : -

7. **adırlı** (KTS VII: 16) < **ad-ır-ırlı* *-(I)r-* için bk. Erdal, 1991, 535-541; - *(X)gli* için Erdal, 2004, 285-288)

“hakem, hüküm veren, ayıran”

*eger bilse siler yarmak olar êkki ara ıdırlar bir **adırlı** seçigli kişilerindin bir **adırlı** seçigli kişilerindin.* (62v/9=004/035)

“Tevrat”

*ançada bērdimiz mūsāka bitigni çınnı bātıldın **adırlı** bolğay kim siler kōni yolluğ bolğay siler.* (6v/9=002/053)

“Kur’an, hak ile batılı ayıran, el-Furkan”

*yüksek ol ol ıdı kim indürdi **adırlını** ya’nı kūr’ānnı kuli üze bolmak üçün ajunluğlarğa kōrkuttaçı.* (262r/8=025/001)

adır- sözcüğünün *-(X)gli* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te kaydedilmiştir. *adır-* için bk. *adırlı*.

adırlı sözcüğü metinde *hakem* (bk. *adırlı*) ve *furkan* sözcüklerini karşılamaktadır. *Furkan* “Hakla batılı ayırma, bu ayrılmayı sağlayan Allah’ın koyduğu ölçü, gönderdiği kitap; kurtuluş ve zafer gibi anlamlara gelen bir

Kur'an terimi"dir. *Furkan* sözcüğü Bakara 2/53'te Tevrat'ı, *Furkan* 25/1'de ise Kur'an'ı nitelemek için kullanılmıştır.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

8. **ajunsuz** (KTS VII: 32) < *ajun+suz* (+sXz için bk. Erdal, 1991, 131-132)

“bedbaht, mahrum, çalışması boşa giden”

adrlur men silerdin yme andın kim okır siler Tayrıda adınnı okır men öz idimke bolğay kim bolmağay men oqımağım birle öz idimni ajunsuz. (225v/7=019/048)

ajun sözcüğünün +sXz eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *ajun* < Soğd. 'zwn “life, living being and the like, used as a Buddhist technical term to mean state of existence; one of a series of lives in the procss of birth, death, re-incarnation” (ED 28); *ažun* “varlık, varlık şekli, varlık biçimi (Skr. gati); doğma, yeniden doğma; yaşam, hayat, yaşam süresi, uzun ömür; dünya” (Wilkens, 2021a, 94). Ayrıca krş. *ajunlug* “varlık şekilli; hayatlı, varlık şekli...” (Wilkens, 2021a, 95), *ajunlug* “dünyaya ait, dünyalık” (KTS VII: 32).

ET *ajun*, “varlık biçimi, yol, yöntem” (Tokyürek, 2019, 354) anlamına gelen Sanskritçe *gati* sözcüğünün karşılığı olarak Budist Uygur metinlerinde yer almaktadır. TİEM 73'te *ajun* sözcüğünün yokluk bildiren +sXz eki ile türetilmiş *ajunsuz* biçimi kaydedilmiştir. Sözcük yer aldığı ayette “bedbaht” anlamındaki شَقِيّ sözcüğünü karşılar.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

9. **aldamaqlık** (KTS VII: 37) < *al+da-mağ+lık* (+DA- için bk. Erdal, 1991, 455-458; -mAk+lXg için Erdal, 1991, 154-155)

“aldatma”

*taķı mundağok kıldımız tégme yalavaçķa yağı kişiler yeklerindin perîler yeklerindin imlep körkütür amarıları amarıke ayık étigi **aldamaqlık** étigi.* (106r/5=006/112)

alda- sözcüğünün -mAk+lXg ekiyle genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *alta-* “to deceive, trick, cheat (someone)” (ED 133); *altamak* “kurnaz olma” (Wilkens, 2021a, 36).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

10. **alum** (KTS VII: 40) < *al-um* (-(X)m için bk. Erdal, 1991, 290-300)

“tedbir”

*ay anlar kim kértgündiler alıñlar **alumuñızlarını** çıķıñlar öğür öğür azu çıķıñlar yumķı.* (66v/5=004/071)

Sözcük ilk kez TİEM 73’te kaydedilmiştir. krş. *alım* “taking, or receiving, a debt or a tax” (ED 145); *alım* “borç, kredi; vergi, tarım ürünleri ile ödenen vergi” (Wilkens, 2021a, 28).

Sözcük metinde “tedbirli ve uyanık olma, hazırlıklı bulunma” (Kur’an Kelimeleri, 2 Haziran 2022) anlamına gelen ve mastar olan حَذَرٌ sözcüğünün çevirisi olarak yer alır.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan :

11. **amrulğu** (KTS VII: 42) <*amı-r-ıl-gu (*amrıl-* için bk. Erdal, 1991, 654; -gU için Erdal, 2004, 302)

“ikamet yeri, mesken, konaklama yeri, karargâh”

*körmes mü sen bakmas mu sen anlarğa kim tegşürdiler Tañrı ni ‘metini nü-sipāsılıkıntüşürdiler boğunlarını ziyānlık sarāyıña tamuğğa kigürgeyler anar nème yawuz **amrulğu** yer ol kıldılar Tañrığa teñ tuş azıtsalar anıñ yolındın.* (190v/4=014/029)

“sükun ve itmi’nan vakti, istirahat çekilme zamanı”

*yarığlı tañlarını taķı kıldı tünni **amrulğu** künni aynı saķışlığ.* (104v/2=006/096)

“huzur, sekinet, ferahlık, kalp rahatlığı, mutmain olma, yatışma”

*yana indürdi Tañrı **amrulğunı** yalavaçı üze kértgünüğliler üze taķı indürdi çerigler körmedinizler anı kınadı anlarını kim tandılar.* (141r/7=009/026)

amrıl- eyleminin -gU eki ile genişlemiş biçimi daha önceki metinlerde görülmemektedir. bk. *amrıl-* “to be at peace” (ED 163); *amrıl-* “durgun olmak, rahatlamış olmak, huzur bulmak, huzurlu olmak, yumuşak olmak; sönmek, ortadan kaldırılmak; hareketsiz olmak, durmak, durgunlaşmak, azalmak, kaybolmak, görünmez olmak” (Wilkens, 2021a, 45).

Rylands : *amrulğu* “dinlenme yeri” (Ata, 2019, 215)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

12. **arığ** (KTS VII: 55) <arı-ğ (-(X)g için bk. Erdal, 1991, 172-223)

“temiz, saf, günahsız”

*aydılar **arığ** sen bilmek yok bizimke meger ol kim ögretse sen. sen-ök sen bilgen bütün işlig.* (5r/5=002/032) sübhan

“günahsız, saf, temiz”

arığ işlerler arığ erenlerke arığ erenler arığ işlerlerke. (257r/5=024/026)

“münezzeh, takdis ve tenzih etme”

kaçan adıldı erse aydı arığ idi sen sen yandım saña men bütüglilerniñ ilkisi men. (124v/9=007/143)

arığ turur ol kim kullar tururlar ağırlanmışlar. (237r/2=021/026)

“mukaddes, kutsal”

sen arığ özniñ içinde sen anıñ atı tuvā turur. (229r/1=020/012)

“helal, temiz”

yênler anıñdın kim rüzī kıldı silerke Tañrı helāl arığ sipās öteñler Tañrı ni’metiñe eger erse siler anar tapnur erse siler. (204v/6=016/114)

“iyi, ahlaklı”

ermedi Tañrı kim qoğsa mü’minlerni ol nerse üze kim siler anıñ üze ançağa tēgi seçse arıgsıznu arığdın. (55v/1=003/179)

“yüceltme, yükseltme”

bağmas mu sen anlarğa arığ körkitürler tenlerini. (64v/5=004/049)

“temiz ve hoş şeyler”

küç kılmak birle anlardın kim cuhūd boldılar harām kıldımız anlar üze arıqlarnı kim helāl kılandı anlarğa yığmaqları birle Tañrı yolındın üküş. (77r/4=004/160)

“beyaz, temiz”

ançada yarlıg ıdtım arığ tonluğlarkā kim kērtgününler maña meniñ yalavaçımka aydılar kērtgündümüz tanuğ bolğıl biz boyun bērigliler miz. (94r/7=005/111)

“nimet”

ağar anlar altınındın arıqlar būstānlar içinde arığ. (153v/8=010/009)

“güzel, etkili”

körmes mü sen neteg urdı Tañrı bir meşel bir arığ söz ħurmā yığaçı teg anıñ köki bek bekümiş turur anıñ butaķı üstün hevā içinde. (190r/6=014/024)

“rızk”

*ağırladımız ok âdem oğlanını kötürdimiz anlarını yazı içinde deryâ içinde rûzî
kıldımız anlarğa **arığlardın** artuqluğ urdımız anlarğa üküş üzele anıydın kim
törüttimiz artuqluğ urmak. (211v/1=017/070)*

“masum”

*bardılar kaçan kördiler erse bir oğlanını öldürdi anı hızr aydı öldürdün mü
bir etöznî **arığ** yazuqsuz. (220r/8=018/074)*

“abdestli”

*yukamasun anar meger **arığlar**. (396v/2=056/079)*

Sözcük Eski Türkçe metinlerde *arığ* “clean, pure” (ED 213); *arığ* “temiz, arı, duru, berrak, ışıltılı; kusursuz; kutsal; iffetli; temizlik; iffet; temiz kadın, temiz kişi, temiz insan” (Wilkens, 2021a, 59) anlamlarıyla yer alır.

arığ sözcüğü metinde en çok *tayyib* (الطَّيِّب) sözcüğünün çevirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. “Bir şey lezzetli olmak, güzel, temiz ve helâl olmak, yer bereketli ve bolluk olmak anlamındaki ‘t-y-b’ kökünden türeyen *tayyib*, hoş, güzel, iyi, lezzetli, faziletli, helâl, hayrı çok, nefsin ve duyu organlarının lezzet aldığı şey demektir.” (Karagöz vd., 2017, 634). Sözcüğün *tayyib*’in karşılığı olarak kullanıldığı ayetler şunlardır: 257r/5=024/026, 204v/6=016/114, 55v/1=003/179, 77r/4=004/160, 190r/6=014/024, 211v/1=017/070.

Sözcük, A’raf Suresi 143. ve Enbiya Suresi 26. ayetlerde سبحان (sübhan) sözcüğünün karşılığı olarak verilmiştir. سبح (s-b-h) kökünden türeyen سبحان (sübhan) sözcüğü “Allah’ı her türlü eksiklik ve noksanlıktan tenzih etmek” anlamına gelmektedir.

Yunus Suresi 9. ayette “nimet” anlamına gelen النِّعَم (naîm) kelimesi TIEM 73’te *arığ* olarak tercüme edilmiştir. *Nimet*, “bolluk ve iyi hal içinde olmak”, “maddî ve mânevî imkânlar” (Günaydın, 3 Haziran 2022) gibi anlamlara sahiptir. “Kur’ân-ı Kerîm’de âhiret hayatının nimetlerinden söz edilen on altı âyette ‘naîm’ kelimesi kullanılır.” (Günaydın, 3 Haziran 2022). Söz konusu ayette de cennetin nimetlerinden bahsedilmekte ve bu nimetler *naîm* sözcüğü ile ifade edilmektedir.

Metinde temel olarak “saflık, temizlik” anlam çerçevesinde kullanılan *arığ* sözcüğü, Eski Türkçe metinlerdeki anlamlarının dışında TİEM 73’te “Allah’ı noksan sıfatlarından tenzih etmek” anlamını kazanmıştır.

Rylands : *arığ* “helal; münezzeh, takdis ve tenzih etme” (Ata, 2019, 221)

AT : *arığ* “temiz, mukaddes” (Borovkov, 2002, 54)

Hekimoğlu : *arığ* “1. Kirli olmayan, temiz. 2. Güzel, hoş, değerli. 3. Günahsız, saf, temiz.” (Sağol, 1995 II, 12)

Özbekistan : *arığ* “temiz” (Üşenmez, 2013, 291)

13. **arığlık** (KTS VII: 61) < *arı-ğ+lık* *-(X)g* için bk. Erdal, 1991, 172-223; *+lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“temizlik, saflık”

arığlık *anar yüksek anıñdın kim şıfat kılurlar.* (105r/3=006/100)

“takdis etme, şanına yakışmayan şeylerden tenzih etme, temizleme, tertemiz yapma”

biz arığlıkın yād kılur miz saña ögdi aymak birle arığlar miz saña. (5r/3=002/030)

“zekat, doğruluk, düzen”

tiledimiz tegşürmek ol ékkike ol ékkegünüñ idisi anda yégrekin arığlıkın yawuqluql ulamağın. (220v/9=018/081)

“tesbih (Allah’ı takdis ve tenzih etme)”

arığlık *Tarıka anıñdın kim şıfat kılurlar.* (253v/5=023/091)

Sözcük tarihî metinlerde *arığlık* “cleanness, purity” (ED 218); *aragl(a)g* “temizlik” (Wilkins, 2021a, 57) anlamları ile yer almaktadır.

Metinde *arığlık* sözcüğü, Kehf Suresi 81. ayette yer alan الزكاة (zekât) kelimesini karşılamak için kullanılmıştır. “Zekat kelimesi, sözlükte; ‘artmak, çoğalmak, bereket, temiz olmak, iyi, düzgün, uygun ve verimli

olmak' gibi anlamlara gelmektedir.” (Demir, 2007, 12). الزكاة (zekât) sözcüğü söz konusu ayette “temiz” anlamı ile yer almaktadır. Dolayısıyla bu sözcüğün TİEM 73'te *arıklık* sözcüğü ile karşılanarak birebir çeviri yapıldığını söyleyebiliriz.

Rylands : *arıklık* “1. Münezzeh olma. 2. Temizlik.” (Ata, 2019, 223)

AT : *arıklık* “temizlik; zekat” (Borovkov, 2002, 55)

Hekimoğlu : *arıklık* “1. Temizlik, saflık. 2. Bütün noksan sıfatlardan uzak olma, münezzeh olma.” (Sağol, 1995 II, 13)

Özbekistan : *arıklık* “münezzeh olma, uzak tutma.” (Üşenmez, 2013, 292)

14. **arıksız** (KTS VII: 62) < *arı-ğ+sız* $-(X)g$ için bk. Erdal, 1991, 172-223; +sXz için Erdal, 1991, 131-132)

“kirli, pis, dinen yasaklanmış, haram”

*ol arıksız azu yarlığdın çıkmak ukıldı Tañrıda adınkı at ol boğuzlanmış birle
ol butlar atı birle kim muñağsa küç kılmağlı ap yme teñde keçürdmeğli seniñ
idiñ yazuk örtgen yarlıkağan ol.* (110r/2=006/145)

“çirkin görülen şey”

yüz ewrünler anlardın anlar arıksızlar ol. (149r/2=009/095)

Eski Türkçe metinlerde *arıksız* “unclean, impure; uncleanness, excrement” (ED 219); *arıksız* “temiz olmayan, kirli; temiz olmama; dışkı, büyük abdest, dışkı ..., çöp; namussuzluk” (Wilkens, 2021a, 61) anlamlarında geçen *arıksız* sözcüğü ilk kez TİEM 73'te “dinen yasaklanmış, haram” anlamında kullanılmıştır.

Rylands : *arıksız* “pis, necis, murdar, kötü olan” (Ata, 2019, 223)

AT : *arıksız* “Kirli; iğrenç, kötü.” (Borovkov, 2002, 55)

Hekimoğlu : *arıksız* “Pis, murdar” (Sağol, 1995 II, 13)

Özbekistan : *arıksız* “murdar, pislik” (Üşenmez, 2013, 292)

15. **arış** (KTS VII: 63) < *ar-ış* $-(X)ş$ için bk. Erdal, 1991, 262-275)

“aciz, bitkin”

yana ewürgil közni êkki yolu ewrülür yangay saña köz yıramış ol arış tégmekdin. (416v/7=067/004)

ar- eyleminin *-Xş* eki ile türetilmiş biçimi ilk kez bu eserde karşımıza çıkar. bk. *ar-* “to be tired, exhausted, weak” (ED 193); *ar-* “yorgun olmak, yorulmak; (kanama vs.) durmak, yavaşlamak, azalmak, sönmek” (Wilkins, 2021a, 56).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

16. **arışgu** (KTS VII: 63) < *ar-ış-gu* (*-(X)ş-* için bk. Erdal, 1991, 552-583; *-gU* için Erdal, 2004, 302)

“karşılıklı, birbirini aldatma, karşılıklı aldanma”

ol kün tērer silerni tērnek küniñe ol turur arışgu kün ya ‘nī ziyān küni kim kērtgünse Tañrıka yme kılsa édgülük. (412r/5=064/009)

arış- eyleminin *-gU* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde karşımıza çıkmaktadır. *Divan*’da *arış-* eylemi şu şekilde verilmiştir: “(*arış-*) olar ikki arışdı ‘iki kişi birbirini aldattı.’ *arışu.r*, *arışma.k*” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, 93). Ayrıca bk. *ar-* “to deceive, trick” (ED 193); *ar-* “aldatmak, kandırmak” (Wilkins, 2021a, 56).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

17. **arķaksız** (KTS VII: 66) < *arka-k+sız* (*-(O)k* için bk. Erdal, 1991, 224-261; *+sXz* için Erdal, 1991, 131-132)

“haksız”

*anıñ üçün bitidimiz Tañrı qulı oğlanı üze ol kim öldürse bir etözni bir etözsüz azu **arqaksız** yer içinde andağ qalı öldürdi kişilerni yumkı.*
(83r/4=005/022)

Ünlü'nün çalışmasında “haksız” biçiminde tercüme edilen *arkaksız* sözcüğü daha önceki metinlerde görülmemektedir. Sözcük muhtemelen ET *arka-* “to search, investigate” (ED 217) eyleminden türemiş olmalıdır.

Cümlelerin bütünlüğü içinde değerlendirildiğinde sözcüğün anlamının “boşu boşuna, sebepsiz yere” olması gereklidir.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

18. **artaqlıq** (KTS VII: 69) < *arta-k+lıq* *-(O)k* için bk. Erdal, 1991, 224-261; +*IXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“bozgunculuk, fesatlık”

*eger çıksalar erdi siler içinde arturmağay erdi silerke meger **artaqlıq**.*
(143v/8=009/047)

artaq sözcüğünün +*IXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73'te kaydedilmiştir. bk. *artak* “spoilt, decaying, putrid” (ED 204); *artaq* “bozulmuş, kokmuş (yemek); hastalıklı” (Wilkens, 2021a, 66).

Rylands : *artaqlıq* “bozgun, fesat” (Ata, 2019, 226)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan :-

19. **artuğluq** ~ **artuqlıq** ~ **artuqluq** (KTS VII: 70) < *art-uğ+luq* *-(X)g* için bk. Erdal, 1991, 172-223; *-(O)k* için Erdal, 1991, 224-261, +*IXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“iyilik, ihsan, bağış”

*yme yawuz satgın aldılar anıñ birle özleriñe tanmaqları añar kim indürdi. Tañrı tileyü kim indürse Tañrı **artuǵluǵı** edǵülükindin kimniñ üze tilese qullarındın. (11r/4=002/090)*

*andaǵoǵ sınıdımız amarılarını amarı birle aysunlar tıp bular mu **artuǵluǵ** urdı anlar üze biziñ aramızdın. (100r/1=006/053)*

*ayǵıl haqıqat üze **artuǵluǵ** Tañrı elginde. (45r/5=003/073)*

Sözcük Eski Türkçe metinlerde *artukluk* “abundance, excess; excellence, surplus, superiority” (ED 211); *artuǵluǵ* “fazlalık, kalabalık” (Wilkins, 2021a, 68) anlamlarında kullanılmıştır. Sözcüğün “iyilik, ihsan, bağış” anlamı ilk kez bu metinde kaydedilmiştir.

artuǵluǵ metinde *lütuf* sözcüğünü karşılamaktadır. “Sözlükte ‘iyilik, başarı, yumuşak ve nazik davranma’ gibi anlamlara gelen *lütuf*, dinî bir kavram olarak, Allah’ın kullarına olan yardımını, onları başarıya ulaştırması, koruması anlamında kullanılır.” (Karagöz vd., 2017, 398). *Lütuf* sözcüğü artmak, fazlalaşmak, çok olmak, isteyerek iyilik yapmak, lütuf ve ihsanda bulunmak, üstün olmak, bir şeyden arta kalmak” (Gül, 2017, 50) anlamlarına gelen *FDL* kökünden türemiştir. Dolayısıyla *lütuf* sözcüğü metinde *artuǵluǵ* ile karşılanarak birebir tercüme yapılmıştır.

Rylands : *artuǵluǵ* “1. Fazlalık. 2. Varlık, zenginlik. 3. İhsan, lütuf, fazilet” (Ata, 2019, 227)

AT : *artuǵluǵ* 1. “İlâve, fazlalık.” 2. “Ölçüsüzlük, azgınlık.” (Borovkov, 2002, 57)

Hekimoğlu : *artuǵluǵ* “Lutuf, kerem, inayet” (Sağol, 1995 II, 14)

Özbekistan : *artuǵluǵ* “ihsan, lütuf, fazilet.” (Üşenmez, 2013, 295)

20. **atıǵ** (KTS VII: 85) < *at-ıǵ* (-X)g için bk. Erdal, 1991, 172-223)

“kınama”

*yüz ewürgil anlardın ermes sèn **atıǵ** atlıǵ. (385v/7=051/054)*

at- eyleminin -(X)g eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu metinde kaydedilmiştir.

Sözcük, *mel'ûn* sözcüğünün tercümesidir. Muhtemelen *mel'ûn* sözcüğünün “aforoz edilmiş, toplumdan dışlanmış” anlamları göz önünde bulundurularak tercüme edilmiştir. bk. *mal'ûn* “cursed, damned, accursed, execrated, detestable, excommunicated, driven out of society, shut out from mercy; the devil” (Steingass, 2005, 1309).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

21. **aymaqlık** (KTS VII: 90) < *ay-mağ+lık* (-mAk+lXg için bk. Erdal, 1991, 154-155)

“hamd getirme”

meger aymaqlık bir êkkindike esen yol. (395r/5=056/026)

aymak sözcüğünün +lXk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu metinde kaydedilmiştir. bk. *aymak* (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, 90); *ay-* “(1) to speak; (2) to say, declare, prescribe (something); (3) to say” (ED 266).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

22. **ayrıt** (KTS VII: 91) < *ayır-ıt* (-(I)r- için bk. Erdal, 1991, 535-541; -(U)t için Erdal, 1991, 308-316)

“ayırıt, fark”

*ayrut kemişmez miz bir kim erse arasında yalawaçlardın taķı aydılar eşittük
taķı boyun südük yarlıķamaķıñ idimiz taķı seniñ tapa oķ ķaytmaq.*
(37v/4=002/285)

Sözcüğün y’li biçimi ilk defa bu eserde karşımıza çıkmaktadır. bk. *adırt* “distinction, difference” (ED 64); *adırt* “fark, farklı, değişik, ayrı; fark, ayırt etme, ayırma (Skr. vikalpa, pariccheda), özellik, tespit” (Wilkins, 2021a, 11).

Metinde sözcüğün *adırt* biçimi de bulunmaktadır (172v/9=011/118).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

23. **azduręu** (KTS VII: 94) < *az-dur-ęu* (-*tUr-* için bk. Erdal, 1991, 799-831; -*gU* için Erdal, 2004, 302)

“saptırma”

... *Tarıķa teņeşigler azduręu için anıñ yolındın. ayęıl ęriylengil kăfirlıķıñ
birle az sen ot idilerindin.* (335v/8=039/008)

azdur- fiilinin -*gU* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te görölmektedir. bk. *azęur-* “to lead astray” (ED 283); *azgur-* “baştan çıkarmak, kandırmak, dikkatini dağıtmak, ayartmak, yanlış yol göstermek, yanlış bir yöne göndermek, kötölüğe yönelmek” (Wilkins, 2021a, 92).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

24. **azęır** (KTS VII: 94)

“azaba götürücü husus, azabı gerektirici şey”

azğurdın sıyardın turğıl. (427v/5=074/005)

Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde eylemden ad yapan bir *-gIr* eki bulunmamaktadır. Metinde yalnızca bir kez geçen bu sözcük, büyük bir ihtimalle yanlış yazımdan kaynaklanarak ya da gramer kuralları göz ardı edilerek türetilmiş olmalıdır. *azgun* – *azgır* karışıklığı için bk. *azgun* (ED 283). Ayrıca bk. *az-* “to go astray, to lose one’s way” (ED 279); *azgur-* “baştan çıkarmak, kandırmak, dikkatini dağıtmak, ayartmak, yanlış yol göstermek, yanlış bir yöne göndermek, kötülüğe yöneltmek” (Wilkins, 2021a, 92).

Rylands : -

AT : krş. *azğun* “Yoldan çıkmış, azgın” (Borovkov, 2002, 66)

Hekimoğlu : krş. *azğun* “Yoldan çıkmış, şaşkın, azgın” (Sağol, 1995 II, 20)

Özbekistan : -

25. **azğuçı** (KTS VII: 94) < *az-ğuçı* (*-gUçI* için bk. Erdal, 2004, 291-293)

“yoldan çıkanlar, yoldan sapanlar”

aydılar idimizā! yēndi uttu biziñ üze bed-bahtlıkımız erdimiz yoldın azğuçılar. (254r/8=023/106)

az- eyleminin *-gUçI* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu metinde kaydedilmiştir. bk. *az-* “to go astray, to lose one’s way” (ED 279).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

26. **azğunluğ** (KTS VII: 94) < *az-ğun+luğ* (*-gXn* için bk. Erdal, 1991, 327-329; *+lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“şaşkınlık, azgınlık”

*taķı haķıķat űze erdiler mundın aŗnu **azġunluk** iķinde aķuk.* (54r/4=003/164)

azġun sűzcűġűnűn +lXk ekiyle geniŗlemiŗ biķimi ilk kez bu metinde kaydedilmiŗtir. bk. *azġun* “lost, straying” (ED 283); *azġın* “yanılmıŗ, řaŗkın, yanılan; yolunu řaŗırmıŗ kiŗi, řaŗkın kiŗi” (Wilkens, 2021a, 92).

Rylands : -

AT : *azġunluk* “Azgınlık” (Borovkov, 2002, 66)

Hekimoġlu : *azġunluk* “Sapıklık, řaŗkınlık, azgınlık” (Saġol, 1995 II, 20)

Ŗzbekistan : *azġunluk* “sapkınlık, azgınlık” (Ŗŗenmez, 2013, 307)

27. **baġıŗlaġan** (KTS VII: 99) < *baġıŗ+la-ġan* (+lA- iķin bk. Erdal, 1991, 429-455; -gAn iķin Erdal, 1991, 382-387)

“ķokķa baġıŗta bulunan, kullarına hiķbir karŗılık almaksızın bol bol nimet veren, fazl ve ihsanda bulunan Allah Te   , esm  -i il  hiyeden el-Vehhab”

*aydı idim  ! yarlık  ġıl m  ni baġıŗlaġıl maŗa erk ű türk kerekmez bireġ  ke ya ‘n   mu  ammed  a m  nde k  din sen sen-  k sen **baġıŗlaġan**.*
(332v/5=038/035)

baġıŗla- eyleminin -gAn sıfat fiil eki ile geniŗlemiŗ biķimi ilk kez bu eserde tanıklanmıŗtır. bk. *baġıŗla:-* < *baġıŗ* “a gift” (ED 321).

Sűzc  k metinde Allah’ın güzel isimlerinden olan *Vehh  b*’ın (       ) karŗılıġı olarak yer almaktadır. “Karŗılıksız vermek, baġıŗlamak, hibe etmek anlamındaki ‘v-h-b’ kökünden türeyen ve *v  hib* kelimesinin m  balaġalı şekli olan *Vehh  b* ķok baġıŗlayan, ķok hibe eden demektir. Allah’ın sıfatı olarak *Vehh  b*, yarattıklarına karŗılık beklemeden madd  -manev   pek ķok nimet veren, ikramında devamlı olan, l  tfu, ihsan ve rahmeti bütün varlıkları kuŗatan demektir.” (Karagöz vd., 2017, 685).

Rylands : -

AT : -

Hekimoġlu : -

Ŗzbekistan : -

28. **bağışlağlı** (KTS VII: 99) < *bağış+la-ğlı* (+*lA-* için bk. Erdal, 1991, 429-455; -(*X*)*gII* için Erdal, 2004, 285-288)

“bağışlayan, affeden”

*ol idi atı birle kim ibrāhīm yalavaçı kullarına amān kılu yarlıkadı bağırsağ kim kullarına ka ‘beni kıble kılu yarlıkadı **bağışlağlı** kim du ‘ānı müstecāb kılu yarlıkadı. (187v/5=014)*

bağışla- eyleminin -(*X*)*gII* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. ET *bağışla-* için bk. *bağışlağan*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

29. **bağışlağ** (KTS VII: 99) < *bağış+la-ğ* (+*lA-* için bk. Erdal, 1991, 429-455; -*gU* için Erdal, 2004, 302)

“bağışlama”

*ol idi atı birle kim tiledi anlarıñ işin éte bérdi. bağırsağ kim özin körkütmedi. **bağışlağ** kim ‘öžr kılmışlarını bezerleyü yarlıkadı. (214v/2=18)*

bağışla- fiilinin -*gU* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te karşımıza çıkar. ET *bağışla-* için bk. *bağışlağan*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

30. **başçı** (KTS VII: 107) < *baş+çı* (+*çI* için bk. Erdal, 1991, 110-118)

“imam, önder, lider, kılavuzluk eden”

tiler miz kim sipās urşa miz anlar üze kim küçsüz tutuldılar yer içinde kılsa miz anlarını bir başçı taķı kılsa miz anlarını mīrās alıǵlılar. (281r/4=028/005)

“liderler veya peygamberler yahut semâvî kitaplar yahut da içinde yaptıkları amellerin yazılı olduǵu amel defterleri”

ol kün okıǵay miz tēgme boğunrı başçılarını birle. (211v/2=017/071)

Sözcük Eski Türkçe metinlerde, *başçı* “leader, supervisor” (ED 378); *başçı* “bey, beyefendi, hükümdar; önder, lider; birinci” (Wilkens, 2021a, 148) anlamlarında kullanılmıştır. Metinde ise “Önder, lider; cemaate namaz kıldırın kişi; devlet başkanı.” (Küçükaşçı, 10 Haziran 2022) anlamına gelen ve İslamî bir kavram olan *imam* (الإمام) sözcüğünün karşılığı olarak yer almıştır.

Rylands : *başçı* “öncü, önder” (Ata, 2019, 252)

AT : -

Hekimoǵlu : -

Özbekistan : *başçı* “başkan, temsilci” (Üşenmez, 2013, 311)

31. **başlaǵlı** (KTS VII: 108) < *baş+la-ǵlı* (+*la*- için bk. Erdal, 1991, 429-455; -*(X)gli* için Erdal, 2004, 285)

“halife”

yana kıldımız silerni kēđin kelip başlaǵlı yer içinde anlarda kēđin baķalım biltürelim neteg işler siler. (154r/8=010/014)

başla- eyleminin -*(X)gli* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu metinde kaydedilmiştir. bk. *başla-* “to begin, to lead” (ED 381); *başla-* “idare etmek, yönetmek, hüküm sürmek, hükmetmek; başında bulunmak, hükümdarlık yapmak, hâkim olmak, yönetmek, başlamak; (bir evi) yönetmek, idare etmek; (bir bütçeyi) yönetmek, sorumlu olmak” (Wilkens, 2021a, 148). Ayrıca bk. *başlaǵçı* “önder, lider” (Wilkens, 2021a, 149).

Metinde *kēđin kelip başlaǵlı* biçiminde yer alan sözcük, “arkada olmak, birinin arkasından gelmek, yerine geçmek” (Uludağ, 10 Haziran 2022)

anlamına gelen ve *half* kökünden türetilmiş *halife* (الخليفة) sözcüğünün çevirisi olarak yer almaktadır.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

32. **başlağuçı** (KTS VII: 108) < *baş+la-ğuçı* (+*la-* için bk. Erdal, 1991, 429-455; -*gUçI* için Erdal, 2004, 291-293)

“halife”

ol idi kıldı silerni yerniñ kedin kelip başlağuçı kötürdi amarıñızlarnı amarı üze qurlar sınağı üçün silerni anıñ içinde kim bërdi silerke. (112v/1=006/165)

başla- eyleminin -*gUçI* eki ile genişletilmiş biçimi ilk kez TİEM 73’te kaydedilmiştir. ET *başla-* için bk. *başlağı*.

Rylands : -

AT : *başlağuçı* “rehber, kılavuz” (Borovkov, 2002, 72)

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

33. **bayaş** “Allah” (KTS VII: 111)

ayğıl nek ukturayın mu silerke anda yawuzraq bayaşın Tanrı üskinde ol kişini sürdi Tanrı öfke kıldı anıñ üze kıldı anlardın beçinlerni toñuzlarnı tapundı butқа. (87v/9=005/060)

Ünlü’nün çalışmasında bu sözcüğün *bayat* (ED 385) sözcüğü ile aynı kökten geldiği ve ilk kez TİEM 73’te kaydedildiği belirtilmektedir ancak bize göre metinde tek bir yerde geçen bu sözcük *bayat* yerine *bayaş* biçiminde yanlış yazımdan kaynaklı olarak metinde yer almaktadır.

Rylands : -

AT : krş. *bayat* “tanrı” (Borovkov, 2002, 73)

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

34. **baylık** (KTS VII: 111) < *bay+lık* (+*lXk* için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“zenginlik, kâfi gelmek, müstağnî olmak”

ribāmu kılsun bay idesi baylıkdın. (414r/4=065/007)

bay “rich; a rich man” (ED 384); *bay* “zengin, varlıklı; zenginlik” (Wilkins, 2021a, 152) sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : *baylık* “zenginlik” (Sağol, 1995 II, 23)

Özbekistan : *baylık* “zenginlik, lütfkarlık” (Üşenmez, 2013, 312)

35. **belgölüg** (KTS VII: 117) < *belgü+lüg* (+*lXg* için bk. Erdal, 1991, 139-155)

“açık, belli, bilinen”

ay kişiler yēñler anıñdın kim yer içinde helāl arıǵ uđu barmanlar yek mañımlarıña ol silerke düşmen ol belgölüg. (19v/6=002/168)

“ayet, kitap”

aydı ay meniñ boğunum nē körür siler eger bolsa miz bir belgölüg üze iğimdin bērdi maña yarlıkamaqlıǵ üskindin örtüldi siler üze. (165v/1=011/028)

“iz, emare”

kamuǵ nekni sadımız levhü’l- mahfūz içinde belgölüg. (321r/9=036/012)

“hak, hukuk”

ol kün tükel kılğay anlarını Tañrı yanutlarını yaraşınça bilürler bütünlükün Tañrı ol belgülüg biligli ol. (257r/4=024/025)

Yazıtlardan beri karşımıza çıkan *belgü* sözcüğü Eski Uygur Edebiyatı’nda sıklıkla kullanılmıştır. Uygur metinlerinde Skr. *nimitta* “işaret, im, özellik, karakteristik” ve *lakşaṇa* “ayırt edici işaret, karakteristik, nitelik” anlamlarına gelen Budist kavramların karşılığı olarak yer alır. bk. *belgü* “sign, mark; distinguishing characteristic” (ED 340); *b(ä)lgü* “işaret, belirti, alamet (Skr. lakṣaṇa, nimitta), nişan, belgi, delil, özellik (Skr. liṅga’nın da eş değeri), Lakṣaṇa, güzellik işareti; kopya, suret, sahtelik; kehanet, olay, fenomen; yol tabelası; solmuş işaret; heksagram; anıt; resim; (fare) ısırma, ısırık izleri” (Wilkens, 2021a, 158).

Bu sözcükten türetilmiş olan *belgülüg* sözcüğü Eski Türkçe metinlerde “manifest, significant, possessing distinguishing characteristics” (ED 341); *b(ä)lgülüg* ~ *bälgülüg* “işaretli, görünen, açık, belli, tanınabilen, sarıh, vazıh, bilinen, meşhur, ünlü, olağanüstü, mükemmel; talimatlı, bilgi verici; açık bir şey” (Wilkens, 2021a, 158) anlamlarında kullanılmıştır.

belgülüg sözcüğü Eski Türkçe metinlerden farklı olarak TİEM 73’te “hak, hukuk” anlamında kullanılmıştır. Sözcük bu anlamı ile yer aldığı ayette (Nur 24/25) *hak* (الحق) sözcüğünün karşılığı olarak ve Allah’ı niteleyecek şekilde kullanılmıştır. “Sözlükte ‘gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek; bir şeyi gerçekleştirmek; bir şeye yakînen muttali olmak’ anlamlarında masdar ve ‘gerçek, sabit, doğru, varlığı kesin olan şey’ anlamlarında isim olan hak kelimesi (çoğulu hukūk) genellikle bâtılın zıddı olarak gösterilir.” (Çağrıçı, 28 Kasım 2022) Dolayısıyla *hak* sözcüğünün eserde *belgülüg* ile karşılanarak birebir çeviri yapıldığı görülmektedir.

Rylands : *belgülüg* “1. Belli, görünen, bilinen, apaçık, açıkça, aşikâr. 2. Delil, hüccet, açık delil. 3. Nişan, ibret.” (Ata, 2019, 256)

AT : *bälgülüg* “Belirli, muteber.” (Borovkov, 2002, 75)

Hekimoğlu : *belgülüg* 1. “Belli, bilinen, malûm.” 2. “Açık, apaçık, aşikâr.” (Sağol, 1995 II, 24)

Özbekistan : *belgülüg* “belli, aşikar” (Üşenmez, 2013, 313)

36. **belgölüglük** (KTS VII: 119) < *belgü+lüg+lük* (+IXg için bk. Erdal, 1991, 139-155; +IXk için 121-131)

“belge, mucize”

*keldi ök silerke belgölüglük idinizdin bu ingen Tañrınıñ silerke bir nişān
koçu bėriñler anı yėsün Tañrı yerinde. (119v/3=007/073)*

belgölüg sözcüğünün +IXk eki alarak genişlemiş biçimi TIEM 73’te kaydedilmiştir. ET *belgölüg* için bk. *belgölüg*.

belgölüglük sözcüğü metinde “apaçık delil, hüccet, kesin belge” (Topaloğlu, 15 Haziran 2022) anlamına gelen *beyyine* (البينة) sözcüğünün karşılığı olarak yer almaktadır. *Beyyine* (البينة) sözcüğünün doğrudan “mucize” anlamı bulunmamakla birlikte ayette kastedilen “apaçık delil” anlamı Allah’ın mucizesi olarak yorumlanabilir. Bu nedenle Ünlü’nün çalışmasında *belgölüglük* için “mucize” anlamı verilmiştir.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

37. **belgürtgü** (KTS VII: 120) < *belgü+r-t-gü* (+(A)r- için bk. Erdal, 1991, 499-507; -(X)t- için Erdal, 1991, 760-799; -gU için Erdal, 2004, 302)

“belirtme”

*ol idi yarattı ölümni tiriglikni belgürtgü üçün silerni silerde qayusı edgü
işligrek ol turur küşüş örtgen. (416v/3=067/002)*

belgürt- “to make manifest, display” (ED 341) sözcüğünün -gU eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TIEM 73’te karşımıza çıkmaktadır.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

38. **belgüsüzlüg** (KTS VII: 121) < *belgü+süz+lüg* (+sXz için bk. Erdal, 1991, 131-132; +lXg için Erdal, 1991, 139-155)

“alametsiz, nişansız”

... *kişilerke bilür Tañrı kimke yārī bërür aña yalavaçlarıña belgüsizligde.*
(399v/7=057/025)

İlk olarak Budist Uygur metinlerinde görülen ve “without form, perception or distinguishing characteristics” (ED 342) anlamı ile yer alan *belgüsüz* sözcüğünün +lXg eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TIEM 73’te kaydedilmiştir. bk. *belgüsüz* “without a sign, mark, etc” (ED 342) ve *b(ä)lgüsüz ~ bälgüsüz* “alametsiz, işaretlessiz; belirgin değil; bilinmeyen; alametsizlik = bir Samādhi’nin adı (Skr. animitta); alametsiz durum” (Wilkins, 2021a, 159).

belgüsüz yer aldığı ayette *gayb* sözcüğünü karşılayacak şekilde kullanılmıştır. “Gayb Arapçada ‘gizli kalmak, gizlenmek, görünmemek, uzaklaşmak, gözden kaybolmak’ anlamında masdar ve ‘gizlenen, hazırda olmayan bulunmayan şey’ mânasında isim veya sıfat olarak kullanılır.” (Çelebi, 10 Ağustos 2022). “Din’i kavram olarak nakle dayalı bilgi olmaksızın hakkında bilgi edinilemeyen varlık alanı demektir.” (Karagöz vd., 2017, 199).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

39. **bërgen** (KTS VII: 122) < *bër-gen* (-gAn için bk. Erdal, 1991, 382-387)

“veren”

*uzatmağıl êkki közüñni ol nek üze kim èriylendürdimiz anı cüft cüft anlardın
bu ajun tiriglikiniñ ètigini bezekini ançaq sınaım anlarını anıñ içinde idiniñ
bërgen rüzisi yègrek ol ǵalǵanraq.* (236r/5=020/131)

“lütuf, bağış”

*kamuğka artuqluğ bërür miz bularka ol mü'min turur tağı bularka ol kâfir turur idîñ **bërgenindin**. (207v/2=017/020)*

Sözcük Eski Türkçe metinlerden KB’de şu şekilde yer alır: (3) ... *kamuğ tınığlarka rûzî bërgen neni*. Ayrıca bk. *bè:r-* “to give”; also used as a descriptive verb connoting action for the benefit of someone else. (ED 354); *ber-* “vermek, feda etmek, bahşetmek, (bir şeyi) eline vermek, ödünç vermek, bağışlamak, geri vermek; tediye etmek, ödemek; kurban etmek; (rahiplerin öğününü) düzenlemek; emrine vermek; (sevinç) vermek; (yardımcı fiil) bir şeyi zahmetsiz” (Wilkins, 2021a, 161).

bërgen sözcüğü “lütuf, bağış” anlamı ile ilk kez bu metinde kaydedilmiştir.

Rylands : *bërgen* “veren” (Ata, 2019, 262)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

40. **bërgü** (KTS VII: 133) < *bër-gü* (-gU için bk. Erdal, 2004, 302)

“vermek”

*umaslar anlarka yārī **bërgüke**. (324v/4=036/075)*

“lütuf, bağış”

*bu turur biz **bërgümüz** minnet urğıl azu kerek tutğıl sağışsız. (332v/7=038/039)*

Sözcük Eski Türkçe metinlerde *bè:rgü*: “something which ought to be, or is, given” (ED 362); *bergü* “verebilme, geri ödeme” (Wilkins, 2021a, 161) anlamlarında kullanılmıştır. Metinde ise “lütuf, bağış” anlamını kazanmıştır.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

41. **bezegen** (KTS VII: 138) < *beze-gen* (-gAn için bk. Erdal, 1991, 382-387)

“tasvir eden, suret veren, şekillendiren, şekil veren esma-i hüsnadan, el-Musavvir”

ol turur Tañrı törütgen yaratğan bezegen añar turur körklüg atla.
(405v/4=059/024)

beze- eyleminin -gAn eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *beze-* “to ornament, adorn” (ED 390); *büzä-* “süslemek, bezemek, parlatmak, resim yapmak” (Wilkens, 2021a, 160).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

42. **bitgen** (KTS VII: 153) < *bit-gen* (-gAn için bk. Erdal, 1991, 382-387)

“inanan, iman eden”

bitti yalawaç ol nerse kim indürüldi anıy tapa iğisindin tağı bitgenler.
(37v/3=002/285)

ET *büt-* eyleminin -gAn eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *büt-* “to become complete; to come to an end, be finished; to be ready to start” (ED 298); *büt-* “bitmek, tatmin olmak, tatmin edilmek, tamamlanmak; gelişip büyümek, olgunlaşmak, kemale ermek, erginleşmek; başarılı olmak; tükenmek; (yara, ülser) iyileşmek (s./bk. Mo.*bütü-*)” (Wilkens, 2021a, 213).

Sözcük metinde “inanıp tasdik eden; başkalarının güvenli olmasını sağlayan, vaadine güvenilen” (Topaloğlu, 17 Haziran 2022) anlamına gelen *mü'min* (المؤمن) sözcüğünün karşılığı olarak yer almaktadır.

Rylands : *bitgen* “iman eden” (Ata, 2019, 280)

AT : -

Hekimoğlu : *bitgen* “İnanan, iman eden.” (Sağol, 1995 II, 30)

Özbekistan : -

43. **bitmek** (KTS VII: 153) < ET *büt-mek* (-mAk için bk. Erdal, 2004, 279)

“iman”

anlar kâfirlikka ol kün yakınrağ anlardın bitmekke. (54r/9=003/167)

Eski Türkçe metinlerde *bütmäk* “bitme, sonuçlanma, yerine getirilme, gerçekleşme (Skr. *saṃpatti*’nin de eş değeri); üretkenlik, verimlilik; dokuzuncu Jian chu man *cheng*’in eş değeri” (Wilkens, 2021a, 214) anlamları ile yer alır. ET *büt-* için bk. *bitgen*.

Uygurca metinlerde Budizm’e ilişkin felsefi bir terim olan bu sözcük, eserde “iman” anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. “Sözlükte ‘birini söylediği sözde tasdik etmek, söylediğini kabul etmek, gönül huzuru ile benimsemek, karşısındakine güven vermek, şüpheyi yer vermeden kalpten tasdik etmek; eman vermek, emin kılmak’ anlamlarına gelen *imân*, ıstılahta, Hz. Peygamber’in Allah’tan getirdiği ve zarûrât-ı diniyye olarak bilinen hükümleri, haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul ile bunların gerçek ve doğru olduğuna inanmak demektir.” (Karagöz vd., 2017, 314).

Rylands : *bitmek* “iman.” (Ata, 2019, 280)

AT : -

Hekimoğlu : *bitmek* “İnanma, iman.” (Sağol, 1995 II, 30)

Özbekistan : *bitmek* “iman.” (Üşenmez, 2013, 321)

44. **bitmiş** (KTS VII: 153) < *bit-miş* (-mİş için bk. Erdal, 2004, 296-300)

“iman, inanma, inanç”

ay anlar kim bittiler eger boyun süseñiz bir ögürke anlardın kim bérildiler kitâbnı kaytargaylar sizni bitmişñizdin sonra kâfirler. (47v/7=003/100)

Eski Türkçe metinlerde yer alan *bütmüş* sözcüğü (bk. ED 298) TİEM 73’te “iman” sözcüğünü karşılamak amacıyla kullanılmıştır.

büt- eyleminin *-mİş* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TIEM 73'te kaydedilmiştir. *büt-* için bk. *bitgen*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

45. **boğuzlağı** (KTS VII: 160) < *boguz+la-ğu* (+*lA-* için bk. Erdal, 1991, 429-455; *-gU* için bk. Erdal, 2004, 302)

“kurban”

ay anlar kim kèrtgündiler helāl tutmanızlar Tanrının belgü kılmuşlarını ap ağırlıg aynı ap boğuzlağı boğzına nişān asılmış ap uğrağlılar ağırlıg ewke tilerler artuqluqnı idilerindin hoşnūdluqnı. (79v/2=005/002)

boğuzla- eyleminin *-gU* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu metinde kaydedilmiştir. *boğuzla:-* “to cut the throat of (someone), slaughter” (ED 322); *boguzla* “boğazı kesmek, boğazlamak (s./bk. MMo. bo’orla-)” (Wilkins, 2021a, 186).

boğuzlağı sözcüğü metinde *hedy* sözcüğünü karşılamak için kullanılmıştır. “Sözlükte ‘yol göstermek, izinden gitmek; göndermek, hediye etmek’ anlamlarına gelen *hedy* (*hedy*) kelimesi fıkıh terimi olarak Hac ve Umre sırasında Harem’de kesilen kurbanlık hayvanları ifade eder. Hac ve Umre yapmayanların Kurban Bayramı dolayısıyla kestikleri kurbana ise *udhiyye* denir.” (Öğüt, 17 Haziran 2022).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

46. **bolğuluğ** (KTS VII: 175) < *bol-ğu+luğ* (*-gU* için bk. Erdal, 2004, 302; *+lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“olma, oluş”

*kaçan öteseler anlardın ârzü hevânı erür Tañrı yarlığı **bolğuluq**.*
(308r/6=033/037)

bolğu sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TIEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *bolgu* “olma, meydana gelme” (Wilkens, 2021a, 187). krş. *boluğ* “a state of (coming into) existence (?)” (ED 336); *boluğluğ* (ED 338).

Rylands : -

AT : *bolğuluq* “olur, olmalı” (Borovkov, 2002, 85)

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

47. **boynağu** (KTS VII: 176) < *boyın+a-ğu* (+A- için bk. Erdal, 1991, 418-429; -*gU* için bk. Erdal, 2004, 302)

“asi, itaatsiz, inatçı, isyankâr”

*erdiñizler **boynağu** boğunlar.* (326r/5=037/030)

boyna- eyleminin -*gU* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu metinde kaydedilmiştir. bk. *boyna-* “be stiffnecked, haughty” (Compendium III: 77); *boyna-* (ED 386).

Rylands : *boynağu* “1. Zorba, cebredici, isyankâr. 2. Kibirli.” (Ata, 2019, 292).

AT : *boynağu* “inat, dik kafalı, itaatsiz.” (Borovkov, 2002, 85)

Hekimoğlu : *boynağu* 1. “Asi, itaatsiz, inatçı.” 2. “Azgın, zorlu, sert, şiddetli.” (Sağol, 1995 II, 32)

Özbekistan : *boynağu* “zorba, inatçı, asi” (Üşenmez, 2013, 326)

48. **boynağulık** ~ **boynağuluq** (KTS VII: 176) < *boyın+a-ğu+luq* (+A- için bk. Erdal, 1991, 418-429; -*gUlXk* için bk. Erdal, 2004, 306-307)

“haddi aşma, azgınlık”

korquttımız anlarnı artmas anlarka meger boynağuluk uluğ.
(210v/5=017/060)

korquttımız anlarnı artmas anlarka meger boynağuluk uluğ.
(210v/5=017/060)

boyna- eyleminin *-gUlXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde karşımıza çıkmaktadır. *boyna-* için bk. *boynağu*.

Rylands : *boynağuluk* “azgınlık, aşırılık; gurur, kibir; şeytana, puta tapma” (Ata, 2019, 292)

AT : *boynağulik ~ boynağuluk* “İtaatsizlik, inatçılık” (Borovkov, 2002, 85)

Hekimoğlu : *boynağuluk* “haddi aşma, azgınlık” (Sağol, 1995 II, 32)

Özbekistan : *boynağuluk* “isyankarlık, itaatsizlik, inatçılık, azgınlık” (Üşenmez, 2013, 326)

49. **boyunğalık** (KTS VII: 178)

“haddi aşmak, hududu çiğnemek, itaattan çıkmak, yaşlanmak”

azu bu ol kim ruzi bërür silerke eger yıgsam ruzisini yok üstediler
boyunğalık içre özneklık içre. (417v/8=067/021)

boyna- eyleminin (bk. *boynağu* maddesi). Sözcük muhtemelen yanlış yazımdan kaynaklı olarak *boyunğalık* biçiminde kaydedilmiştir. krş. *boynağuluk*.

Sözcük metinde, “Haddini aşma, tecavüz. Ayaklanma.” (Kur’an Kelimeleri, 18 Haziran 2022) anlamlarına gelen **عُتُو** (utüvv) sözcüğünün karşılığı olarak yer almaktadır.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

50. **bulgak** (KTS VII: 184) < *bulğa-k* *-(O)k* için bk. Erdal, 1991, 224-261)

“karışıklık, fitne”

tokušun olar birle ançak bolmasun bulgak bolsun dîn Tañrınıñ. eger yığılsalar teñde keçmek yok meger küç kılığlılar üze. (23r/3=002/193)

“bahane”

yana bolmas bulgakları meger kim aymakları Tañrı tapa idimizā! ermes erdimiz ortak katıglılar. (97r/7=006/023)

Sözcük Eski Türkçe metinlerde *bulgak* “confusion, disorder; confused, disorderly” (ED 336); *bulgak* “ayaklanma, huzursuzluk, kaos, isyan, çatışma, kargaşa, karmakarışıklık, anarşi, başsızlık, şaşkınlık” (Wilkins, 2021a, 197) anlamlarında kullanılmıştır.

Sözcük metinde yer aldığı her iki ayette de (Bakara 2/193, En’âm 6/23) “denemek, imtihan etmek, yakınmak, bir şeyden çok hoşlanmak, görüş ayrılığı, kargaşa, delilik, dalalet, sapıtmak, şaşırtmak, aldatmak, şiddet, işkence, öldürmek, belâ, musibet, kötülük, mihnet” (Karagöz vd., 2017, 187) gibi anlamlara sahip olan *فتنة* (fitne) sözcüğünü karşılamak için kullanılmıştır. Sözcük için verilen “bahane” anlamı *fitne* sözcüğünün yorumlanmasıdır.

Rylands : *bulgak* “fitne, fesat, sıkıntı, keder” (Ata, 2019, 299)

AT : *bulgak* “Belâ, karışıklı.” (Borovkov, 2002, 88)

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

51. **bulgaşuk** (KTS VII: 185) < *bulğa-ş-uk* *-(X)ş-* için bk. Erdal, 1991, 552-583; *-(O)k* için Erdal, 1991, 224-261)

“bulaşık, karışık”

aydılar bulgaşuk tüşler. (177r/5=012/044)

bulğaş- eyleminin *-(O)k* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *bulğaş-* “(bir şeyle) lekelenmiş olmak, karışıklık içinde

olmak, kafası karışık olmak, karmakarışık bir durumda bulunmak, karmakarışık olmak” (Wilkins, 2021a, 198). krş. *bulgaş* “düşmandan gelip kavim arasına düşen fitne.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, 201), *bulğaş* (ED 336).

Rylands : -

AT : *bulğaşuk* “karışık, karmaşık” (Borovkov, 2002, 89)

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

52. **buşuğluğ** (KTS VII: 188) < *buş-ug+luğ* $-(X)g$ için bk. Erdal, 1991, 172-223; $+lXg$ için Erdal, 1991, 139-155)

“sıkıntılı, öfkeli”

kaçan yandı erse mūsā bođunıña öfkeliğ buşuğluğ kağguluğ aydı nème yawuz kēđin kalğuçılık kıldınızlar maña mēnde kēđin. (125v/4=007/150)

buşuğ sözcüğünün $+lXg$ eki ile türemiş biçimi ilk defa TIEM 73’te karşımıza çıkmaktadır. *buşuğ* sözcüğü daha önce *Divan*’da kaydedilmiştir. bk. *buşug buşdı* “çok fazla sıkıldı” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, 160). Ayrıca krş. *busuşluğ* “grieved, sorrowful, unhappy” (ED 375); *busuşlug* ~ *busuş(lug)* “acıklı, üzgün, kederli, endişeli, üzüntülü, üzüntü ..., keder ..., ağıt ...” (Wilkins, 2021a, 204).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

53. **bütmeklik** (KTS VII: 192) < *büt-mek+lik* $-(mAk+lXg)$ için bk. Erdal, 1991, 154-155)

“iman, inanç”

kaçan indirülse bir sūre anlardın kim ayurlar silerde kayusıña arturdı anar bu bütmeclik. (152r/8=009/124)

bütmek sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. ET *bütmek* için bk. *bitmek*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

54. **bütünlük** (KTS VII: 193) < *büt-ün+lük* (-*Xn* için bk. Erdal, 1991, 300-308; +*lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“kesin söz, ahit; kesinlik, bütünlük”

*neteg alur siler anı çınok tegmiş bolsa amarınızlar amarıke aldılar silerdin ağırlıg **bütünlük**. (60v/8=004/021)*

bütün sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te kaydedilmiştir. bk. *bütün* “complete, entire” (ED 306); *bütün* “bütün, hep, hepsi birden, hepsi” (Wilkens, 2021a, 214).

Rylands : *bütünlük* “yemin, and, söz” (Ata, 2019, 303)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

55. **çıkmaçlık** (KTS VII: 210) < *çık-mak+lık* (-*mAk+lXg* için bk. Erdal, 1991, 154-155)

“ortaya çıkmak”

*andağok **çıkmaçlık**. (382r/6=050/011)*

çık- “to go out; to come out” (ED 405) eyleminin -*mAk+lXg* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

56. **çındğarığlı** (KTS VII: 214) < *çındğar-ığlı* (-(X)ğlı için bk. Erdal, 2004, 285)

“emniyet ve itimat veren kitap, Kur’an, el-müheymin”

*indürdimiz saña bitigni kærtü yaraşı birle **çındğarığlı** anı kim utrusında bitigdin tutuğ anıñ üze adırğıl seçgil anlar ara anıñ birle kim indürdi Tañrı udu barmağıl anların tileklerine anıñdın kim keldi saña yarlığdın.* (86r/8=005/048)

Sözcüğe önceki metinlerde rastlanmamıştır. Büyük bir ihtimalle bu biçim yanlış yazımdan kaynaklanmaktadır. krş. *çınğar*- “to investigate or check the truth of something” (ED 425); *çingar*- “araştırmak, ayırmak, farkı görmek, bir işin aslını aramak, analizlemek, analiz etmek; doğru yere oturtmak” (Wilkens, 2021a, 229).

Rylands : *çınğarığlı* “tasdik eden, doğrulayan” (Ata, 2019, 315)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

57. **çınılık** (KTS VII: 214) < *çın+lık* (+lXk için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“gerçek”

*kılğıl meni **çınılık** tili kēdinkiler içinde.* (270r/8=026/084)

“adalet”

*keldi **çınılık** birle yme çın tuttı ıdılmış yalavaçlar.* (326r/9=037/037)

“şariat”

ay anlar kim kērtgündiler tutmañlar benim düşmānımnı taķı silerniñ düşmānıñızlarnı dostlar kemşür siler anlarķa dostluķnı çınok tandılar añar

kim keldi silerke **çınılıkdın** çıkarurlar yalavaçnı yme silerni kim kértgünmekiñiz üçün Tañrıқа idñizlerke. (405v/8=060/001)

“Hz. Muhammed, Sıdkun”

ol kim keldürdi **çınılık** ya`nĩ muḥammed yme çın tuttı anı ya`nĩ ebū bekr anlar tururlar saḡnuqlar. (337v/7=039/033)

Budist Uygur metinlerinde Skr. *samyak* “right, proper” (Edg., 1953, 582) sözcüğünün karşılığı olarak yer alan *çın* sözcüğünün +IXk ekiyle genişlemiş biçimi ilk defa TİEM 73’te tespit edilmiştir. bk. *çın* < Çin. *chên* “true, genuine; truth” (ED 424); *çın* “gerçek, doğru; (mücevher, belge vb.) gerçek, özgün, sahih; şüphesiz, kesin; haklı; gerçekten, sahiden; kesin; ciddi; gerçek, hakikat, doğruluk; hakiki kişi; gerçek şey; madde (Skr. *dravya*; Vaiṣeṣika öğretisine göre); pekiştirme edatı olarak: şüphesiz, gerçekten” (Wilkins, 2021a, 228).

çınılık sözcüğü yer aldığı Şu’ara 26/84, Zümer 39/33 ayetlerde *sıdk* sözcüğünün karşılığı olarak yer alır. “Yalan söylemenin zıddı olan *sıdk* kavramı sözlükte; doğru sözlü olmak, gerçeği söylemek, doğru haber vermek, sözünü yerine getirmek, öğüt ve sevgide samimi, iş ve işlemlerinde dürüst ve güvenilir olmak, hükmün vakıaya uygun olması anlamlarına gelir.” (Karagöz vd., 2017, 591).

Saffat 37/37 ve Mümtetine 60/1 ayetlerinde ise *hak* sözcüğünü karşılamaktadır. *Hak*, “inkârı caiz olmayan sabit şey, doğru, doğruluk, adalet, hikmet, hikmete uygun vuku bulan hüküm, görev, gerekli, ahenk, uyum, uygunluk, pay, hisse, kismet ve vâir olma” (Karagöz vd., 2017, 219) gibi anlamlara gelmektedir.

Rylands : *çınılık* “gerçek, hak” (Ata, 2019, 315)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

58. **egriliksiz** (KTS VII: 241) < *egir-i+lik+siz* (*egri* için bk. Erdal, 1991, 340-341; *-I* için Erdal, 1991, 340-344; *+lXk* için Erdal, 1991, 121-131; *+sXz* için Erdal, 1991, 131-138)

“hatasız, kusursuz”

oқиғu қur’ān tāzīçe egriliksiz bolğay kim anlar saqlangaylar.
(337v/2=039/028)

egrilik sözcüğünün *+sXz* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu metinde kaydedilmiştir. bk. *egrilik* “crookedness” (ED 115).

Rylands : *egriliksiz* “kusursuz, eksiksiz” (Ata, 2019, 330)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

59. **elliglik** (KTS VII: 255) < *ellig+lik* (*+lXk* için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“hükümrânlık”

ol kim anar turur köklerniñ elligliki yme yerniñ. (262r/9=025/002)

ellig sözcüğünün *+lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde tanıklanmıştır. bk. *ellig* “having a realm; king” (ED 141); *elig* “kral, hükümdar” (Wilkens, 2021a, 255).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

60. **ençrünmek** (KTS VII: 261) < *ençrün-mek* (*-mAk* için bk. Erdal, 2004, 279)

“huzur içinde olma, rahatlamak, sakinleşme”

biz kıldımız anı pend ençrünmek misāfirlerke. (396r/8=056/073)

ênçrûn- eyleminin *-mAk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. *ênçrûn-* eylemi Eski Türkçe metinlerden KB’de şu şekilde yer alır: *ilig tahtka minsün bu kün inçrûnüp / yağısı yêr öpsü yırak yinçrûnüp* “Hükümdar bugün huzur içinde tahtına çıksın; onun düşmanı uzaktan başını eğip, yer öpsün.” 5805.

ênçrûnmek sözcüğü Kur’an’da “faydalanılan şey, faydalanma, fayda, her türlü menfaat, her türlü kendisinden faydalanılan şey, iktisadi değeri olan şey, mal” (Karagöz vd., 2017, 435) anlamlarında kullanılan gelen *metâ*’ sözcüğünün karşılığı olarak verilmiştir. Bu bağlamda sözcüğün metinde “fayda” anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

61. **ênçrütmek** (Ünlü 2004: 422) < *ênçrüt-mek* (*-mAk* için bk. Erdal, 2004, 279)

“rahatlık, sakinlik”

meger rahmet bêrdimiz ênçrütmek bir vaqtka tēgi. (322r=036/044)

Sözcük biçim olarak ilk kez bu metinde kaydedilmiştir. bk. *ênçrûn-* (ED 174)

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

62. **êrijlenmek** (Ünlü 2004: 429) < *êrij+le-n-mek* (*+lA-* için bk. Erdal, 1991, 429-455; *-(X)n-* için Erdal, 2004, 434; *-mAk* için Erdal, 2004, 279)

“huzura kavuşma, rahata erme”

*yme étigler gevher yinçüleri. ermez ol barça **ërijlenmek** bu ajun tiriglik
içinde kēdinki ajun idīñ üskinde saķnuķlarka. (360v/3=043/035)*

erejlen- eyleminin -mAk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde
kaydedilmiştir. bk. *erejlen-* (ED 200).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

63. **ërinçlig** (KTS VII: 265) < *ërinç+lig* (+IXg için bk. Erdal, 1991, 139-155)

“rızk, nimet”

*ümmetler **ërinçlig** bergey miz anlarka yana tēggey anlarka bizdin ağırtıgılı
kın. (167r/7=011/048)*

ërinç sözcüğünün +IXg eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu metinde
kaydedilmiştir. bk. *ërinç* < *erej* “happiness, bliss” (ED 200).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

64. **ërinçlenmek** Ünlü 2004: 429 < *ërinç+le-n-mek* (+IA- için bk. Erdal, 1991,
429-455; -(X)n- için Erdal, 2004, 434; -mAk için Erdal, 2004, 279)

“huzura kavuşma, rahata erme”

*ol kim bērildiñizler nersedin **ërinçlenmek** turur yaķın tiriglik içinde ol kim
Tanrı üskinde turur yēgrek ķalıñçuraķ anlarka kim ķērtgündiler idīleri üze
ķōñül ururlar. (356v/5=042/036)*

ërinç sözcüğünün genişlemiş bu biçimi ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır.
ërinç için bk. *ërinçlig*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

65. **esrüklik** ~ **esrüklik** (KTS VII: 275) < *esür-ük+lik* (-(O)k için bk. Erdal, 1991, 224-261; +*lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“sarhoşluk”

kelir ölüm esrükliki çinlik birle. (382v/4=050/019)

seniñ esenlikiñ kim anlar esrüklikleri içinde başları tezginip yöriyürler. (195r/1=015/072)

esrük sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *esrük* “drunk, intoxicated” (ED 250); *äsrök* “sarhoş, mest; sarhoşluk, mestlik, sersemlik” (Wilkens, 2021a, 124).

Rylands : *esrüklik* “sarhoşluk” (Ata, 2019, 346)

AT : -

Hekimoğlu : *esrüklik* “sarhoşluk” (Sağol, 1995 II, 47)

Özbekistan : -

66. **iriglik** (KTS VII: 368) < *irig+lik* (+*lXk* için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“sertlik, haşinlik”

ay anlar kim kértgündiler tokışınlar anlar birle kim bağa turur silerke tanığlılardın. bulsunlar siler içinde iriglik. (152r/6=009/123)

irig sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde tanıklanmıştır. bk. *irig* “tough, hard” (ED 222); *erig* “yavan, yontulmamış, kaba, küstah, yüzüstü; (tat) sert, acı; vahşi, korkunç; bayağı, kaba, adi, mutat; kinci, sert; tiksindirici, iğrenç; kaba şey, iri şey” (Wilkens, 2021a, 260).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : *iriglik* “sertlik, haşinlik” (Sağol, 1995 II, 66)

Özbekistan : -

67. **qarañkuluq** (KTS VII: 396) < *qarañku+luq* (+IXk için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“karanlık”

örter olarnı ħorluq. yoq anlarqa Tanrıdın bir küdezçi. andağ qalı kim örtülse yüzleri bir kesek tündin qarañkuluq. (156r/4=010/027)

“karanlık, şirk, cehalet”

azu qarañkuluqlar nek kim batıg teniz içinde örter anı suw qomı. (259r/4=024/040)

“sıkıcı ve boğuk hava, yer, bunaltıcı hava”

yaratur silerni anañızlar qarınları içinde yaratıg yaratıgda kedin üç qarañkuluq içre. (335v/1=039/006)

qarañku sözcüğünün +IXk eki ile genişlemiş biçimiyle ilk kez bu metinde karşımıza çıkmaktadır. bk. *karañgu* “dark, darkness” (ED 662). Sözcük metinde mecazi olarak “cehalet, şirk” anlamlarında kullanılmıştır.

Rylands : *qarañguluq* “karanlık” (Ata, 2019, 424)

AT : *qarañkuluq* “karanlık” (Borovkov, 2002, 145)

Hekimoğlu : *qarañguluq* ~ *qarañkuluq* ~ *qarañkuluq* “karanlık” (Sağol, 1995 II, 72)

Özbekistan : *qarañguluq* “karanlık” (Üşenmez, 2013, 400)

68. **katıqsızlıq** (KTS VII: 410) < *kat-ıg+sız+lıq* (-(X)g için bk. Erdal, 1991, 172-223; +sXz için Erdal 1991: 131-138; +IXk için Erdal, 1991, 121-131)

“katıksız, saf”

biz *katıgsız* kıldımız anlarını ***katıgsızlık*** birle *âhiret sarâyını yâd kılğuka*.
(333r/6=038/046)

katıgsız sözcüğünün +lXk eki ile genişlemiş biçimi ilk defa bu metinde kaydedilmiştir. bk. *katıksız* “pure, unalloyed” (ED 600); *katıgsız* ~ *katıksız* “katıksız” (Wilkins, 2021a, 345).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

69. ***kêdinki*** ~ ***kêdinki*** (KTS VII: 423) < *kêdin+ki* (+kl için bk. Erdal, 2004, 186-190)

“ahiret”

*yakınrağ tiriglik içinde ***kêdinki*** içinde*. 147r/1=009/074

“ölüm vakti”

*kaçan kelse ***kêdinki*** êkki fesâdnıñ ilkisi vaqti idğay miz siler üze biziñ kullarnı katıg toqış idisi aralağaylar sarâyalar arasını*. (206r/6=017/005)

Sözcük daha önceki metinlerde *kêdinki* “situated behind (of place); subsequent (of time)” (ED 705); *kedinki* “arka, batı, sonraki” (Wilkins, 2021a, 362) anlamlarında kullanılmıştır.

kêdinki sözcüğü metinde *âhiret* sözcüğünü karşılamaktadır. “Sözlükte ‘sonra olan ve son gün’ anlamına gelen *âhiret* kavramıyla hem bu dünyanın sonu hem de ölümle başlayan dünya hayatından farklı ve ebedî olan hayat kastedilmektedir. Din literatüründe *âhiret*, İsrail’in Allah’ın emriyle kıyametin kopması için Sûr’a ilk defa üflemesinden ikinci defa üflemesine, daha sonra cennetliklerin cennete, cehennemliklerin cehenneme girmelerine kadar olan zaman veya Sûr’a ikinci kez üfürülüştten başlayıp ebedî olarak devam edecek olan zaman anlamında kullanılmıştır.” (Karagöz vd., 2017, 13).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

70. **kerekliglik** (KTS VII: 437) < *kerge-k+lig+lik* (*kerge-k* için bk. Erdal, 1991, 235; *-(O)k* için Erdal, 1991, 224-261; *+lXg* için Erdal, 1991, 139-155; *+lXk* için Erdal: 1991: 121-131)

“gereklilik, gerekli olma hali”

kim keçrülse añar қадаşındın nerse uđu barmaq édgülük birle ötemek añar kerekliglik birle. (21r/2=002/178)

ET *kergeklig* sözcüğünün *+lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *kergeklig* “necessary” (ED 744); *k(ä)rgäklig ~ kärgäklig* “faydalı; eksikli, ihtiyaçlı; önemli, gerekli, lazım; ana ..., en önemli” (Wilkens, 2021a, 358).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

71. **kërtgünigli ~ kërtgünügli** (KTS VII: 438) ET *kërtü* < *kërtgün-igli* (*kërtgün-* için bk. Erdal, 1991, 605; *-(X)gli* için Erdal, 2004, 285-288)

“inanan, iman etmiş olan”

qorqar mu siler olarka Tañrı sezäraq kim qorqsa siler añar eger erse siler kërtgünügli. (140r//2=009/013)

ay anlar kim kërtgündiler qaçan tērgense siler Tañrı yolu içinde belgülig tileñler aymañlar añar kim kemişse silerke elleşmekni ermes sen kërtgünügli. (69v/7=004/094)

kértgün- eyleminin *-(X)gII* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *kértgün-* “to believe (something); to believe in (something)” (ED 739), *kertgün-* “inanmak” (Wilkens, 2021a, 365). İlk olarak Mani metinlerinde kullanıldığı görülen *kértgün-* eylemi Budist metinlerde de yoğun olarak kullanılmıştır. *kértgün-* eylemi Uygurca metinlerde Skr. *śraddha* “belief, believing, the having fait” anlamına gelen terimin karşılığı olarak yer alır (Edg., 1953, 534).

Sözcük metinde “tasdik eden, itimat eden, inanan, boyun eğen, itaat eden; güven veren, emin kılan” (Karagöz vd., 2017, 477) anlamındaki *mü'min* kelimesinin çevirisi olarak yer almaktadır.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

72. **kértgüngen** (KTS VII: 438) ET *kértü* < *kértgün-gen* (*kértgün-* için bk. Erdal, 1991, 605; *-gAn* için bk. Erdal, 1991, 382-387)

“inanan, iman etmiş olan”

eger tileseler kim armaqları sèni tap saña Tanrı. ol ol idi küçlendürdi sèni yārī bèrmeki birle hem kértgüngen birle. (137r/4=008/062)

kértgün- eyleminin *-gAn* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde tanıklanmıştır. *kértgün-* için bk. *kértgünigli*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

73. **kértgüngüçi** (KTS VII: 438) ET *kértü* < *kértgün-güçi* (*kértgün-* için bk. Erdal, 1991, 605; *-gUçI* için Erdal, 2004, 291-293)

“inanan, iman eden”

ol idi turur yarattı silerni silerde tanguçı silerde kèrtgüngüçi.
(411v/5=064/002)

kèrtgün- eyleminin *-gUçI* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde tanıklanmıştır. *kèrtgün-* için bk. *kèrtgünigli*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

74. **kèrtgünmiş** (KTS VII: 438) ET *kértü* < *kèrtgün-miş* (*kèrtgün-* için bk. Erdal, 1991, 605; *-mİş* için Erdal, 2004, 296-300)

“inanan, iman etmiş olan”

yıramas kèrtgünmiş erke ap yme kèrtgünmiş tişike kaçan hüküm buyursa
Taıırı anıı yalavaçı bir yarlıg kim bolmak anlarğa talulamak işlerindin.
(307v/9=033/036)

kèrtgün- eyleminin *-mİş* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde tanıklanmıştır. *kèrtgün-* için bk. *kèrtgünigli*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

75. **kèrtüsizlik ~ kèrtüsüzlük** (KTS VII: 441) < *kértü+siz+lik* (+sXz için bk. Erdal, 1991, 131-138; +lXk için 121-131)

“hainlik, yanlışlık, gerçek dışılık”

yana eger belse sen bir boıundın kèrtüsizlik kemişgil anlarğa tüzlük üze.
bütünlükün Taıırı sewmes kèrtüsizlik kılığlıları. (136v/6=008/058)

*tutmas silerni Tanrı **kértüsüzlük** birle andıñızlar içinde yok kim tutar silerni anıñ birle kim qazğandı köñülleriniz Tanrı yazuq örtgen keçürgen ol.* (27v/1=002/225)

kertüsüz “yanlış, gerçek dışı” (Wilkens, 2021a, 362) sözcüğünün +lXk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te karşımıza çıkmaktadır.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

76. **kesigli** (KTS VII: 444) < kes-igli *-(X)gli* için bk. Erdal, 2004, 285)

“hâkim, hükmeden”

*Tanrıda adın mu tileyin üzügli **kesigli** ol ol idi kim indürdi silerke bitigni adrılmış seçilmiş.* (106r/7=006/114).

kes- eyleminin *-(X)gli* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu metinde tanıklanmıştır. *kesigli* sözcüğü metinde ikileme biçimiyle yer alır. *üzügli kesigli* biçimi metinde *hakem* sözcüğünü karşılamaktadır.

Ayrıca bk. *üz- kās-* “ayırarak, kesmek, kesip koparmak” (Wilkens, 2021a, 832).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

77. **kesmek** (KTS VII: 443) < kes-mek *-(m)Ak* için bk. Erdal, 2004, 279)

“hüküm, hüküm verme”

*beküttimiz anıñ mülkini bėrdimiz añar çın bütün söz yme işlerni **kesmek**.* (331r/9=038/020)

“yok etme, kesme”

nek bildiğinizler mü eger ewrülse siler artaklık kılmağınızların yer içinde **kesmekinizler** yawuqlarınızın. (374v/5=047/022)

“şüphe”

içinde meger **kesmek** ol köñülleri. (150v/2=009/110)

Eski Türkçe metinlerde *kāsmāk* “kesme” (Wilkens, 2021a, 359) anlamında yer alır.

Sözcük metinde “hüküm, hüküm verme” ve “şüphe” anlamları ile ilk kez bu metinde kaydedilmiştir.

Rylands : *kesmek* “hüküm, hüküm verme.” (Ata, 2019, 445)

AT : -

Hekimoğlu : *kesmek* “yok etme” (Sağol, 1995 II, 80)

Özbekistan : *kesmek* “kesme, yok etme.” (Üşenmez, 2013, 412)

78. **kewreklik** (KTS VII: 445) < *kewre-k+lik* (-(O)k için bk. Erdal, 1991, 224-261; +*lXk* için Erdal: 1991: 121-131)

“zayıflık”

kewreklik *bolsa emdi yünlütü Tağrı silerdin bildi çın siler içinde kewreklik.*

(137v/1=008/066)

kevrek sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *kevrek* “friable, fragile” (ED 690); *kävräk* “kırılğan; zayıflık, zayıflık hâli” (Wilkens, 2021a, 360).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

79. **kılıklı** (Ünlü 2004: 511) < **kılı-k+lık* (*kılık* için bk. Erdal, 1991, 237; +*LXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“yaradılış”

yme sen uluğ kılıklı üze sen. (418v/3=068/004)

kılık sözcüğünün +*LXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *kılık* “conduct, behaviour, character” (ED 620); *kılık* “huy, karakter, tabiat, davranış, tutum, yaratılış” (Wilkens, 2021a, 370).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

80. **kınadaçı** (KTS VII: 479) < *kın+a-daçı* (+*A-* için bk. Erdal, 1991, 418-429; -*dAçI* için Erdal, 2004, 288-290)

“cezalandıran, azaba uğratan, Hz. Muhammed, müncin”

ermedi Tanrı kınadaçı olarnı sen olar içinde erken ermedi Tanrı kınadaçı olarnı anlar yarlıkatu tilerler. (133r/6=008/033)

kına- eyleminin -*dAçI* sıfat fiil eki getirilerek oluşturulmuştur biçimine daha önceki metinlerde rastlanmamıştır. bk. *kına-* “to punish, torture” (ED 634); *kına-* “cezalandırmak; eleştirmek, kınamak” (Wilkens, 2021a, 372).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

81. **kıwanmak** (KTS VII: 482) < *kıw+a-n-mak* (+*A-* için bk. Erdal, 1991, 418-429; -(*X*)*n* için Erdal, 1991, 583-634; -*mAk* için Erdal, 2004, 279)

“güvenme, kibirlenme”

bilinler kim bu ajun tiriglikı oyun turur teşevvüş étigi taķı ögrünüşmek
ķıwanmak *siler üze üküşleşmek tağarlar içinde oğul kızlar içinde.*
(399r/2=057/020)

Sözcük biçim olarak ilk kez TİEM 73'te kaydedilmiştir. bk. *ķıv* “divine favour; good fortune” (ED 579); *ķıv* “haşmet, mutluluk, kut, saadet, kurtuluş” (Wilkens, 2021a, 375). Ayrıca krş. *ķıvad-* (ED 582); *ķıvadmak* “mutlu olma, sevinme, mutluluk, sevinç” (Wilkens, 2021a, 375).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

82. **ķıwun** (KTS VII: 483)

“kurtuluş, başarı”

ķim küdezilse er özi saranlıķındın anlar tururlar anlar **ķıwun** *ķurtuluğlılar.*

(412v/9=064/016)

Sözcük biçimsel olarak ilk kez bu metinde görülür. ET *ķıv* için bk. *ķıwanmak*.

Eski Türkçede addan ad yapan bir +(X)n eki bulunmamaktadır ancak araç durum eki +(X)n'ın kalıplaştığı durumlar da söz konusudur *üd+ün kamagun* gibi (Erdal, 2004, 175-176). Eğer kalıplaşmış bir araç durum eki ise bu sözcüğü yeni türetilmiş bir sözcük olarak değerlendirebiliriz.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

83. **ķoluğ** (KTS VII: 497) < *ķol-uğ* (-(X)g için bk. Erdal, 1991, 172-223)

“istek, dilek”

*yme māni ‘ kılurlar tilek **koluğ** idilerni.* (449v/9=107/007)

kol- eyleminin *-(X)g* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *kol-* “to ask for” (ED 616); *kol-* “istemek; yalvarmak; dilemek, talep etmek, dilenerek elde etmek, dilenmek” (Wilkins, 2021a, 289)

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

84. **kopmak** (KTS VII: 499) < *kop-mak* (-mAk için bk. Erdal, 2004, 279)

“ayağa kalkma, kalkış”

*erklig bolmaslar ölümke ap yme tiriglikke ap yme gürdın **kopmakka**.*
(262v/3=025/003)

“dirilme”

*ay kişiler eger erse siler sezik içinde **kopmakdın** biz yarattımız silerni topraqdın yana oñurka suwindın yana uyuşmış kandın yana çaynam etdın yaratılmış yaratılmaduk belgürtmekimiz üçün silerke.* (242v/3=022/005)

Sözcük *Divan*’da şu şekilde yer almaktadır: “(*kop-*) kuş kopdı kuş vb. şeyler kalktı. *kopa.rı kopma.k*.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, 233). Ayrıca bk. *kop-* “to rise” (ED 580); *kop-* “yükselmek, havalanıp uçmak, kalkmak” (Wilkins, 2021a, 393).

kopmak sözcüğü temelde “ayağa kalkmak” anlamına sahip olması nedeniyle metinde “dirilme” anlamını kazanmıştır.

Rylands : *kopmak* “ahiret, haşr” (Ata, 2019, 474)

AT : -

Hekimoğlu : *ķopmak* “1. Ayađa kalkma, kalkış. 2. Harekete geęme. 3. Dirilme. 4. Ayakta kalabilme; dirlik, dűzenlik.” (Saęol, 1995 II, 91)

Özbekistan : *ķopmak* “1. Geçim kaynağı, dirlik, ayakta kalabilme. 2. Bir araya gelme, toplanma, kıyamet.” (Üşenmez, 2013, 428)

85. **ķoparęu** (KTS VII: 500) < *ķop-ar-ęu* (-Ar- için bk. Erdal, 1991, 734-742; -*gU* için Erdal, 2004, 302)

“kopma, kalkma, gelme, meydana gelme, zuhur etme, dirilme”

bu turur ķoparęu kūn velīkin siler bilmes erdiņizler. (298v/7=030/056)

ķopar- eyleminin -*gU* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *kopur-* (*kopor-*) “to raise, cause to rise” (ED 586); *kopur-* “yükseltmek, kaldırmak” (Wilkens, 2021a, 393).

Sözcük “diriliş” anlamına gelen *ba*’s (بَعَثَ) sözcüğünün karşılığı olarak verilmiştir. *Ba*’s temel olarak “birini kaldırıp harekete geçirmek; uykudan uyandırmak, diriltmek” (Yavuz, 19 Haziran 2022) gibi anlamlara sahiptir.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

86. **ķoparılęuluk** (KTS VII: 501) < *ķop-ar-ıl-ęu+luk* (-Ar- için bk. Erdal, 1991, 734-742; -(X)l- için Erdal, 1991, 651-693; -*gUlXk* için Erdal, 2004, 306-307)

“dirilme”

va’de kıldı anlar tandılar ķoparılmamaķlarını ayęıl yok meniņ idim haķķı ķoparılęuluk siler yana uķturulęay siler anı kim kıldıņız. (412r/3=064/007)

ķopar- eyleminin -(X)l- ve -*gUlXk* ekleri ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. *ķopar-* için bk. *ķoparęu*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

87. **korqınçsızlıq** ~ **korkunçsızlıq** (KTS VII: 505) < *korq-ınç+sız+lıq* (*korqınç* için bk. Erdal, 1991, 281; *-(X)nç* için Erdal, 1991, 275-284; *+sXz* için Erdal, 1991, 131-138; *+lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“korkusuzluk, eminlik”

*anlar kim kərtgündiler örtmediler ya'nī qatmadılar qarmadılar kərtgünmeklerini küç birle anlar olarkə **korqınçsızlıq** anlar köni yolqə könügliler ol.* (103r/1=006/082)

korqınçsız sözcüğünün *+lXk* eki ile genişlemiş biçimi TİEM 73'te kaydedilmiştir. bk. *korkınçsız* “fearless” (ED 657); *korkınçsız* “korkusuz; korkusuzluk; korkusuz kişi (Skr. Abhaya = bir Buda'nın adı)” (Wilkens, 2021a, 394)

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

88. **korluq** (KTS VII: 509) < *kor+luq* (*+lXk* için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“zarar”

*ant çın kişi **korluq** içre turur.* (448v/8=103/002)

kor sözcüğünün *+lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73'te kaydedilmiştir. bk. *kor* “loss, damage” (ED 641); *kor* “zarar (Skr. anartha'nın da eş değeri), ziyan, bozulma, masraf; (savaşta) yenilgi, bozgun (s./bk. Mo. qoor, qoor-a, qor)” (Wilkens, 2021a, 393).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

89. **könisizlik** (KTS VII: 529) < *kön-i+siz+lik* (*köni* için bk. Erdal, 1991, 341; +sXz için Erdal, 1991, 131-138; +lXk için Erdal, 1991, 121-131)

“haksızlık”

*yemenler mällarınıznu siler ara **könisizlik** birle.* (22v/2=002/188)

Budist Uygur metinlerinde Skr. *samyak* “right, proper” (Edg., 1953, 582) sözcüğünün karşılığı olarak yer alan *köni* sözcüğünün +sXz ve +lXk ekleriyle genişlemiş biçimi ilk defa bu metinde görülmektedir. bk. *köni* “stright; upright” (ED 726); *köni* “doğru, gerçek (Skr. *samyak*’ın da eş değeri), yukarı yönde, yüksek, yüce, düz, gerçek, samimi; hakikat; gerçek, doğru (şey); gerçekten, hakikaten, tam, tamamen, bütün; kuralına uygun” (Wilkins, 2021a, 403).

könisizlik metinde *bâtıl* sözcüğünün karşılığı olarak verilmiştir. “Boşa gitmek, fâsit olmak, hükmü düşmek, işsiz kalmak, cesur olmak, bir şeyi bozmak, saçmalamak anlamlarındaki ‘b.t.l.’ kökünden türeyen ‘bâtıl’ kelimesi; gerçekliği olmayan, yok olan demektir. ‘Hak’ kavramının zıddıdır. Kur’ân’a göre; tevhid inancına uymayan her türlü inanç, Allah’tan başka tapılan ve yalvarılan her şey; kumar, hırsızlık, rüşvet, yalan, hile vb. yollarla elde edilen bütün kazançlar bâtil’dır.” (Karagöz vd., 2017, 56).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

90. **körgen** (KTS VII: 533) < *kör-gen* (-gAn için bk. Erdal, 1991, 382-387)

“gören, esma-i hüsnâ’dan el-Basîr”

*taķı Tańrı **körgen** kullarnı.* (39v/2=003/015)

“beyan ve açık huccet”

*ķiķi etözi üze **körgen** turur.* (429v/3=075/014)

“yaratılmışların bütün ihtiyaçlarını en ince noktasına kadar bilip sezilmez yollarla karşılayan, esma-i hüsnâ’dan el-Latif”

azu bilmes mü anı kim kıldı yarattı ol turur aharu körge bilgen.
(417r/7=067/014)

kör- eyleminin *-gAn* eki ile genişlemiş biçimi daha önceki metinlerde kaydedilmemiştir. bk. *kör-* “basically ‘to see (something)’ with several extended meanings like ‘to experience (something); to look to, obey (someone); to see to it that’ (ED 736); *kör-* “görmek, bakmak, (olarak) görmek, seyretmek, dikkate almak; gözden geçirmek, SÜ zmek, gözlemlemek, bakmak; ziyaret etmek; anlamak, algılamak, kavramak; (dert, keder, baskı) çekmek, dayanmak; (sevinç) hissetmek; söz dinlemek, itaat etmek; (kehanet) sormak, istişare etmek; (rüya) birisini işaret etmek; yardımcı fiil *-(y)u* zarf-fiil ile birlikte): denemek, bir işin yapılacağını garanti etmek” (Wilkens, 2021a, 408).

Sözcük metinde Allah’ın güzel adlarından el-Basîr ve el-Latif’i karşılamak için kullanılmıştır. “Gören, bilen, anlayan, basîret sahibi olan demektir. Allah’ın sıfatı olarak basîr; aydınlık ve karanlıkta küçük ve büyük her şeyi gören demektir.” (Karagöz vd., 2017, 55).

“Allah’ın sıfatı olarak latîf, yaratıklara yumuşak davranan (refîk, leyyin), merhametli, lütufkâr, insanlara bilmedikleri ve ummadıkları yerlerden ihsanda bulunan; onları güçlerinin üstünde bir şeyle sorumlu tutmayan, hak ettiklerinden daha fazlasını veren, itaat ettiklerinde kullarını öven, isyân ettiklerinde nimetini kesmeyen; ince işleri, gizli sırları, her şeyin detayını en iyi bilen, işleri çok hassas düzenleyen ve gözle görülmeyen demektir.” (Karagöz vd., 2017, 394).

Rylands : *körge* “1. Gören. 2. Gören, esma-i hüsnadan: basîr.” (Ata, 2019, 492)

AT : -

Hekimoğlu : *körge* “1. Kör olmayan, gören. 2. Gören, fark eden. 3. Her şeyi gören, ‘esma-i hüsnâ’dan.” (Sağol, 1995 II, 95)

Özbekistan : -

91. **körgü** (KTS VII: 534) < *kör-gü* (-gU için bk. Erdal, 2004, 302)

“göz”

*kelmedi mü silerke yalavaçlar silerdin okısalar siler üze idinizler belgüleri
korqutsalar silerni bu künüñüzni **körgüke**. (341r/5=039/071)*

“basiret, anlayış, idrak”

*keldi ök silerke **körgüler** idinizlerdin. (105r/8=006/104)*

“kalpleri aydınlatan kitap, Tevrat, besâir”

*ozaķı keçmiş gürühlarnı **körgüler** kişilerke köni yol yarlıkamaķ bolğay kim
anlar pend alıghılar. (284v/3=028/043)*

“görme, görüş, karşılaşma”

*yaşın kapa yazar **körgülerini** neçe kim yarutsa anlarka yörirler anıñ içinde.
(3v/7=002/020)*

Sözcük Eski Türkçe metinlerde *körgü* “the act of seeing” (ED 742); *körgü* “bakma (Skr. *vyavalokana*’nın da eş değeri)” (Wilkens, 2021a, 409) anlamlarında kullanılmıştır.

körgü metinde; “bakmak, görmek, bilmek, görüş sahibi olmak, kesmek” anlamlarındaki Arapça b-s-r kökünden türeyen sözcüklerin tercümesi olarak yer almaktadır.

Rylands : *körgü* “1. Görme, görüş, karşılaşma. 2. Basiret, gönül gözü.” (Ata, 2019, 492)

AT : *körgü* “kılık, kıyafet, görünüş.” (Borovkov, 2002, 176)

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

92. **körüş** (KTS VII: 539) < *kör-üş* (-Xş için bk. Erdal, 1991, 262-275)

“görüş, ibret, ders alma”

Sözcük Eski Türkçe metinlerde *körüş* “look glance; sight, eyesight; appearance; someone one often sees” (ED 747) anlamlarında kullanılmıştır.

Sözcük TİEM 73’te “... kavram olarak görünenden görünmeyene geçmek, olayların dış yüzüne bakıp onlardaki hikmeti kavramaya çalışmak, olaylardan ders alıp davranışlarını buna göre düzenlemek ...” (Karagöz vd., 2017, 286) anlamına gelen *ibret* sözcüğünün çevirisi olarak yer almaktadır.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

93. **ķutluğluk** (KTS VII: 558) < *ķut+luğ+luk* (+lXg için bk. Erdal, 1991, 139-155; +lXk için Erdal, 1991, 121-131)

“kutluluk”

ķutluğluk ol idi ķıldı kökde yulduzlar taķı ķıldı anıñ içinde ķerāğlar taķı yarutuglı ay. (266r/6=025/061)

ķutluğ sözcüğünün +lXk eki ile genişlemiş biçimi ilk defa bu metinde karşımıza çıkmaktadır. bk. *kutluğ* “enjoying the favour of heaven”, “fortunat, happy, blessed” (ED 601); *kutlug* ~ *kut(lug)* “kutsal, kutlu, bahtlı, mutlu, şanslı; pek muhterem; sevap ..., sevaplı; ... elementli; kutsal (kişi), rahmetli (kişi), karizmatik kişi; mucize; kutsallık” (Wilkens, 2021a, 430).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

94. **ķutsuzluk** (KTS VII: 558) < *ķut+suz+luk* (+sXz için bk. Erdal, 1991, 131-138; +lXk için Erdal, 1991, 121-131)

“uğursuzluk”

*aydılar **kutsuzluķuñızlar** silerniñ birle. ķamuğ ıdığlığ birle pend bérliñ siler. yoķ kim siler ķavm siler artaķ işlig siler. (321v/6=036/019)*

ķutsuz sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu metinde tanıklanmıştır. bk. *kutsuz* “not enjoying of heavenly favour, unfortunate, unlucky” (ED 606); *kutsuz* “kurtuluşsuz, sevapsız, mutsuz, şanssız, karizmasız, bahtsız; mutsuzluk, talihsizlik” (Wilkins, 2021a, 433).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

95. **küçlüğ** (KTS VII: 565) < *küç+lüg+lüg* (+*lXg* için bk. Erdal, 1991, 139-155)

“güçlülük, kuvvetlilik”

*ayğıl Tanrıķa ol. nelüklüğ **küçlüğ** eger tilese köni yolķa köndürgey erdi silerni yumķılarnı. (110v/3=006/149)*

küçlüg sözcüğünün +*lXg* eki ile genişlemiş biçimi ilk defa bu metinde karşımıza çıkmaktadır. bk. *küçlüg* “strong, powerful; violent, oppressive” (ED 697); *küçlüg* ~ *küç(lüg)* “güçlü, kuvvetli (Skr. balin’in de eş değeri); verimli, bereketli; (rüzgâr) şiddetli, güçlü; iktidar sahibi; güçlü kişi” (Wilkins, 2021a, 436).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

96. **kücsüzlük** (KTS VII: 566) < *küç+süz+lük* (+*sXz* için bk. Erdal, 1991, 131-138; +*lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“kuvvetsiz”

ol ol idi ol yarattı silerni küçsüz nuṭfedın yana kıldı ya'nı yarattı
küçsüzlükde *kēdin küçlüg yana kıldı küçlügde kēdin küçsüzlük abuṣkalıḳ.*
(298v/4=030/054)

küçsüz sözcüğünün +lXk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73'te kaydedilmiştir. bk. *küçsüz* “weak, feeble” (ED 699); *küçsüz* “etkili olmayan; güçsüz kişi; güçsüzlük, kuvvetsizlik, zayıflık (Skr. balakṣaya'nın da eş değeri)” (Wilkins, 2021a, 436).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

97. **küseg** (KTS VII: 578) < *küse-g* (-(X)g için bk. Erdal, 1991, 172-223)

“arzu, istek, şehvet”

ol anlarnıñ küsegleri. (13v/2=002/111)

küse- eyleminin -(X)g eki ile genişlemiş biçimi ilk defa TİEM 73'te kaydedilmiştir. bk. *küse-* “to wish, desire, long for” (ED 749); *küsä-* “istemek, arzu etmek, çabalamak (s./bk. Mo. *küse-*)” (Wilkins, 2021a, 444). Ayrıca bk. *küsüş* “wish, desire” (ED 752); *küsüş* “istek, arzu, niyet, dilek, şehvet (Skr. kāma), adak, dinî niyet” (Wilkins, 2021a, 445).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

98. **küseglik** (KTS VII: 578) < *küse-g+lik* (-(X)g için bk. Erdal, 1991, 172-223; +lXk için Erdal, 1991, 121-131)

“arzu, istek, şehvet”

siler mü keltür siler erenlerke küseglikin *tişilerde adın yok kim siler boḡun*
siler biligsizler. (278r/5=027/055)

küse- eyleminin $-(X)g$ ve $+lXk$ ekleri ile genişlemiş biçimi ilk defa TİEM 73’te kaydedilmiştir. *küse-* için bk. *küseg*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

99. **küsüşlög** (KTS VII: 580) < *küsüş+lüg* < *küse-* ($-Xş$ için bk. Erdal, 1991, 262-275; $+lXg$ için Erdal, 1991, 139-155)

“izzetli, şerefli, şeref sahibi”

*kağğurtmasu sēni anların sözleri çın **küsüşlög** Tañrıka turur yumkı1.*
(59r/7=010/065)

Sözcük Eski Türkçe metinlerde *küsüşlög* “desire” (ED 752); *küsüşlög* “istekli, arzulu, çok istekli, istek ..., adaklı” (Wilkins, 2021a, 446) anlamlarında kullanılmıştır.

Sözcük metinde “güçlü ve üstün olmak, galip gelmek, saygın olmak” (Çağrııcı, 20 Haziran 2022) anlamına gelen *izzet*’in karşılığı olarak yer alır.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

100. **meñiliglik** (KTS VIII: 13) < *meñi+lig+lik* ($+lXg$ için bk. Erdal, 1991, 139-155; $+lXk$ için Erdal, 1991, 121-131)

“sevinç, memnuniyet, mutluluk”

*anlar kim kērtgündiler tağı kıldılar edğülükler **meñiliglik** olarka yañış
körklüglüki.* (186r/3=013/029)

meñilig sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu metinde karşımıza çıkar. bk. *meñilig* “joyful, happy” (ED 770); *mäñilig* “sevinçli, neşeli, mutlu, sevindirici; mutluluk ...; sevinçli kişi” (Wilkins, 2021a, 473).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : *mengliglik* “sevinç, memnuniyet, mutluluk” (Sağol, 1995 II, 106)

Özbekistan : -

101.**muñluğ** (KTS VIII: 27) < *muñ+luğ* (+*lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“sıkıntı, metinde günah, suç”

*andağ ermes kim kazğansa ësizlikni tègre kapsasa anı yazuķı **muñluķı** anlar tururlar ot idileri anlar anıñ içinde meñgü qalıǵlılar.* (9v/9=002/081)

ET *buñ* sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *buñ* “grief, sorrow, melancholy” (ED 347); *muñ* “darlık, sıkıntı, acı, keder, üzüntü, yoksulluk; yokluk çeken, sıkıntı çeken” (Wilkins, 2021a, 480).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

102.**muñsuzluğ** (KTS VIII: 28) < *muñ+suz+luğ* (+*sXz* için bk. Erdal, 1991, 131-138; +*lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“sıkıntısız olma, muhtaç olmama”

*eger ağrılısalar muñsuz kılǵay Tañrı tẽgme birni öz **muñsuzluķındın.** erür Tañrı kēñrũ işlig bütũn işlig.* (74r/1=004/130)

muñsuz sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk defa TİEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *bunsız* “without care, anxiety, grief” (ED 351); *muñsuz*

“sıkıntısız, dertsiz, kedersiz, darlığı olmayan, kaygısız” (Wilkins, 2021a, 481)

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : *mungsuzluk* “ihtiyaçsızlık” (Sağol, 1995 II, 108)

Özbekistan : -

103.**nelüklüg** (KTS VIII: 44) < *ne+lük+lüg* (+*lXk* için bk. Erdal, 1991, 121-131; +*lXg* için Erdal, 1991, 139-155)

“bahane, delil”

*kaçan körseler anlarını kértgündiler ayurlar kértgündimiz kaçan yalnız kalsalar bir ançaları bir ançaları birle ayurlar sözler mü siler anlarğa anı kim açtı Tanrı silerke **nelüklüg** kılğuları üçün anı birle idinizler üskinde uķmas mu siler.* (9v/1=002/076)

nelük sözcüğünün +*lXg* eki ile genişlemiş biçimi ilk defa TIEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *nelük* “why?” (ED 777); *nälük* “neden?, niçin?” (Wilkins, 2021a, 489). Ayrıca krş. *negülük* (ED 777); *nägülük* “neden? niçin?; ne?” (Wilkins, 2021a, 489).

Sözcük metinde, *hüccet*’i karşılamaktadır. *Hüccet*, “sözlükte ‘delil, burhan, senet’ anlamına gelen hüccet, ıstılahta, bir hükmün doğruluğunu kanıtlamak ve muarız karşı galip gelmek amacıyla ileri sürülen delil; mahkemede düzenlenen hukukî belge demektir.” (Karagöz vd., 2017, 272).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

104.**oķıdaçı** (KTS VIII: 63) < *oķı-daçı* (-*dAçI* için bk. Erdal, 2004, 288-290)

“okuyan, çağırın, İsrail”

*yüz ewürgil anlardın ol kün okır **okıdaçı** tılamçığ kórkunçığ nerse.*
(390r/7=054/006)

okı- eyleminin *-daçI* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *okı*:- “to call out aloud, to summon (someone), to recite or read aloud, to read” (ED 79); *okı*- “davet etmek, çağırmak; okumak, ezberden okumak” (Wilkens, 2021a, 505).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

105.**okıǵu** (KTS VIII: 61) < *okı-ǵu* (-*gU* için bk. Erdal, 2004, 302)

“Kur’an”

*rūze tutmaq ayı ol kim indürüldi anıñ içinde **okıǵu** köni yol kişilerke belgüler köni yoldın edǵu kılıqdın. kim hāzır bolsa silerdın ol ayda ötrü rūze tutsun anı.* (21v/5=002/185)

“söz”

*tünnüñ bir kişiğe ol berkreğ muvāfaqatқа üstivārrağ **okıǵuқа.***
(426v/4=073/006)

Sözcük, Eski Türkçe metinlerde *okıgu* “inşat, ezber” (Wilkens, 2021a, 505) anlamında kullanılmıştır.

okıǵu, Bakara Suresi 185. ayette *Kur’an* sözcüğüne karşılık olarak yer alır. *Kur’an* sözcüğünün “okumak” anlamındaki “قرأ”den türediği düşünülmektedir (Dartma 2004: 16). Bu bağlamda *Kur’an* sözcüğü Türkçeye birebir tercüme edilmiştir.

Rylands : *okıǵu* “Kuran” (Ata, 2019, 542)

AT : *okıǵu* “Kitap, Kuran” (Borovkov, 2002, 199)

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

106. **oқиғуқи** (KTS VIII: 63) < *oқи-ғуқи* (-gUçI için bk. Erdal, 2004, 291-293)

“okuyucu, seslenen, Hz. Muhammed, dāin”

oқиғуқи *Taңrı tapa destūri birle yaruk çerāğ.* (308v/6=033/046)

oқи- eyleminin -gUçI eki ile genişlemiş biçimine ilk defa bu eserde rastlarız. Ayrıca krş. *oқиғçı* “tebliğci” (Wilkens, 2021a, 505) ve *oқиçı* (ED 80), *oқıtçı* (ED 82).

Rylands : -

AT : *oқиғуқи* “okuyucu, okur” (Borovkov, 2002, 199)

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

107. **oқımaқ** (KTS VIII: 60) < *oқи-maқ* (-mAқ için bk. Erdal, 2004, 279)

“okuma, kıraat etme”

*kim ol yolsuzraқ anıñdın oқır Taңrıda ağın anı kim icābet қılmaz yanut bérmez aңar қıyāmet künike tēgi anlar **oқımaқdın** bilmesler.* (369r/4=046/005)

“dua, dua etme”

*yana қақан oқısa silerni **oқımaқ** yerdin қақан siler çıkar siler.* (296r/3=030/025)

“imana davet, davet”

*arturmadı anlarka benim **oқımaқım** meger қаçmaқ.* (423v/6=071/006)

“Kur’an”

*yüksek ol Taңrı erklіg könilikin. ewmegil **oқımaқdın** ötelmişde aşnu saңa anıñ yarlığı ayğıl idimā! arturğıl maңa biligni.* (234r/4=020/114)

“ideal, ülkü”

*ığmadım sēnde öñdün bir yalavaқdın ap yme sawçı meger қақан oқısa kemşür erdi yek anıñ **oқımaқı** içinde.* (246v/5=022/052)

Sözcük Eski Türkçe metinlerde *okımak* “inşat, ezber, okuma; çağırma” (Wilkins, 2021a, 505) anlamında kullanılmıştır.

Rylands : *okımak* “1. Sohbet etme, konuşarak vakit geçirme. 2. Dua, dua etme.” (Ata, 2019, 542)

AT : *okımak* “feryat, bağırtı” (Borovkov, 2002, 200)

Hekimoğlu : *okımak* “okuma.” (Sağol, 1995 II, 116)

Özbekistan : -

108. **oñulğu** (KTS VIII: 78) < *oñ-ul-ğu* (-(X)l- için bk. Erdal, 1991, 651-693; -*gU* için Erdal, 2004, 302)

“iyileşme, düzelme, iyi olma, mec. (hidayetine kavuşma)”

ayğaylar ögdi şükr ü sipās Tañrıka ol kim köndürdi bizni muñar ermedimiz yolka oñulğu eger köndürmeze bizni Tañrı. (116v/4=007/043)

oñul- sözcüğünün -*gU* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *oñal-/oñul-* “to recover from an illness” (ED 185); *oñul-* “doğruya çevrilmek, iyileşmek, sıhhatine kavuşmak” (Wilkins, 2021a, 511).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

109. **orulaşğu** (KTS VIII: 83) < *orı+la-ş-ğu* (+*lA-* için bk. Erdal, 1991, 429-455; -(X)ş- için Erdal, 1991, 552-583; -*gU* için Erdal, 2004, 302)

“feryat etme”

ay meniñ boğunum men qorqar men siler üze orulaşğu küni. (344v/2=040/032)

orulaş- sözcüğünün *-gU* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73'te karşımıza çıkmaktadır. bk. *orılaş-* ~ *orlaş-* “to shout, etc. together” (ED 230).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

110. **osanuqluq** (KTS VIII: 85) < *osan-uk+luq* (*-(O)k* için bk. Erdal, 1991, 224-261; *+lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“gafil, gaflet”

ermes Tanrı osanuq anıñdın qılur siler. (9r/6=002/074)

osanuq sözcüğünün *+lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73'te tanıklanmıştır. bk. *osa:ηuk* “careless, listless” (ED 249). Ayrıca krş. *osal* “ihmalci, dikkatsiz, tasasız, kaygısız; ihmalcilik, dikkatsizlik, ihmalkârlık (s./bk. Mo. *osal*)” (Wilkins, 2021a, 516).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : krş. *osanglık* “habersizlik, gaflet” (Sağol, 1995 II, 119)

Özbekistan : -

111. **öçemek** (KTS VIII: 94) < *öç+e-mek* (*+A-* için bk. Erdal, 1991, 418-429; *-mAk* için Erdal, 2004, 279)

“azap, işkence”

Tanrı bilgenrek qayda qılur erse yumuşlarını. munu teggey anlarqa kim yazuq kıldılar ħorluq Tanrı üskinde qatıq öçemek qatıq qın anıñ birle kim mekr éter erdiler. (107v/1=006/124)

öçe- sözcüğünün *-mAk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73'te kaydedilmiştir. bk. *öçe-* “to feel hostile, desire revenge” (ED 21).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

112. **ökünçe** (KTS VIII: 102) < *ökünç*+e (+A Erdal, 1991, 56-59)

“pişmanlık”

*aymağında etöz ay **ökünçe** açuğunmuşım üzele Tañrı yaqınlığındaki neçeme erdim füsüs tutuğlılardın.* (340r/1=039/056)

ökünç sözcüğünün +A eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *ökünç* “repentance” (ED 110); *ökünč* “nedamet, pişmanlık; günah çıkarma; şüphe” (Wilkins, 2021a, 529).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

113. **öküngü** (KTS VIII: 102) < *ökün*-gü (-gU için bk. Erdal, 2004, 302)

“pişmanlık”

*korqıtğıl anlarını **öküngü** kün ançada ötelse iş anlar osallıq içinde taqı anlar oq bütmesler ol künke.* (225r/6=019/039)

ökün- eyleminin -gU eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *ökün*- “to repent, regret” (ED 111); *ökün*- “pişman olmak, günah çıkarmak, itiraf etmek” (Wilkins, 2021a, 529).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

114. **örelig** (KTS VIII: 109) < *öre+lig* (+*lXg* için bk. Erdal, 1991, 139-155)

“bizatihi kaim, kayyum, bütün mahlûkatın idaresini yürüten, hesaba çeken”

Tağrı yok Tağrı meger ol tirig peyveste örelig. (38r/2=003/002

Sözcük ilk defa TİEM 73'te kaydedilmiştir. Kesin olmamakla beraber sözcüğün kökü *ör-* eyleminden geliyor olabilir. bk. *ör-* “to rise, usually while still maintaining contact with the point of departure, (of a plant) to sprout” (ED 195), *öre* ve *örü* “upwards” (ED 197).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : *örelig* “direkli” (Sağol, 1995 II, 123)

Özbekistan : *örelık* “destek olma, üstünde durma.” (Üşenmez, 2013, 492)

115. **örtmek** (KTS VIII: 113) < *ört-mek* (-*mAk* için Erdal, 2004, 279)

“bağış, bağışlama, mağfiret”

êdgü söz örtmek yêgrek şadağa bêrmekdin uđu ıdsa añar emgek.
(34r/2=002/263)

Sözcük *Divan*'da şu şekilde yer almaktadır: (*ört-*) ol örtti neñni o, nesneyi örttü. *örte.r*, *örtme.k*. (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, 524).

örtmek, metinde mecazi olarak “affetme” anlamında kullanılmıştır.

Rylands : *örtmek* “affetme, bağışlama” (Ata, 2019, 584)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

116. **örtüglüg** (KTS VIII: 114) < *ört-üg+lüg* (-*(X)g* için bk. Erdal, 1991, 172-223; +*lXg* için Erdal, 1991, 139-155)

“örtülü, perdeli, kapalı”

anlar kim *harc kılurlar mällarını tünle taķı kündüz örtüglüg* taķı *āşkārā*
(35v/4=002/274)

“gizli, gizli olan, görünmeyen”

bütünlükün Taŗrı bilür kökler yerler örtüglügni Taŗrı körügli turur anı kim
kılur siler. (381v/3=049/018)

“Allahü Teâla’nin isimlerindendir. Manası: hasselerle idrak edilemeyen zat-
ı mukaddes, Esma-i Hüsna’dan el-Bâṭın”

ol turur barçada burun barçada sonra açukluğ örtüglüg ol *têgme nerseni*
bilgen ol. (397r/5=057/003)

“gam, keder, tasa”

Taŗrıķa köñül urdum uğrañlar işiñizlerke ortaķlarıñızķa yana bolmasun
iş iñizlerke siler üze örtüglüg yana *öteñler aña küdmenler mēni.*
(159v/9=010/071)

“Kur’an, öteki semâvî kitap mensuplarının kitaplarına tahrif ettiklerine dair
haber veren, gayb”

anlar kim kértgünürler örtüglügke taķı *adaķın kılurlar namāznı andın kim*
rūzī bērdimiz anlarķa. (2v/3=002/003)

“kapatılmış, örtülmüş”

anlar üze ot turur örtüglüg. (444r/2=090/020)

“levhü’l-mahfuz”

azu anlar üskinde mü örtüglüg levhü’l- mahfūz *anlar andın bitirler.*
(387v/3=052/041)

Eski Türkçe metinlerde *örtüglüg* “concealed, covered” (ED 211); *ürtüglüg*
“örtülü, kaplanmış; gizli (Skr. *nivṛta*’nın da eş değeri)” (Wilkens, 2021a,
828) anlamlarında yer almıştır.

örtüglüg sözcüğü Yunus Suresi 71. ayette *gam* sözcüğünün karşılığı olarak
yer alır. *gam*, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*’nde “El-gummet” (الغمة)

maddesinde şu şekilde ele alınmıştır: “Gussa ve endûh ma’nâsınadır. مَعْ [gamm] lafzının cem’i وَمُعْ [gumûm] gelir; yukâlu: بَرَكَتُ إِلَهِ الْأَمْعَالِ وَأَعْمَالِ وَمَعْ yukâlu: Şârih der ki مَعْ [gamm] mâddesi setr ve tagti’e ma’nâsına mevzû’dur, hüzn ve endûha ıtlâkı sürûr-ı kalbi setrettiğine mebnîdir.” (2013 VI: 5136). Gam sözcüğünün setr “örtme, örtünme” anlamı dolayısıyla TIEM 73’te örtüglüg sözcüğü ile karşılanması, eserin ne kadar özenli ve doğru bir şekilde çevrildiğini göstermektedir.

örtüglüg sözcüğü metinde, *levh-i mahfuz* için de kullanılmıştır. “Sözlükte ‘yazı yazmaya uygun yassı ve düzgün yüzey’ anlamındaki *levh* ile ‘korunmuş’ mânâsındaki *mahfûz* kelimelerinden oluşan *levh-i mahfûz* ‘üzerine yazı yazılan, silinmekten ve değişikliğe uğramaktan korunmuş düzgün satır’ demektir.” (Yavuz, 30 Haziran 2022).

Rylands : örtüglüg “gayb, bilinmeyen” (Ata, 2019, 585)

AT : örtülüg “örtülü, kapalı” (Borovkov, 2002, 214)

Hekimoğlu : örtüglüg “1. Örtülü, perdeli, kapatılmış. 2. Gizli, gizli olan, görünmeyen.” (Sağol, 1995 II, 123)

Özbekistan : örtüglü “1. Örtülü, kapalı, muhafazalı. 2. Gayb, bilinmeyen.” (Üşenmez, 2013, 493)

117. **özneklîk** (KTS VIII: 125) < *özne-k+lik* *-(O)k* için bk. Erdal, 1991, 224-261; *+lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“maharet, ustalık”

azu bu ol kim rûzî bërür silerke eger yıgsam rûzîsini yok üstediler boyunğalık içre özneklîk içre. (417v/8=067/021)

özne- eyleminin *-(O)k* ve *+lXk* ekleriyle genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde karşımıza çıkmaktadır. bk. *özne-*: “to rebel; to be insubordinate to (someone)” (ED 289); *üznâ-*: “inkâr etmek, kabul etmemek, şiddetli bir şekilde tartışmak; ayaklanmak, baş kaldırmak, karşı koymak, direnmek” (Wilkins, 2021a, 834).

Ünlü’nün çalışmasında sözcük için verilen “maharet, ustalık” bizce şüpheli görünmektedir. Sözcüğün anlamı “isyan etme, emre uymama” olmalıdır.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

118. **saķış** (KTS VIII: 147) < *sak-ış* (-*Xş* için Erdal, 1991, 262-275)

“hesap”

*bilişler aña turur kesmek biçmek ol turur **saķış** biliglilerde terkre biligli.*

(100v/8=006/062)

“muhasebe”

*taķı kim kim küfr ketürse Tañrı nişānlarıña ḥaķīķat üze Tañrı **saķışı** revān.*

(39v/9=003/019)

“Kıyametin koptuğu gün”

*iđimizā! yarlıķağıl mēni atam anamnı kērtgünüglilerni ol kūn kıpar **saķış**.*

(191v/4=014/041)

“din, şariat”

*ne yalğan tutar sēni munda kēdin **saķışķa**.* (445v/9=095/007)

Sözcük Eski Türkçe metinlerde *sakış* “counting, calculation; thought, care, worry” (ED 816) ve *sakış* “sayı, sayım, hesap, takvim, tadat (Skr. *saṃkhyā*); itina (?)” (Wilkens, 2021a, 576) anlamlarında kullanılmıştır.

saķış metinde geniş anlamlara sahip olan *din* sözcüğünü karşılamak için kullanılmıştır. *Din*, sözlükte “ceza, müakafat, âdet/durum, itaat/isyan, hesap, zül, inkıyad, hüküm/kaza, galebe, kahr, isti’lâ, mülk, ferman, tevhit, ibâdet, millet, şariat, vera’, takva, hizmet, ihsan, ikrah” (Karagöz vd., 2017, 122) anlamlara gelmektedir. *Din* kelimesi “hesap” anlamı dolayısıyla eserde Türkçeye *saķış* olarak çevrilmiştir.

Rylands : *saķış* “hesap” (Ata, 2019, 604)

AT : *saķış* “hesap, sayı” (Borovkov, 2002, 223)

Hekimoğlu : *saķış* “1. Hesap, hesaplama. 2. Hesap sorma, sorgu.” (Sağol, 1995 II, 132)

Özbekistan : *saķış* “Hesap.” (Üşenmez, 2013, 509)

119. **saķnuķluk** (KTS VIII: 150) < *saķ-ın-uk+luk* $-(X)n-$ için bk. Erdal, 2004, 434; $-(O)k$ için Erdal, 1991, 224-261; $+lXk$ için Erdal, 1991, 121-131)

“sakınma, çekinme, takva sahibi olma”

anlar kim amurturlar ünlerini Tanrı yalavaçı üskinde anlar turur anlar arıttı Tanrı köñüllerini saķnuķluk. (379v/8=049/003)

saķınuk sözcüğünün $+lXk$ eki ile türetilmiş biçimi ilk kez bu metinde kaydedilmiştir. bk. *saķınuk* “thoughtful; a profound thinker; cautious” (ED 814).

Rylands : *saķnuķluk* “takva sahibi, takva sahibi olma” (Ata, 2019, 605)

AT : -

Hekimoğlu : *saķnuķluk* “sakınma, çekinme” (Sağol, 1995 II, 133)

Özbekistan : *saķnuķluk* “korkma, sakınma, çekinme.” (Üşenmez, 2013, 510)

120. **satığçılık** (KTS VIII: 157) *sat-ığ+çı-lık* $-(X)g$ için bk. Erdal, 1991, 172-223; $+çI$ için Erdal, 1991, 110-118; $+lXk$ için Erdal, 1991, 121-131)

“satıcılık, tüccarlık”

ayğıl eger bolsa atanızlar oğlanlarıñız karındaşlarıñız cüftleriñiz yaķ yawuķlarıñız tawarlar kazğandıñızlar anı satığçılık korkar siler uçuzluķına orunlar tiler siler anı sewügrek silerke Tanrıdın yalavaçıdın katığlanmaķ anıñ yolu içinde köz tutunlar keltürginçe Tanrı yarlıgını. (141r/2=009/024)

satığçı sözcüğünün $+lXk$ eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu metinde kaydedilmiştir. bk. *satığçı* “merchant, salesman” (ED 801); *satığçı* “tüccar, satıcı” (Wilkens, 2021a, 590).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

121. **satu** (KTS VIII: 157)

“faydasız, gereksiz söz”

ermes yakınrağ tiriglik meger oyun satu. (98r/4=006/032)

Sözcük ilk kez bu metinde kaydedilmiştir. Clauson çalışmasında, *satula-* eylemini verir ancak **satu* diye bir köke rastlanmadığını belirtir (1972: 801). *satula-* eylemi *Divan*’da *ol telim satu:la:dı* “o, içinde fayda olmayan pek çok söz söyledi” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, 480) biçiminde yer almaktadır.

Sözcüğün yer aldığı ayet incelendiğinde dünya hayatını nitelemek için “boş, eğlence, faydasız” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

122. **sawçılığ** (KTS VIII: 158) < *saw+çı+lığ* (+çI için bk. Erdal, 1991, 110-118; +IXk için Erdal, 1991, 121-131)

“peygamberlik”

anlar tururlar anlar bērdimiz anlarğa bitigni tilek sürmek sawçılığını. (103v/1=006/089)

sawçı sözcüğünün +IXk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu metinde kaydedilmiştir. bk. *savçı* “messenger” (ED 785); *savçı* “laf taşıyıcı, dedikoducu; ulak, haberci; koruyucu” (Wilkins, 2021a, 591).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

123. **serilgi** (KTS VIII: 165) < *ser-il-gi* (-(X)l- için bk. Erdal, 1991, 651-693; -gI için Erdal, 1991, 320-323)

“azim, ciddi karar kesinlik”

*eger serinse siler saķnuķluk ķılsa siler bütünlükün ol işler **serilgidin**.*
(56r/9=003/186)

ser- eyleminin -(X)l- ve -gI ekleri ile genişlemiş biçimi ilk kez bu metinde kaydedilmiştir. bk. *ser-* “to endure, to be patient” (ED 843).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

124. **severçilig** (KTS VIII: 167) < *sev-er+çi+lig* (-Ar için bk. Erdal, 2004, 240-241; +çI için Erdal, 1991, 110-118; +lXg için Erdal, 1991, 139-155)

“şefaat, iltimas”

*ķorķunlar kim ol künden tap bolmas hıç etöz hıç etözdin nerse bezerlenmes
andın berāberlık asıg ķılmas **severçilig** ap yme anlar yārī bērilürler.*
(14v/7=002/123)

sever sözcüğünün +çI ve +lXg ekleri ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *sever* “sevgili, değerli; sevgili” (Wilkins, 2021a, 599).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

125. **sewügsizlik** ~ **sewügsüzlük** (KTS VIII: 168) < *sew-üg+siz+lik* (-(X)g için bk. Erdal, 1991, 172-223; +sXz için Erdal, 1991, 131-132; +lXk için Erdal, 1991, 121-131)

“düşmanlık, kin”

*ne kim indürüldi saña idinidin boynağulukın kértgünmemekin kemiştimiz anlar ara yağılıkni **sewügsizlikni** kıyāmet künke tēgi.* (88v/1=005/064)

sewügsiz sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *sevügsüz* (*sevigisiz*) “loveless; unloved” (ED 788); *sävigsiz* “çirkin, nahoş, sevimsiz (Skr. *amanāpa*’nın da eş değeri), nezaketsiz; gösterişsizlik, yıpranmışlık, çirkinlik” (Wilkens, 2021a, 600).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

126. **séziksizlig** (KTS VIII: 173) < *séz-ik+siz+lig* (-(O)k için bk. Erdal, 1991, 224-261; +sXz için Erdal, 1991, 131-132; +*lXg* için Erdal, 1991, 139-155)

“şüphe ve tereddütlerden uzak malumat, ölüm”

*haqqā eger bilse siler **séziksizlig** birle.* (448v/4=102/005)

séziksiz sözcüğünün +*lXg* eki ile genişlemiş biçimi ilk defa TEİM 73’te karşımıza çıkmaktadır. bk. *sé:zigisiz* “free from doubt; not open to suspicion, and more often undoubtedly” (ED 862); *seziksiz* “şüphesiz, mutlak; endişesiz, tasasız” (Wilkens, 2021a, 604).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

127. **sınağ** (KTS VIII: 179) < *sına-ğ* (-(X)g için bk. Erdal, 1991, 172-223)

“deneme, imtihan”

*ançak kıılır erdi ne kim yek kemişmiş **sınağ** anlarkā köñüller içinde ig ol köñülleri katığ.* (246v/6=022/053)

“fitne, sapıklık, harb, günah, eziyet, işkence”

*sınayur miz silerni êsizlik birle êdgülük birle **sınağ** için. (237v/4=021/035)*

Sözcük Eski Türkçe metinlerde *sınağ* “keşif, araştırma, malumat toplama, deneme” (Wilkins, 2021a, 609) anlamlarında kullanılmıştır. *sınağ* sözcüğü TİEM 73’te iki yerde geçmektedir. Suat Ünlü’nün çalışmasında Enbiya Suresi 35. ayette **فِتْنَة** (fitne) sözcüğünü karşılamak için kullanılan *sınağ* kelimesi için “fitne, sapıklık, harb, günah, eziyet, işkence” anlamlarını verilmiştir. Fakat söz konusu ayette *sınağ* kelimesi “deneme, imtihan” anlamında kullanılmıştır. **فِتْنَة** (fitne) sözcüğü “imtihan, iyi veya kötü şeylerle deneme; mânevî çöküntü; dinî, içtimâî ve siyasî kargaşa” (Çağrı, 1 Temmuz 2022) gibi geniş anlamlara sahip bir kelimedir.

Rylands : *sınağ ~ sınağ* “sınav, imtihan, tecrübe ediş” (Ata, 2019, 619)

AT : *sınağ* “sınav, imtihan” (Borovkov, 2002, 232)

Hekimoğlu : *sınağ* “imtihan” (Sağol, 1995 II, 137)

Özbekistan : -

128. **sınağ** (KTS VIII: 179) < *sına-ğ* (-gU için bk. Erdal, 2004, 302)

“deneme, imtihan”

*eger tilese Tanrı kılğay erdi silerni bir gürüh yok kim **sınağ** için silerni anıñ içinde kim bérdi silerke aşnuñlar êdgülüklerke. (86v/2=005/048)*

sına- eyleminin -gU eki ile genişlemiş biçimi ilk defa TİEM 73’te karşımıza çıkmaktadır. bk. *sına*:- “to test (someone or something)” (ED 835); *sına-* “test etmek, denemek, denemeye tabi tutmak, (kuvvetleri) ölçmek, keşif yapmak, öğrenmek, haber almak, malumat toplamak, içme etmek, sınamak, imtihan etmek” (Wilkins, 2021a, 609).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

129. **sınağıuçı** (KTS VIII: 179) < *sına-ğu-çı* (-gUçI için bk. Erdal, 2004, 291-293)

“deneyen, imtihan eden”

*kaçan kim adrılıp çıktı erse tālūt çerig birle aydı bütünlikün Tañrı **sınağıuçı** ol silerni bir arık birle.* (31v/1=002/249)

sına- sözcüğünün -gUçI eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde karşımıza çıkmaktadır. *sına-* için bk. *sınağı*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

130. **sınamağ** (KTS VIII: 179) < *sına-mağ* (-mAk için bk. Erdal, 2004, 279)

“sınama, deneme, tecrübe etme, imtihan”

***sınamağımız** üçün anıy içinde.* (425v/7=072/017)

“fitne, sapıklık”

*yoğ kim ol **sınamağ** turur yoğ kim üküşrekleri bilmesler.* (339r/9=039/049)

“şaşıрма”

*kimke tilese Tañrı **sınamağnı** erklig bolmas añar Tañrıdın nerse.* (85r/7=005/041)

Eski Türkçe metinlerde *sınamak* “dikkat, düşünce” (Wilkens, 2021a, 609) anlamlarıyla yer alır.

Sözcük metinde yer aldığı ayetlerin hepsinde *fitne* sözcüğünü karşılamaktadır. Geniş anlamlara sahip olan *fitne* sözcüğünün anlamı için bk. *sınağ*.

Rylands : *sınamağ* “sınama, deneme, tecrübe etme, imtihan” (Ata, 2019, 619)

AT : -

Hekimoğlu : *sınamaq* “imtihan” (Sağol, 1995 II, 137)

Özbekistan : *sınamaq* “sınama, deneme, imtihan.” (Üşenmez, 2013, 517)

131. **siñütlüg** (KTS VIII: 183) < *siñüt* (?) + *lüg* (+*lXg* için Erdal, 1991, 139-155)

“sinme, hazmetme”

yèñler içiñler siñütlüg öñdün ıdınıñlarıñız birle keçmiş künler içinde.
(421r/5=069/024)

Sözcük ilk defa TİEM 73’te karşımıza çıkmaktadır. Metinde yalnızca bir kez geçen bu sözcük büyük bir ihtimalle yanlış yazımdan kaynaklı olarak *siñütlüg* biçimi ile karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bk. *siñ-* “to sink into (something); to be absorbed, digested” (ED 833); *siñ-* “batmak, çökmek, içine çökmek, girmek, dalmak (s./bk. Mo. singge-)” (Wilkens, 2021a, 615).

Rylands : -

AT : krş. *siñitlig* “sindirme, afiyet” (Borovkov, 2002, 234)

Hekimoğlu : krş. *singitlig* “afiyet verici” (Sağol, 1995 II, 138)

Özbekistan : -

132. **soyurkağan** (KTS VIII: 188) < *soyurka-ğan* (-*gAn* için bk. Erdal, 1991, 382-387)

“acıyan, esirgeyen, bağışlayan, esma-i hüsnâ’dan er-Rahim, er-Rahman”

bu sūretü’n- nūr altmış dört āyet turur medīnede inmiş turur başladım ol idī atı birle kim soyurkağan yarlıkağan turur sūre indürdimiz anı belgürttimiz anı. (255r/2=024)

soyurka- eyleminin -*gAn* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *tsoyurka-* (ED 556); *soyurka-* < Moğ. *soyurqa-* “merhametli olmak, acımak, merhamet etmek (→ *tsuyurka-*)” (Wilkens, 2021a, 622).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

133. **soyurkamaq** (KTS VIII: 188) < *soyurka-maq* (-mAk için bk. Erdal, 2004, 279)

“rahmet”

ol ol idi idur yellerni estürü sewünç anıñ soyurkamağında öñdün.
(118r/4=007/057)

soyurka- eyleminin -mAk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. *soyurka-* için bk. *soyurkağan*.

Rylands : *soyurkamaq* “rahmet” (Ata, 2019, 628)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

134. **sürmek** (KTS VIII: 203) < *sür-mek* (-mAk için bk. Erdal, 2004, 279)

“la’net (rahmetinden uzaklaştırma, azaba maruz bırakma)”

anlar tururlar anlarğa sürmek anlarğa turur sarāy yawuzı.
(185v/7=013/025)

Eski Türkçe metinlerde *sürmək* “sürme, uygulama” (Wilkens, 2021a, 638) anlamlarında kullanılan sözcük TİEM 73’te “la’net” anlamını kazanmıştır. *La’net* sözcüğü “sözlükte ‘kovmak, uzaklaştırmak, iyilik ve faydadan mahrum bırakmak’ anlamındaki *la’n* kökünden türemiş bir isim olup dinî bir terim olarak Allah’ın bağış ve merhametinden uzak bırakılmayı ifade eder.” (Yaşaroğlu, 5 Temmuz 2022). Bu bağlamda TİEM 73’ü çeviren tercümanların birebir çeviri yaptıklarını söylenebilir.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : *sürmek* “1. Kovma. 2. Sürme.” (Sağol, 1995 II, 142)

Özbekistan : -

135. **tafnağu** (KTS VIII: 215)

“kurban”

oķıġıl anlar üze ādem yalavaçnıġ ēkki oġlanı sawı kērtülüġ birle ançada tafnaġu tapuġ kıldılar tafnaġu tapuġ bezerlendi olarda birisindin bezerlenmedi taķı birindin. aydı öldürgey ök men sēni. (83v/4=005/027)

İlk defa TİEM 73’te kaydedilen sözcüğün kökeni *tapın-* olmalıdır. *tapın-* eyleminin “hizmet etmek, ağırlamak, saygı göstermek, feda etmek, sofrada hizmet etmek” anlamlarının yanında “kurban etmek” anlamı da bulunmaktadır (Wilkens, 2021a, 674). Bu sözcükte Türk dillerinde yaygın olarak görülebilecek olan /p/ > /f/ değişimi olmuştur ancak burada *tapın-* biçiminde oluşturulması gereken eylemin *tapna-gu* biçiminde görülmesi Türkçenin gramer yapısına aykırıdır.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

136. **tanıġlı** (KTS VIII: 226) < *tan-ıġlı* *-(X)gli* için bk. Erdal, 2004, 285-288)

“kafir, iman etmeyen, inkar eden”

siler mü siler aņar tanıġlılar. (238v/4=021/050)

“çirkin karşılayan, hoşlanmayan”

tan- eyleminin *-(X)gli* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te kaydedilmiştir. bk. *ta:n-* “to deny; to disclaim (an obligation); to go back on one’s word” (ED 513); *tan-* “inkâr etmek, tanımamak, yadsımak; (bir düşünceyi) reddetmek, kabul etmemek; şaşkın olmak, şaşkın şaşkın dolaşmak, kafası karışık olmak (s./bk. Mo. *tenü-*)” (Wilkens, 2021a, 670).

Rylands : *tanıġlı* “kâfir, iman etmeyen, inkâr eden” (Ata, 2019, 646)

AT : -

Hekimoġlu : -

Özbekistan : -

137. **tanġuċı** (KTS VIII: 227) < *tan-ġuċı* (-*gUċI* için bk. Erdal, 2004, 291-293)

“kafir, inkar eden, inanmayan”

ol idi turur yarattı silerni silerde tanġuċı silerde kèrtgüngüçi.
(411v/4=064/002)

tan- eyleminin -*gUċI* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. *tan-* için bk. *tanıġlı*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoġlu : -

Özbekistan : -

138. **tanıġlık** (KTS VIII: 227) < *tan-ıġ+lık* (-(*X*)*g* için bk. Erdal, 1991, 172-223; +*lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“kafir, inkarcı, inanmayan”

tanıġlıklar üze *āsān* ermez. (427v/7=074/010)

tan- eyleminin +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TIEM 73’te kaydedilmiştir. *tan-* için bk. *tanıġlı*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoġlu : -

Özbekistan : -

139. **tanmaqlıq** (KTS VIII: 228) < *tan-maqlıq* (-mAk+lXg için bk. Erdal, 1991, 154-155)

“inkârcılık”

*yaramas kerekmez ortak qatıqlılarka kim ābadān kılsalar Taqrı mezgitlerini tanuq bērigliler özleri üze **tanmaqlıq** birle. (140r/7=009/017)*

“küfr”

*eger tansa siler bütünlükün Taqrı muqsuz turur silerdin taplamas kıllarına **tanmaqlıq**nu eger şükr ötese siler taplar silerni yazuq yüdmes hıç yazuq yüdügli adın kışı yükini yana idıñizlerke turur yanıñızlar uqturğay siler anı kim kıılır siler ol bilgen turur köñüller idisi. (335v/3=039/007)*

tan- eyleminin -mAk+lXg eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te kaydedilmiştir. *tan-* için bk. *tanıqlı*.

Rylands : *tanmaqlıq* “küfr” (Ata, 2019, 647)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

140. **tapar** (KTS VIII: 252) < *tap-ar* (-Ar için bk. Erdal, 2004, 240-241)

“ecir, mükafat, ödöl”

*bütünlükün kim yanut bērlür siler **taparlarıñıznu** kıyāmet kün. (56r/5=003/185)*

tap- eylemine getirilen -Ar sıfat-fiil ekiyle genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te kaydedilmiştir. bk. *tap-* “to find” (ED 435); *tap-* “bulmak, elde etmek, kazanmak” (Wilkens, 2021a, 673).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

141. **tapġan** (KTS VIII: 252) < *tap-ġan* (-*ġAn* için bk. Erdal, 1991, 382-387)

“tapan, kulluk eden”

*çin anlar kim kértgündiler yana anlar cuhūd boldılar niġoşaklar yulduzka
tapġanlar tersālar moġlar taķı anlar kim ortak ħattılar bütünlükün Tanrı
ađrar saçar anlar ara kıyāmet kūn. (243v/5=022/017)*

tap- eyleminin -*ġAn* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TIEM 73’te kaydedilmiştir. bk. *tap-* “to serve; in the sense both of serving a human master, and serving God, that is worshipping.” (ED 435).

Rylands : *tapġan* “tapan, kulluk eden” (Ata, 2019, 655)

AT : -

Hekimoġlu : -

Özbekistan : -

142. **tapınuġlı ~ tapunuġlı** (KTS VIII: 253) < *tap-in-uġlı* (-(*X*)*n-* için bk. Erdal, 2004, 434; -(*X*)*gII* için Erdal, 2004, 285-288)

“hizmet eden, tapınan”

ermes siler tapnuġlılar aňar kim men tapnur men. (450r/6=109/003)

tapın- eyleminin -(*X*)*gII* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde tanıklanmıştır. bk. *tapın-* (1) “to serve, or worship (to God)”; (2) “to serve (to a human master)” (ED 441); *tapın-* ~ *t(a)pın-* “hizmet etmek, ağırlamak, saygı göstermek, kurban etmek, feda etmek, sofrada hizmet etmek” (Wilkens, 2021a, 674).

Rylands : *tapnuġlı er-* “tapan, iman eden olmak” (Ata, 2019, 658)

AT : *tapunuġlı* “tapınan, ibadet eden.” (Borovkov, 2002, 252)

Hekimoġlu : -

Özbekistan : -

143. **taplamanç** (KTS VIII: 253) < *tap+la-ma-nç* (+*la-* için bk. Erdal, 1991, 429-455; -*ma-* için Erdal, 2004, 229; -(*X*)*nç* için Erdal, 1991, 275-284)

“yaman”

*aydı eger kim küç kılsa herāyna kınağay miz anı yana yandurulğay idisiñe
kınağay anı katığ **taplamanç** kın birle.* (221r/9=018/087)

tapla- eylemine gelen olumsuzluk eki *-mA-* ve eylemden ad yapan *-(X)nç* ekiyle oluşturulmuş bu sözcük ilk kez TİEM 73’te karşımıza çıkmaktadır. bk. *tapla-* ‘to be pleased, satisfied’ (ED 440); *tapla-* ~ *t(a)pla-* “haklı bulmak, onaylamak, kabul etmek, tanımak; istemek, çabalamak, uğraşmak; tasvip etmek, onay vermek; hoşuna gitmek, tercih etmek; seçmek; (kanaat) kabul etmek, benimsemek, istemek; hoşnutluk getirmek, memnun olmak; üzerine almak, teslim almak (s./bk. Mo. tabla-)” (Wilkens, 2021a, 675).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

144. **taplamançığ** (KTS VIII: 253) < *tap+la-ma-nç+sıg* (+*lA-* için bk. Erdal, 1991, 429-455; *-mA-* için Erdal, 2004, 229; *+sIg* için Erdal, 1991, 363-367)

“çirkin, uygunsuz, kötü”

*azu tilerler mü al etmek. anlar kim tandılar anlar **taplamançığ**.*
(387v/4=052/042)

tapla- eylemine gelen olumsuzluk eki *-mA-* ve eylemden ad yapan *-(X)nçIg* ekiyle oluşturulmuş bu sözcük ilk kez TİEM 73’te karşımıza çıkmaktadır. *tapla-* için bk. *taplamanç*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

145. **tapunğu** (KTS VIII: 256) < *tap-un-ğu* (*-(X)n-* için bk. Erdal, 2004, 434; *-gU* için Erdal, 2004, 302)

“ilâh, tanrı”

*anlar kim tandılar anlarnıñ dost Tanrıda adınkı **tapunğu** çıkarurlar olarnı yaruklukdın karanıkulukka. (33r/1=002/257)*

“put”

*ay anlar kim kértgündiler kim bor atğu oyun Tanrıda adınkı **tapunğular** oyunlar arıgsız turur yek işindin. (91r/9=005/090)*

tapın- eyleminin *-gU* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *tapın-* için bk. *tapınuglı*.

Rylands : *tapunğu* “ilâh, tanrı” (Ata, 2019, 657)

AT : *tapunğu* “tapınılan şey, put” (Borovkov, 2002, 252)

Hekimoğlu : *tapunğu* “ilâh, tanrı” (Sağol, 1995 II, 149)

Özbekistan : *tapunğu* “ilâh” (Üşenmez, 2013, 538)

146. **taraşıq** ~ **taraşuq** (KTS VIII: 257) < *tar-aş-ıq* (-(X)ş- için bk. Erdal, 1991, 552-583; -(O)k için Erdal, 1991, 224-261)

“ihtilâf, ayrılık”

*çın anlar **taraşıq** boldılar anıñ içinde sêzik içinde anlardın. (76v/9=004/157)*

*bütünlükün kim kılındı şenbe anlar üze kim adnaştılar anıñ içinde. bütünlükün seniñ idin aqrar seçer anlar ara kıyâmet kün anıñ içinde erdiler anıñ içinde **taraşuq** bolurlar. (205v/2=016/124)*

tar- eylemine *-(X)ş-* ve *-(O)k* eklerinin gelmesiyle oluşturulan bu sözcük ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *tar-* “dağıtmak, saçmak, zorla birbirinden ayırmak” (Wilkens, 2021a, 676).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

147. **tarlık** (KTS VIII: 259) < *tar+lık* (+*lXk* için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“kusur, günah”

tarlık yok siler üze eger boşasa siler urağutlarnı elig tegürmesüg olarkā azu belgülüg kılsa siler anlarkā belgülüg kılmış teg. (29v/5=002/236)

tar sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *ta:r* “narrow, constricted, confined” (ED 528); *tar* “dar, sınırlı; sıkıntı, üzüntü, darlık, kısıtlılık” (Wilkens, 2021a, 676).

Rylands : *tarlık* “sıkıntı” (Ata, 2019, 659)

AT : *tarlık* “1. Verimsizlik; açlık; kıtlık. 2. Kin, haset.” (Borovkov, 2002, 253)

Hekimoğlu : *tarlık* ~ *darlık* “1. Sıkıntı, darlık. 2. Zihin darlığı, akılsızlık, cehalet.” (Sağol, 1995 II, 149)

Özbekistan : *tarlık* ~ *darlık* “darlık, güçlük.” (Üşenmez, 2013, 538)

148. **tartışık** (KTS VIII: 260) < *tart-ış-ık* (-(*X*)*ş*- için bk. Erdal, 1991, 552-583; -(*O*)*k* için Erdal, 1991, 224-261)

“anlaşmazlık, uyumsuzluk”

yana anlar tartışık boldılar bitig içinde yaraşmamak içinde yırak. (20v/1=002/176)

tartış- eyleminin -(*O*)*k* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te kaydedilmiştir. bk. *tartış-* “to struggle, quarrel (with one another)” (ED 537); *tartış-* “karşılıklı etkilemek” (Wilkens, 2021a, 679).

Rylands : *tartışık* “çelişki, tutarsızlık, tartışma.” (Ata, 2019, 660)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

149. **tëgürmeklig** (KTS VIII: 280) < *tëg-ür-mek+lig* (-(*U*)*r*- için bk. Erdal, 1991, 710-734; -*mAk*+*lXg* için Erdal, 1991, 154-155)

“tebliğ etme, iletme”

*ermes yalavaçlar üze meger **tëgürmeklig** belgülig.* (198r/9=016/035)

tëgürmek sözcüğünün +*lXg* ekiyle genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *tägürmək* “getirme, değdirme” (Wilkens, 2021a, 691).

Rylands : *tegürmeklik* “tebliğ” (Ata, 2019, 668)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

150. **têlwelig** (KTS VIII: 281) < *têlwe+lig* (+*lXg* için Erdal, 1991, 139-155)

“delilik”

*azu mu ayurlar anıñ birle **têlwelig**.* (252v/3=023/070)

têlwe sözcüğünün +*lXg* ekiyle türetilmiş biçimi ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *têlve* “lunatic, mad” (ED 493); *tälvä* “deli; deli (kişi)” (Wilkens, 2021a, 693).

Rylands : *telwelik* “delilik, cinnet” (Ata, 2019, 669)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

151. **teñişmek** (KTS VIII: 284) < *teñ+i-ş-mek* (+*I-* için bk. Erdal, 1991, 479-484; -(*X*)*ş-* için Erdal, 1991, 552-583; -*mAk* için Erdal, 2004, 279)

“karşılık, kısas”

teñeş- eyleminin -*mAk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *teñeş-* “to be, or become, equal to one another” (ED 526); *täñäş-* “denk olmak, (bir kişi ile) aynı konumda bulunmak; karşılaştırmak” (Wilkens, 2021a, 694).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

152. **terslik** (KTS VIII: 295) < *ters+lik* (+*lXk* için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“terslik, güçlük, zorluk”

*aydı tutmağıl mēni anıñ birle kim unıttım küçemegil maña meniñ işimdin
terslik düşvārlıq birle.* (220r/8=018/073)

ters sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *ters* “false, also hostile, adverse, awkward, uncomfortable, and the like” (ED 553); *tārs* ~ *t(ä)rs* “yanlış, doğru inançtan sapmış, ters; sola düğümlü; yanlış (şey); iki yüzlülük; karşılık, ters; doğru inançtan sapmış, sapkın (s./bk. Mo. *ters*)” (Wilkins, 2021a, 703).

Rylands : -

AT : *tārslik* “güçlük, zorluk” (Borovkov, 2002, 264)

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

153. **tılamçıǵ** (KTS VIII: 301)

“dehşetli, belâlı”

yüz ewürgil anlardın ol kün oqır oqıdaçı tılamçıǵ kórķunçıǵ nerse.
(390r/7=054/006)

Sözcüğün kökeni belli olmamakla birlikte Moğolca *türe-* ~ *türi-* “to push forward, to bully” (Lessing 1960: 854-855) köküne dayanma ihtimalini akla getirmektedir. Ayrıca bk. Moğ. *türimekei* “usurper, aggressive, violent” (Lessing 1960: 855).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

154. **tireşlig** (KTS VIII: 307)

“zorluk, güçlük”

yme tireşlig birle āsānlık bolur. (445v/3=094/006)

Sözcük ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *tireş*- “to lean on, or against one another” (ED 554) ve *tiräş*- “savaşmak, kavga etmek, tartışmak” (Wilkins, 2021a, 721).

Sözcüğün oluşumu Türkçenin gramer kurallarına uygun görülmemektedir. Türkçede eylemden ad yapan bir *-lXg* eki bulunmamaktadır. Buna göre *tireş*’in *tire*- eyleminden türemiş bir ad olma olasılığı da vardır.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

155. **tölengen** (KTS VIII: 323)

“sabit ve gerçek”

taķı bilmez te ‘vīlini meger Taŗrı taķı tölengenler ‘ılm içinde ayturlar idimiz bittük aŗa ķamuŗ idimiz ķatındın. (38v/3=002/007)

Bu sözcüğün kökü belirsizdir.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : *tölengen* “1. Sabit ve gerçek. 2. Sağlam, dayanıklı, sabit. 3. Sürekli, katı ve şiddetli. 4. Güçlenen, kuvvetli hâle gelen.” (Sağol, 1995 II, 159)

Özbekistan : *tölengen* “Güçlenen, sağlamlaşan, kuvvetli duruma gelen.” (Üşenmez, 2013, 555).

156. **törütüg** (KTS VIII: 326) < *törü-t-üg* *-(X)t-* için Erdal, 1991, 760-799; *-(X)g* için Erdal, 1991, 172-223)

“yaratık, mahlûk”

*yād kılıñlar ançada kıldı silerni kēdinki erkligler nūh boğunıda kēdın arturdı silerke **törütüg** içinde artuğ bođ bērmek.* (119r/4=007/069)

törüt- eyleminin *-(X)g* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *törüt-* “to bring into existence, to create” (ED 536); *törüt-* “kurmak, inşa etmek, tesis etmek, teçhiz etmek; meydana getirmek, yaratmak, (meditasyon) meydana getirmek, türetmek” (Wilkens, 2021a, 746).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

157. **törütügli** (KTS VIII: 326) < *törü-t-ügli* *-(X)t-* için Erdal, 1991, 760-799; *-(X)gli* için bk. Erdal, 2004, 285)

“yaratan, yaratıcı, takdirine uygun bir şekilde yaratan, esma-i hüсна’dan el-Halik”

*nek bar mu **törütügli** Tanrıda ađın rūzī bērse silerke kökdin yerdin.* (316v/7=035/003)

törüt- eyleminin *-(X)gli* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. *törüt-* için bk. *törütüg*.

Rylands : *törütügli* “yaratan, yaratıcı” (Ata, 2019, 687)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

158. **turmaqlık** (KTS VIII: 333) < *tur-maq-lık* (-mAk için bk. Erdal, 2004, 279; +lXk için Erdal, 1991, 121-131)

“bulunma, durma”

*oqıgıl anlar üze nūh yalavaç sawını ançada aydı öz bođunuña ay meniñ boğunum eger uluğ keldi erse siler üze maqāmı meniñ **turmaqlıkım** pend bėrmekim Tañrı belgüleri birle.* (159v/7=010/071)

turmak sözcüğünün +lXk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *turmak* “teşekkül, ortaya çıkma, oluşma, oluşum; durma, kalma, yaşama, ayakta durma; var olma, direnme (Skr. sthiti)” (Wilkens, 2021a, 760).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

159. **tuturmaq** (KTS VIII: 345) < *tut-uz-ur-maq* (-Xz- için bk. Erdal, 1991, 757-760; -Ur- için Erdal, 1991, 710-734; -mAk için Erdal, 2004, 279)

“vasiyet /tavsiye (Allah tarafından yapılan tavsiye, emir ve farz kıldır.)”
*ay anlar kim kėrtgündiler silerniñ arañızda tanuqluq bėrmek qaçan kelse silerde biriñizlerke ölüm **tuturmaq** uğurında ėkkegü könilik idileri silerdin azu ėkki adnağular silerde öñdin eger sefer kılsa siler yer içinde.* (93r/6=005/106).

“hapsetme, serbest bırakmama, tutma”

*ay anlar kim kėrtgündiler silerniñ arañızda tanuqluq bėrmek qaçan kelse silerde biriñizlerke ölüm **tuturmaq** uğurında ėkkegü könilik idileri silerdin azu ėkki adnağular silerde öñdin eger sefer kılsa siler yer içinde.* (93r/6=005/106)

Sözcük, *tuturmaq* biçimiyle ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *tutuz* < *tut-*; “to entrust” (ED 462), *tutsuğ* “a will, testament” < **tutzuğ* < *tutuz-* (ED

460). Ayrıca krş. *tutuzmak* “emanet etme, aktarma, teslim etme” (Wilkens, 2021a, 765).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

160. **tutturmak** (KTS VIII: 346) < *tut-tur-mak* (-*tUr*- için bk. Erdal, 1991, 799-831; -*mA*k için Erdal, 2004, 279)

“vasiyet/tavsiye, (Allah tarafından yapılan tavsiye, emir ve farz kıldır)”

tutturmakı *cüftleriñe edgülenmek bir yılka tēgi çıkarmaksız.*
(30r/6=002/240)

Sözcük biçim olarak ilk kez bu eserde kaydedilmiştir.

Rylands : *tuturmak* “vasiyet etme” (Ata, 2019, 695)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

161. **tüzlük** (KTS VIII: 360) < *tüz+lük* (+*lXk* için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“adalet, doğruluk, gerçek”

*eger bolsa ol kim anıñ üze haqq bar yünül usluğ yā taqı za ‘ıf yā yarağı
yétmez kim aytu bërse ol aytu bërşün erkligi **tüzlük** birle.* (36v/5=002/282)

“denklik, eşitlik”

*ay anlar kim kértgündiler bitildi siler üze **tüzlük** teñişmek öldürmişler
içinde.* (20v/9=002/178)

tüz sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *tüz* “level, flat, even; equal” (ED 571); *tüz* “düzgün, kaygan, düz, uygun, muntazam, eşit; farksız, yeknesak, tekdüzen; aynı

suretle; yassı; müttelik; tam, tamamen, mükemmel, evrensel; eşit, denk, eşit olan; direkt, doğru, müstevi; yegâne, saf; ahenkli, hemahenk, uygun, münasip; basit; ahenk, uyum, geçim, barış” (Wilkins, 2021a, 779).

Rylands : -

AT : *tüzlük* “adalet.” (Borovkov, 2002, 283)

Hekimoğlu : *tüzlük* “1. Doğruluk, adalet. 2. Eşitlik, denklik.” (Sağol, 1995 II, 163)

Özbekistan : *tüzlük* “doğruluk, dürüstlük.” (Üşenmez, 2013, 562)

162. **uğrağsız ~ uğrasız** (KTS VIII: 370) < *uğur+a-ğ+sız* (+A- için bk. Erdal, 1991, 418-429; -(X)g için Erdal, 1991, 172-223; +sXz için Erdal, 1991, 131-132)

“şüphesiz”

anlar kim sıyardın tururlar uluğ yazuklardan yme körksüz işlerdin meger uğrağsız. (389r/5=053/032)

tutmas silerni Tanrı uğrasız anlar birle antlarıñız içinde yok kim tutar silerni anıñ birle kim tügdünüzler antlarıñıznu. (91r/3=005/089)

uğrağ sözcüğünün +sXz eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *uğra:ğ* (ED 90). *Divan*’da *ugrag* “maksat ve niyet” anlamı ile yer almaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, 918). Uygurca metinlerde de *ugrag* “niyet, amaç, kasıt” (Wilkins, 2021a, 787) anlamlarıyla geçmektedir.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

163. **uğğan ~ uqқан** (KTS VIII: 371) < *uq-ğan* (-gAn için bk. Erdal, 1991, 382-387)

“haberdar, esma-i hüsnâ’dan el-Habîr”

*yoğ kim erür Tañrı anı kim kıılır siler **uğğan**.* (377r/4=048/011)

*bütünlükün Tañrı yinçge körge **uğğan** ol.* (300r/9=031/016)

uğ- eyleminin *-gAn* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *uğ-* “to understand” (ED 77); *uk-* “anlamak, idrak etmek, kavramak, bilmek; duymak; hükmetmek, hâkim olmak; (bir şeyi) tasavvur etmek” (s./bk. Mo. *uqa-*) (Wilkens, 2021a, 788).

Rylands : *uğğan* “haberdar, esma-yı hüsnadan: habîr.” (Ata, 2019, 705)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

164. **uğuşsuzluğ** (KTS VIII: 372) < *uğ-uş+suz+luğ* (-Xş için bk. Erdal, 1991, 262-275; +sXz için Erdal, 1991, 131-138; +lXk için Erdal, 1991, 121-131)

“anlayışsızlık”

*aydı bir gürüh anlar kim tandılar anıñ boğunındın biz körer miz sèni **uğuşsuzluğ** içre biz sèznür miz sèni yalğançıldın* (118v/9=007/067)

uğuşsuz sözcüğünün +lXk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *ukuşsuz* “without understanding” (ED 98); *ukuşsuz* “anlaşılmaz, düşünülemez, tahayyül edilemez” (Wilkens, 2021a, 789).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

165. **ulamtlığ** (KTS VIII: 373) < *ula-m+tl+lık* (?)

“devamlı”

*taķı anlardın kim erseni bar kim eger emĩn tutsaņ anı bir altun birle
ötemegey anı saņa meger **ulamtlıķ** ķılsaņ anıņ üze turuķup.*
(45r/8=003/075)

Semih Tezcan *ulamtlı* sözcüğündeki *tlı* ekinin Eski Türkçe *edgüti*'de olduğu gibi bir pekiştirme eki olabileceğine ilişkin açıklama yapmıştır (2010: 276).

Ayrıca bk. *ulam* “a single act of attachment, continuous, lasting permanent” (ED 146); *ulam* “fazla olarak, bundan başka; daima, sürekli, daimi, sürekli geçerli; devam etme (s./bk. Mo. *ulam*)” (Wilkins, 2021a, 790).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

166. **uluğlamak** (KTS VIII: 382) < *uluğ+la-maķ* (+*la*- için bk. Erdal, 1991, 429-455; -*maķ* için Erdal, 2004, 279)

“büyük tanıma, ululama, tazim etme”

*uluğlamadılar Taņrını yaraşınça **uluğlamak** yer barınça anıņ ķudreti içinde
turur kıyāmet kün kökler türülmış bolğay öz ķudreti birle.* (340v/5=039/067)

uluğla- eyleminin -*maķ* eki ile genişlemış biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *uluğla*:- “to make, or consider (someone) great; to respect (him)” (ED 140).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : *uluğlamak* “büyük tanıma, ululama, tazim etme.” (Sağol, 1995 II, 166)

Özbekistan : -

167. **uluđluķluķ** (KTS VIII: 384) < *uluğ+luķ+luķ* (+*lxk* için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“yaşlılık”

*aydı ay benim idim neteg bolur maña oğul erür uragutum kısır çınok
tëgdim **uluğluqluqđın** qarılıqqa.* (223v/1=019/008)

uluğluk sözcüğünün +IXk eki ile genişletilmiş biçimi ilk kez TİEM 73’te karşımıza çıkmaktadır. bk. *uluğluk* “greatness; seniority and the like” (ED 139); *ulugluk* “ululuk, yüksek sınıftan, yüksek rütbeden” (Wilkens, 2021a, 797).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

168. **uluğsılıq ~uluğsıqlıq** (KTS VIII: 385) < *uluğ+sıg+lıq* (+sIg için bk. Erdal, 1991, 70-73; +IXk için Erdal, 1991, 121-131)

“büyüklenme, büyüklük taslama”

*aydı bir gürüh anlar kim **uluğsıqlıq** kıldılar anıñ bodunındın anlarqa kim
küçsüz tutuldılar.* (119v/7=007/075)

*tegme yolu kelse silerke yalavaç tilemes birle etözünüzler **uluğsıqlıq**
kıldınızlar bir qayunı yalğan tuttuñızlar bir qayunı öldürür siler*
(10v/7=002/087)

uluğsıg sözcüğünün +IXk eki ile genişletilmiş biçimi ilk kez TİEM 73’te karşımıza çıkmaktadır. bk. *uluğsıg* “vain, proud” (ED 140); *ulugsıg* “kibirli, görünüşe göre büyük” (Wilkens, 2021a, 797).

Rylands : *uluğsıqlıq* “zenginlik, malı mülkü olma.” (Ata, 2019, 709)

AT : *uluğsılıq* “gurur, kibir.” (Borovkov, 2002, 287)

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

169. **unmaslık** (KTS VIII: 388) < *u-n-mas+lık* (-(X)n- için bk. Erdal, 2004, 434; -mAs için Erdal, 2004, 242-243; +lXk için Erdal, 1991, 121-131)

“yetersizlik, güçsüzlük”

unmaslık kılmanlar boğunni tilemek içinde. eger ağrıyur erse siler anlar ağrıyurlar neteg kim siler ağrıyur siler (71r/6=004/104)

unmas sözcüğünün +lXk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde tanıklanmıştır. bk. *unmaz* “yetersiz, yeteneksiz, yetkisiz” (Wilkins, 2021a, 800).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

170. **uštmaḥçı** (KTS VIII: 397) < *uštmaḥ+çı* (+çI için bk. Erdal, 1991, 110-118)

“Cennet ehli”

ayğıl ol mu yëgrek azu meḡgü uštmaḥçı mu ol kim va‘de kılındı saḡnuqlarḡa. erür anlarḡa yanut yangı yer. (263r/7=025/015)

uštmaḥ sözcüğünün +çI eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *uštmax* “paradise” < Sog. ‘wštmy (ED 257).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

171. **üküşleşmek** (KTS VIII: 411) < *ük-üş+le-ş-mek* (-(X)ş için bk. Erdal, 1991, 262-275; +lA- için Erdal, 1991, 429-455; -(X)ş- için Erdal, 1991, 552-583; -mAk için Erdal, 2004, 279)

“çokluk, üstünlük”

biliñler kim bu ajun tiriglikı oyun turur teşevvüş étigi taķı ögrünüşmek kıwanmak siler üze üküşleşmek tağarlar içinde oğul kızlar içinde. (399r/3=057/020)

üküşleş- eyleminin –mAk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *üküşläş-* toplanmak, buluşmak (Wilkens, 2021a, 822).

Rylands : -

AT : *üküşläşmək* “çokluk, üstünlük” (Borovkov, 2002, 297)

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

172. **üleşiğ** (KTS VIII: 411) < *üle-ş-ig* (-(X)ş- için Erdal, 1991, 552-583; -(X)g için bk. Erdal, 1991, 172-223)

“hisce, pay”

kaçan kelse üleşigde yawuqluķ idileri atasız anasızlar taķı çığaylar yèm içim bérin anlarķa andın aytıñlar anlarķa yumşaq söz. (58v/7=004/008)

üleş- eyleminin -(X)g eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *üleş-* “properly (of several people) ‘to divide (something Acc.) equally among (themselves)’, but sometimes, more vaguely, ‘to divide (something) up’ (ED 154); *üläş-* “paylaşmak, bölmek” (Wilkens, 2021a, 822).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

173. **ürüklük** (KTS VIII: 417) < *ürük+lük* (+lXk için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“yerleşme, sükûnet bulma”

ürüklük büstānları kirürler aña yörir anıñ altınıñdın arıqlar anlarķa anıñ içinde nēgü tileseler. (197v/9=016/031)

ürük sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *ürüg* “daima, sürekli, her zaman, uzun, sonsuz, ebedi; sakin, huzurlu” (Wilkins, 2021a, 829)

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

174. **ürünlük** (KTS VIII: 419) < *ürün+lük* (+*lXk* için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“aklık, beyazlık”

aydı zekeriyyā ay benim idim kim men kewredi sünüküm ya ‘nī za ‘īf boldum. tütüindi küydi baş ürünlükün. (223r/5=019/004)

ürün “white” (ED 233) sözcüğünün +*lXk* eki ile türemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır.

Rylands : *ürünlük* “aklık, beyazlık” (Ata, 2019, 725)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

175. **üsterişmek** (KTS VIII: 420) < *üster-iş-mek* (-(*X*)ş- için bk. Erdal, 1991, 552-583; -*mAk* için Erdal, 2004, 279)

“uğraşma, mücadele etme”

aydılar biziñ idilerimiz mü yègrek azu ol mu urmadılar anı saña meger üsterişmek. (361v/8=043/058)

üster- eyleminin -(*X*)ş- ve -*mAk* ekleriyle türemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *üster-* “to be quarrelsome, uncooperative” (ED 244).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

176. **üstünsizlik** (KTS VIII: 421) < *üstün+siz+lik* (+sXz için bk. Erdal, 1991, 131-138; +lXk için Erdal, 1991, 121-131)

“güçten düşmüşlük, artık üstesinden gelememe hâli, (metinde) kimsesizlik”

söz yanutı tileyür sêndin. ayğıl Tağrı söz yanutı bërür siler êsizlik üstünsizlik içinde. (79r/1=004/176)

Sözcük ilk kez TIEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *üst* “upper surface, top” (ED 242). Erdal, Clauson’ın verdiği *üst* ad kökünün yanlış olduğunu belirtir ve sözcüğün *üstün* < **üz* şeklinde geliştiğini söyler (2004: 181).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

177. **üzlük** (KTS VIII: 423) < *üz+lük* (+lXk için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“sağırılık”

kılgay miz köñüller üze örtügler kim uksalar anı kulaqları içinde üzlük. (209r/9=017/046)

üz “deaf” (ED 279) sözcüğünün +lXk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

178. **yağılaşmak** (KTS VIII: 435) < *yağı+la-ş-mak* (+lA- için bk. Erdal, 1991, 429-455; -(X)ş- için Erdal, 1991, 552-583; -mAk için Erdal, 2004, 279)

“düşman olma”

*kitergil anıñ birle ol edğüreñ ançada ol kim sēnli ara anlı ara **yağılaşmak** andağ qalı ol yaq yawuq teg.* (351r/8=041/034)

yağılaş- eyleminin *-mAk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *yağılaş-* “birbirine düşman olmak, birbirine düşmanca davranmak” (Wilkens, 2021a, 853).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

179. **yağşılık** (KTS VIII: 438) < *yak-ış-ıg+lık* *-(X)ş-* için bk. Erdal, 1991, 552-583; *-(X)g* için Erdal, 1991, 172-223; *+lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“güzellik”

taķı bolsun sizdin bir öğür ündeyürler yağşılık tapa taķı buyrurlar edğülük birle taķı yığarlar körksüz işdin. (48r/5=003/104)

yağşı sözcüğünün *+lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *yaxşı* “suitable, pleasing, good-looking” (ED 908).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : *yağşılık* “1. Hayır. 2. Doğruluk.” (Sağol, 1995 II, 175)

Özbekistan : *yağşılık* “iyilik.” (Üşenmez, 2013, 584)

180. **yalavaçlık** (KTS VIII: 446) < *yalavaç+lık* (*+lXk* için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“peygamberlik”

*ögdi Tanrıķa köklerni törütügli yerlerni kılığlı feriştelerni **yalavaçlıkķa** kanatlar idisi ekkirer üçer törter.* (316v/3=035/001)

Alıntı bir sözcük olan *yalavaç* sözcüğünün *+lXk* eki ile türemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te görülmektedir. bk. *yala:vaç/yala/waç/yala:var* (ED 921).

Sözcük daha geç tarihli olan KB Mısır nüshasında *yalawaçlık* (2143) biçiminde karşımıza çıkar.

yalavaç sözcüğü temelde diplomatik düzeyde “elçi” anlamına gelmektedir ancak Eski Türkçe döneminde Manihaist ve İslamî metinlerde “peygamber” anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır (ED 921).

Rylands : -

AT : *yalawaçlık* “peygamberlik” (Borovkov, 2002, 306)

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

181. **yalğan** (KTS VIII: 447)

“yalan”

*tutar siler anı çoğı kesigliler tapa yemek için siler bir bölük kişiler tawarlarından yazuk birle **yalğan** tanuqluk birle siler bilir siler.* (22v/3=002/188)

“yalancı”

*Tağrı hüküm kılar anlar ara anı içinde anlar anı içinde ihtilâf bolurlar erdi Tağrı köndürmes anı kim ol **yalğan** turur nû sipās turur.* (335r/4=039/003)

“büyü, sihir”

*bu ot ol kim anı **yalğanka** tutar erdiñizler.* (386r/9=052/015)

Eski Türkçe metinlerde *yalğa:n* “untruthful, a lie, a liar” (ED 926); *yalgan* “yalancı, kurnaz, cin gibi, yaltakçı, yalışkan; yanılgı, aldanma, yalan” (Wilkins, 2021a, 856) anlamlarında kullanılan sözcük, ilk kez TİEM 73’te “büyü, sihir” anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Rylands : *yalğan* “1. Yalan, iftira, uydurma. 2. Yalancı. 3. Büyü, sihir.” (Ata, 2019, 742)

AT : *yalğan* “yalan, yalancı” (Borovkov, 2002, 306)

Hekimoğlu : *yalğan* “1. Doğru olmayan, yalan. 2. Uyfurma, sahte.” (Sağol, 1995 II, 176)

Özbekistan : *yalğan* “Yalan.” (Üşenmez, 2013, 586)

182. **yalğançı** (KTS VIII: 450) < *yalğan*+*çı* (+*çI* için bk. Erdal, 1991, 110-118)

“sihirbaz, büyücü”

aydı bir gürūh fir‘avn boğunundın çın bu yalğançı ol bilgen.
(122v/1=007/109)

“yalancı”

*nelük keltürmediler anıñ üze tört tanuqlar kaçan kim keltürmediler erse
tanuqlar anlar tururlar Tañrı üskinde anlar yalğançılar.* (256r/4=024/013)

yalğan sözcüğünün +*çI* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır. *yalğan* için bkz. *yalğan*.

Rylands : *yalğançı* “yalancı” (Ata, 2019, 743)

AT : *yalğançı* “yalancı, sahtekâr” (Borovkov, 2002, 306)

Hekimoğlu : *yalğançı* “yalancı” (Sağol, 1995 II, 176)

Özbekistan : *yalğançı* “yalancı.” (Üşenmez, 2013, 586)

183. **yalğançılık** (KTS VIII: 451) < *yalğan*+*çı*+*lık* (+*çI* için bk. Erdal, 1991, 110-118; +*lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“sihirbazlık, büyücülük”

yalğançılık mu bu kurtulmas yalğançılar ya ‘nī bügüçiler. (160r/9=010/077)

yalğan sözcüğünün +*çI* ve +*lXk* ekleriyle genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır.

Rylands : -

AT : *yalğançılık* “Yalancılık, büyücülük.” (Borovkov, 2002, 307)

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

184. **yalğanlık** (KTS VIII: 451) < *yalğan+lık* (+lXk için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“yalancılık”

yalğançılık mu bu *kurtulmas yalğançılar ya nī būgūçiler*. (160r/9=010/077)

yalğan sözcüğünün +lXk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TIEM 73’te tanıklanmıştır.

Rylands : *yalğanlık* “yalan” (Ata, 2019, 744)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

185. **yalñuzluk** (KTS VIII: 453) < *yalñuz+luk* (+lXk için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“yalnızlık”

kaçan kördiler erse katıglıkımızni aydılar kèrtgündimiz Tañrıka yalñuzluķıña tandımız añar kim erdimiz anıñ birle ortak katıglılar.
348v/4=040/084

yalñuz sözcüğünün +lXk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *yalñu:s* “alone, only; solitary” (ED 930). Sözcük daha geç tarihli olan KB Mısır nüshasında *yañluzluk* (5327, 2901, 2678) biçiminde karşımıza çıkar.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

186. **yañılığlı** (KTS VIII: 459) < *yañ-ıl-ıǵlı+lar* (-(X)l- için bk. Erdal, 1991, 651-693; -(X)glI için Erdal, 2004, 285-288)

“günahkârlar, günaha meyledenler, kasten kötülüğe meyledenler”

*çın fir'avn taķı hāmān taķı anuķ çerigleri erdiler **yañlıǵılar**.*
(281r/9=028/008)

yañıl- eyleminin *-(X)gII* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TIEM 73'te kaydedilmiştir. *yañıl-* “to err, make a mistake, commit a fault” (ED 951); *yañıl-* “(belirtme hâliyle) yanılmak, yolunu şaşırmak, yolunu yitirmek, aldanmak, hataya düşmek” (Wilkens, 2021a, 863).

Rylands : -

AT : -

Hekimoǵlu : -

Özbekistan : -

187. **yañılmış** (KTS VIII: 459) < *yañ-ıl-mış* (*-(X)l-* için bk. Erdal, 1991, 651-693; *-mIş* için Erdal, 2004, 296-300)

“yanılma, yanılan”

*eger bilmese siler atalarını kadaşınızlar dīn içinde yaķlarıñızlar. yoķ siler üze tarlıķ **yañılmışlarıñız** içinde anı yoķ kim uǵrasa köñülleriniñ.*
(304v/5=033/005)

yañıl- eyleminin *-mIş* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TIEM 73'te kaydedilmiştir. *yañıl-* için bk. *yañlıǵılar*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoǵlu : -

Özbekistan : -

188. **yañsız** (KTS VIII: 461) < *yañ+sız* (+sXz için bk. Erdal, 1991, 131-132)

“usulsüz”

*anlar uğı barırlar yalavaķķa anadın tuǵup bitig bilmegli yalavaķķa ol kim bulurlar anı bitiglig anlar üskinde tevrīt içinde incīl içinde fermānlayur anlarķa eđǵülükni yıǵar anlarını taplamaǵu **yañsız** işdin helāl kılur anlarķa arıǵlarını.* (126v/5=007/157)

Çince *yan* sözcüğüne eklenen +sXz eki ile türetilmiş bu sözcük ilk kez TİEM 73'te tanıklanmıştır. krş. *yanlıg* (ED 950).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

189. **yanutsuzluq** (KTS VIII: 462) < *yan-ut+suz+luq* (-(U)t için bk. Erdal, 1991, 308-316; +sXz için Erdal, 1991, 131-132; +lXk için Erdal, 1991, 121-131)

“karşılıksızlık, ödölsözlük”

kim kılsa edgölüklerdin ol kèrtgünügli yanutsuzluq yok. (241r/4=021/094)

yanut sözcüğünün +sXz ve +lXk ekleriyle genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73'te tanıklanmıştır. bk. *yanut* “something which comes back” (ED 946); *yanut* “minnettarlık, bedel, karşılık, alınma, kabul, tesellüm, makbuz, alındı” (Wilkins, 2021a, 862).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

190. **yaraqlıg** (KTS VIII: 465) < *yara-ğ+lıg* (-(X)g için bk. Erdal, 1991, 172-223; +lXg için Erdal, 1991, 139-155)

“faydalı, yararlı, uygun”

aygıl ay tapunmakka sezā Taḡrı mülknıj erklıgı bérür sen mülknı kimke tileseḡ taḡı tartar sen mülknı kimdin kim tileseḡ taḡı ‘azīz kıılır sen kimni tileseḡ taḡı ḡor kıılır sen kimni tileseḡ elgiḡde ḡayr sen ḡamuḡ nerse üze yaraqlıg. (40v/4=003/026)

“doğru olan kitap, bâtil ile hiçbir ilgisi olmayan kitap, Kur'an, el-hakk”

biz ıdtımız sēni yaraqlıg birle sewünç bérıgı kıorkuttaçı, yok ḡıḡ ümmet meger keḡti anıḡ içinde kıorkuttaçı. (318v/4=035/024)

“ilahi kitaplar”

*eger udu barsa **yarağlıg** etözleri tilekleriñe artağay erdi kökler yerler ne kim olarnıñ içindeki.* (252v/4=023/071)

“hikmet”

*sên belgölüg **yarağlıg** üze sên.* (279v/7=027/079)

“şeriat”

*kaçan keldi erse anlarğa **yarağlıg** biziñ üskimizdin aydılar nelük bérilmedi anar menzer kim bérildi mūsāğa.* (285r/2=028/048)

Sözcük Eski Türkçe metinlerde *yarağlıg* “suitable, opportune, useful” (ED 964); *yarağlıg* “yetenekli, yararlı, münasip, uygun; cazibeli, kibar, hoş, debdebeli, görkemli, güzel, hoş, şirin, sanatsal” (Wilkens, 2021a, 866) anlamlarında kullanılmıştır.

Sözcük, tarihî metinlerde sahip olduğu anlamlardan farklı olarak eserde Kur'an'ı, diğer ilahî kitapları ve şeriatı karşılamak üzere kullanılmıştır.

Rylands : *yarağlıg* “hakikat, gerçek” (Ata, 2019, 754)

AT : *yarağlıg* ~ *yarağlık* “Gerekli, yakışır, uygun.”, “hakikat, hak” (Borovkov, 2002, 311)

Hekimoğlu : *yarağlıg* “1. Gücü yeten, müktedir. 2. Her şeye gücü yeten, müktedir. ‘esma-i hüsnâ’dan.” (Sağol, 1995 II, 179)

Özbekistan : *yarağlıg* “güç sahibi, müktedir. (Allah; Kadir)” (Üşenmez, 2013, 590)

191. **yarağsız** (KTS VIII: 467) < *yara-ğ+sız* (-(X)g için bk. Erdal, 1991, 172-223; + sXz için Erdal, 1991, 131-132)

“bâtıl”

*ayğıl keldi yarağlıg yok yoğun boldı **yarağsız**.* (212r/5=017/081)

Sözcük Eski Türkçe metinlerde *yarağsız* “inconvenient; inappropriate, useless” (ED 964); *yarağsız* ~ *y(a)rağs(ı)z* “değersiz, faydasız, uygun olmayan, yakışmayan; değersiz bir şey, faydasız bir şey, uygun olmayan bir şey, yakışmayan bir şey (Wilkens, 2021a, 866) anlamları ile geçmektedir.

Metinde ise “gerçeğe uymayan inanç, hüküm ve düşünceleri ifade eden terim, hakkın karşıtı” (Olguner, 20 Ağustos 2022) anlamındaki *bâtıl* sözcüğünü karşılamak için kullanılmıştır.

Rylands : *yarağsız* “batıl” (Ata, 2019, 754)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

192. **yarağsızlık** (KTS VIII: 469) < *yara-ğ+sız+lık* *(-(X)g* için bk. Erdal, 1991, 172-223; *+sXz* için Erdal, 1991, 131-132; *+lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“haksızlık”

bitir küdezür miz anı kim aydılar öldürdüklerini yalavaçlarını yarağsızlığın ayur miz tatırlar küydürgen kınını. (55v/7=003/181)

yarağsız sözcüğünün *+lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde karşımıza çıkmaktadır. Sözcük eserde *yarağsızlığın* biçimi ile geçmekte olup “haksız yere, boş yere” anlamını vermektedir. bk. *yme ‘ād boğunu uluğsıglık kıldılar yer içinde yarağsızın aydılar kim ol küçlügrek bizdin küçün. körmezler mü Tañrı ol kim yarattı anlarını ol qatığraq anlardın küçün.* (349v/7=041/015)

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

193. **yaraşmamaqlık** (KTS VIII: 472) < *yara-ş-ma-mağ+lık* *(-(X)ş-* için bk. Erdal, 1991, 552-583; *-mA-* için Erdal, 2004, 229; *-mAğ+lXg* için Erdal, 1991, 154-155)

“anlaşmama, uyuşmama”

yok kim anlar tandılar boynaguluk içre yaraşmamaqlık içre. (330v/2=038/001)

yaraşmamak sözcüğünün +lXk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TiEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *yaraşmamak* “uymama, mutabık kalmama” (Wilkens, 2021a, 867).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

194. **yaraşturmak** (KTS VIII: 472) < *yara-ř-tur-mak* (-(X)ř- için bk. Erdal, 1991, 552-583; -tUr- için bk. Erdal, 1991, 799-831; -mAk için Erdal, 2004, 279)

“uzlaştırma, (aralarını) düzeltme, muvaffak kılma, doğruyu buldurma”

eger tileseler yaraşturmak tüzleştürgey Tañrı olar êkki ara.
(63r/1=002/034)

yaraştur- eyleminin -mAk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *yaraştur-* (ED 973); *yaraştur-* “uyum sağlamak; uyarlamak, uydurmak; hazırlamak” (Wilkens, 2021a, 867).

Rylands : *yaraşturmak* “barıştırmak” (Ata, 2019, 755)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

195. **yarlıkadaçı** (KTS VIII: 484) < *yarlığ+ka-daçı* (*yarlıka-* için bk. Erdal, 1991, 462; +(X)(r)kA- için Erdal, 1991, 458-465; -dAçI için Erdal, 2004, 288-290)

“merhamet eden, esma-i hüсна’dan er-Rahman”

*başlar miz törütgen egtülegen uluğ iđi atı birle rüzī bergeñ kamuğ
teprenigilerke añar kærtgünüñ sēni yarlıkadaçı.* (2v/2=002)

yarlıka- sözcüğünün *-dAçI* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73'te tespit edilmiştir. bk. *yarlıka-* “to issue orders” (ED 968); *y(a)rlıka-* ~ *yarlıka-* buyurmak (yüksek seviyedeki birisi için); buyurmak, emir vermek; vaaz vermek; konuşmayı buyurmak (Skr. abhyānujñā-’nın da eş değeri); oturmak, bulunmak, olmak; acımak, merhamet etmek; (Buda tarafından söylenmiş) (Nirvāṇa’ya) gitmek, (Kral tarafından söylenmiş) (... -ya) gitmek, yönelmek” (Wilkens, 2021a, 869).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

196. **yarlıkağan** (KTS VIII: 482) < *yarlığ+ka-ğan* (*yarlıka-* için bk. Erdal, 1991, 462; *-gAn* için 1991: 382-387)

“daima affeden, tekraren bağışlayan, esma-i hüsnâ’dan el-Gaffar”

yarlıkağan *sewgen*. (440r/8=085/014)

yarlıka- sözcüğünün *-gAn* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. *yarlıka-* için bk. *yarlıkadaçı*.

Rylands : *yarlıkağan* “1. Merhametli. 2. Bağışlayıcı, esma-yı hüsnadan: rahîm, gafûr.” (Ata, 2019, 760)

AT : *yarlıkan* “bağışlayan” (Borovkov, 2002, 314)

Hekimoğlu : *yarlıkağan* “1. Bağışlayan. 2. Mağfiret eden, bağışlayan, ‘esma-i hüsnâ’dan.” (Sağol, 1995 II, 181)

Özbekistan : -

197. **yarlıkağlı** (KTS VIII: 483) < *yarlığ+ka-ğlı* (*yarlıka-* için bk. Erdal, 1991, 462; *+(X)(r)kA-* için Erdal, 1991, 458-465; *-(X)gli* için bk. Erdal, 2004, 285)

“merhamet edici, esma-i hüsnâ’dan er-Rahîm”

erür kértgünüglilerke yarlıkağlı. 308v/5=033/043

“kullarına lütuf ve ihsanı ile iyilikte bulunan, çok itaatkar esma-i hüsnâ’dan el-Berru”

çın ol ol turur yarlıkağlı. (387r/3=052/028)

yarlıka- eyleminin *-(X)gli* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. *yarlıka-* için bk. *yarlıkadaçı*.

Rylands : *yarlıkağlı* “1. Merhamet edici, esma-yı hüsnadan: rahîm. 2. Esma-yı hüsnadan: vahhâb. 3. Bağışlayan.” (Ata, 2019, 760)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

198. **yarlıkağ** (KTS VIII: 484) < *yarlığ+ka-ğ* (*yarlıka-* için bk. Erdal, 1991, 462; *+(X)(r)kA-* için Erdal, 1991, 458-465; *-gU* için Erdal, 2004, 302)

“merhamet etmek, bağışlamak”

yarlıkağ için *saña Tañrı ol kim keçti yazukıñdın ol kim kedin kaldı tükel kılsa ni ‘metini meniñ üze köndürse seni köni yolka.* (376r/3=048/002)

yarlıka- sözcüğünün *-gU* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TIEM 73’te tanıklanmıştır. *yarlıka-* için bk. *yarlıkadaçı*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

199. **yarlıkamaqlıq** (KTS VIII: 485) < *yarlığ+ka-maqlıq* (*yarlıka-* için bk. Erdal, 1991, 462; *+(X)(r)kA-* için Erdal, 1991, 458-465; *-mAq+lXg* için Erdal, 1991, 154-155)

“rahmet”

yana udu ıdtımız anların izleri üze yalavaçlarmıznu udu ıddımız ‘isāni meryem oğlu bėrdimiz anar incilni kıldımız anların köñülleri içinde udu

*bêrdiler anar bağırsaklık **yarlıkamaqlık** korkmaqlık özlerindin çıkardılar anı bitimedimiz anı anlar üze.* (400r/2=057/027)

yarlıkamaq sözcüğünün +lXk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73'te tanıklanmıştır. bk. *y(a)rlikamak* “buyurma; beyan etme, bildirme, söyleme, ilan etme; saygının isim fiili (yüksek seviyedeki birisinin eylemi veya beyanı)” (Wilkens, 2021a, 869).

Rylands : *yarlıkamaqlık* “rahmet, merhamet, bağışlama” (Ata, 2019, 761)

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

200. **yarutuğlı** (KTS VIII: 491) < *yarut-uglı* *-(X)t-* için Erdal, 1991, 760-799; - *(X)gli* için bk. Erdal, 2004, 285)

“nurlandıran, nur kaynağı, esma-i hüsnâ'dan en-Nūr”

*Taḡrı kökleriniñ nūrı ya 'nī **yarutuğlı** yme yerniñ.* (258v/1=024/035)

yarut- sözcüğünün *-(X)gli* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73'te tanıklanmıştır. bk. *yarut-* “to illuminate (something), make it bright; to enlighten, inform” (ED 960); *yarut-* ~ *y(a)rut-* “ışıklandırmak; aydınlatmak, parlatmak, ısıtmak; propaganda yapmak” (Wilkens, 2021a, 873).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

201. **yashıg** (KTS VIII: 491) < *yas+lıg* (+lXg için bk. Erdal, 1991, 139-155)

“zarar, ziyan”

*yashıg bolsun ebū lehebniñ êkki eli yme **yashıg** bolsun.* (450v/3=111/001)

yas sözcüğünün +lXg eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *ya:s* “damage, harm, destruction, loss” (ED 973); *yas* “zarar, hasar” (Wilkins, 2021a, 873).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

202. **yashġlġ** (KTS VIII: 491) < *yas+lıġ+lıġ* (+lXg için bk. Erdal, 1991, 139-155)

“zarar, ziyan”

*aydı nūh yalavaç iđimā! anlar mēnim sözüüm tutmadılar uđu bardılar anar kim arturmadi anar neki tawarı oġlı kıızı meger qor **yashġlġ** al ēttiler uluġ al ētmek.* (424r/9=071/021)

yashġ sözcüğünün +lXg ekleriyle genişlemiş biçimi ilk kez TIEM 73’te tanıklanmıştır. *yas* için bk. *yashġ*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

203. **yavařlġ ~ yawařlġ** (KTS VIII: 497) < *yavaş+lıġ* (+lXk için bk. Erdal, 1991, 121-131)

“iffetlilik, iffet sahibi olma”

***yawařlġ** kılsun anlar kim bulmaslar nikāhını muşsuz kılgınçaqa tēgi Taşrı artuqluķındın.* (258r/4=024/033)

*yēmenler anı artayu ēweklikin kim ulġargaylar tēp. kim bolsa muşsuz **yavařlġ** kılıp ōzin yıġsun.* (58v/2=004/006)

yavaş sözcüğünün +IXk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73'te tanıklanmıştır. bk. *yavaş* “gentle, mild, peaceable” (ED 880); *yavaş* ~ *y(a)vaş* “yumuşak, hafif; yumuşaklık”, *yavaş bol-* “yumuşak huylu olmak” (Wilkens, 2021a, 877).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

204. **yawuzsız** (KTS VIII: 506) < *yawuz*+*sız* (+sXz için bk. Erdal, 1991, 131-132)

“kusursuz”

kigürgil elgiñni könçükün içinde çıkğay üriñ yawuzsız toköz belgüler içinde fir'avnka anıñ bođunıñ. (275r/6=027/012)

yawuz sözcüğünün +sXz eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73'te tanıklanmıştır. bk. *yavız* “bad” (ED 881); *yavız* “berbat, iğrenç, çirkin, fena, kötü, düşük değerli, sefil; çok; sıkıntılı, üzgün; tatsızlık, yavanlık, kötülük; kötü taraf, kötü bakış açısı; kötü durum; sefil kişi” (Wilkens, 2021a, 877).

Rylands : *yawuzsuz* “kusursuz” (Ata, 2019, 767)

AT : -

Hekimoğlu : krş. *yawuzluksuz* “kusursuz” (Sağol, 1995 II, 183)

Özbekistan : -

205. **yêlwiçilig** (KTS VIII: 515) < *yêlwi*+*çi*+*lig* (+çI için bk. Erdal, 1991, 110-118; +IXg için Erdal, 1991, 139-155)

“büyü, sihir”

eger ıdşa erdimiz saña bir bitig kâğıd içre yuķasalar añar eligleri birle ayğaylar erdi anlar kim tandılar ermes bu meger yêlwiçilig belgülig. (96r/3=006/007)

yélwiçi sözcüğünün +*lXg* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73'te tanıklanmıştır. bk. *yélviçi* “büyücü, sihirbaz, hayalci (s./bk. Mo. ilbiçi, yélviçin, yélbiçin)” (Wilkins, 2021a, 887).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

206. **yélviçilik** (KTS VIII: 515) < *yélvi+çi+lık* (+*çI* için bk. Erdal, 1991, 110-118; +*lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“falcılık, büyücülük”

aydı ermes bu meger yélviçilik turur. (428r/3=074/024)

yélviçi sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73'te tanıklanmıştır. *yélviçi* için bk. *yélwiçilig*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

207. **yétisiz** (KTS VIII: 525) < *yét-i+siz* (-(*X*)*g* için bk. Erdal, 1991, 172-223; +*sXz* için Erdal, 1991, 131-132)

“isteksiz olarak yaptırma, zorlama”

biz kértgündimiz idimizke yarlıkasa biziñke yañluklarımıznı ne kim yétisiz keltürdün bizni anıñ üze cādūlukdın. (231v/7=020/073)

İlk kez TİEM 73'te kaydedilen bu sözcük muhtemelen *yét-* (ED 884) eylemine eklenen eylemden ad yapan -(*X*)*g* ve addan sıfat yapan +*sXz* ekleriyle oluşturulmuştur. Hece sonundaki /*g*/ sesi düşmüştür.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

208. **yığığ** (KTS VIII: 529) < *yığ-ıg* (-(X)g için bk. Erdal, 1991, 172-223)

“berzah, iki şey arasındaki engel, aralık, perde”

*ol ol ol idi kaynaştırdı ekki tenizni bu biri tatlıg süçig bu biri ihen açığ kıldı
ol ekki ara kılguğa yığığ sığunğuğa yığılmış. (265v/7=025/053)*

“sınır, hudud”

*kim bilnese rûze tutmuş kerek ekki ay tutaşı bir êkkindike yawmasda burun
kim umasa aş yetürgü altmış çıgayka. ol kértgündiñizler tenrike yalavaçıña
bu ol Tañrı yığıgları. (401r/1=058/004)*

“yasaklanmış, haram”

ayurlar yığığ yığılmış. (264r/1=025/022)

yığ- eyleminin -(X)g eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TIEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *yığ-* “to collect, assemble; to restrain, hold back” (ED 897); *yıg-* “toplamak, biriktirmek, yığmak (Skr. *ā-ci-*’nin de eş değeri); (meditasyonda) göz önünde canlandırmak; (elbise) büzmek, drape etmek, bezemek; (oturma minderi, hasırı) katlamak; (kollar, bacaklar) toplamak, geri çekmek; (eşyaları, nesneleri) koymak, istif etmek, kaldırmak; (*ätözin* birlikte) kendini toplamak” (Wilkens, 2021a, 896).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : *yığığ* “1. Buyruk, Allah’ın sözleri, söylemleri. 2. Sınır, hudut, Allah’ın emir ve yasaklar bütünü.” (Üşenmez, 2013, 605)

209. **yığıgsız** (KTS VIII: 529) < *yığ-ıg+sız* (-(X)g için bk. Erdal, 1991, 172-223; +sXz için Erdal, 1991, 131-132)

“engeli ve manisi olmayan, engelsiz”

kesüksüz yme yığışsız. (395r/8=056/033)

yığ- fiilinin -(X)g ve +sXz ekleriyle genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır. yığ- için bk. yığığ.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

210. **yığku** (KTS VIII: 530) < yığ-gu (-gU için bk. Erdal, 2004, 302)

“engel”

kim kıldı yerni amrulğu taķı kıldı anıj arasında arıklar kıldı aņar bekümiş tağlar taķı kıldı êkki teņiz arasında yığku Taņrı. (278v/5=027/061)

yığ- eyleminin -gU eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır. yığ- için bk. yığığ.

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

211. **yığlı** (KTS VIII: 530) < yığ-ıl-ı (-(X)l- için bk. Erdal, 1991, 651-693; -I için Erdal, 1991, 340-344)

“menetme, alıkoyma, engel olma”

sêzinmediņizler çıķmaķları sêzik katdılar anlarını yığlılar hışārları Taņrı ‘azābındın bêrdi anlarka Taņrı hays saķınmadılar kemişti köņülleri içinde kôrķinçnı buzarlardı erdi êwlerini eligleri birle taķı mü’minler eligleri birle kôrüş alıņlar ay hıred idileri. (403r/9=059/002)

yıgıl- eyleminin, eylemden ad yapan *-I* ekiyle adlaşmış biçimi ilk kez TİEM 73'te tanıklanmıştır. bk. *yıgıl-* (ED 901).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

212. **yigrençilik** (KTS VIII: 535) < *yigre-nç+tsig+lik* (*-(X)nçIg* için bk. Erdal, 1991, 363-367; *+lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“öfke, kin”

belgürdi yigrençilik ağızlarındın tağı ol nerse kim örter köküzleri uluğrak.

(49v/3=003/118)

Sözcük ilk kez TİEM 73'te tanıklanmıştır. *yigrençilik* biçimi ya yanlış yazımdan kaynaklı olmalı ya da *yigre-nç+tsig+lik* sözcüğünün /g/ düşmesine uğramış biçimi olmalıdır. bk. *yigren-* (ED 914).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : *yigrençilik* “İğrençlik, kin, nefret.” (Üşenmez, 2013, 609)

213. **yitüklüg** (KTS VIII: 537) < *yit-ük+lüg* (*-(O)k* için bk. Erdal, 1991, 224-261; *+lXg* için Erdal, 1991, 139-155)

“şaşkınlık”

aydılar Tanrı tuta sen eski yitüklüg içinde sen. (181r/9=012/095)

Sözcük *Divan*'da *yitüklüg* “(bir şey) kaybeden (kişi)” anlamı ile verilmiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, 978). Eserde sözcük ile ilgili verilen atasözü şu şekildedir: “*Yitüklüg anası koyun açar.* Anlamı: Kaybeden kişi,

kaybettiği şeyi annesinin kucağında bile arar. Yani, o bunu yapmakta haklıdır.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, 355).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

214. **yodunluk** (KTS VIII: 538) < *yod-un+luk* (-Xn için bk. Erdal, 1991, 300-308; +*lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“tehlike”

nafağa kılığlar Tanrı yolu içinde kemişmeñler özünüzlerni elgizler birle yok yodunlukka edgülik kılığlar. (23r/7=002/195)

yodun sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ve “tehlike” anlamı ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *yodun* “being obliterated, destroyed” (ED 892); *yodun* “yok, yok olmuş, yok edilmiş” (Wilkens, 2021a, 908).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

215. **yolluğluk** (KTS VIII: 548) < *yol+luğ+luk* (+*lXg* için bk. Erdal, 1991, 139-155; +*lXk* için Erdal, 1991, 121-131)

“kısmetli, talihli, bahtlı”

aydı fir‘avn körkitmez men silerke meger anı kim körür men körkitmez men silerke ya ‘nī köndürmez men meger köni yolluğluk. (344r/8=040/029)

yolluğ sözcüğünün +*lXk* eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *yolluğ* “having the right way; having a ... road, having a ... manner, striped” (ED 925); *yolluğ* “yollu; varlık şekilli; takdirli, takdir ...” (Wilkens, 2021a, 912).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

216. **yolsuzluğ ~ yolsuzluk** (KTS VIII: 549) < *yol+suz+luğ* (+sXz için bk. Erdal, 1991, 131-138; +lXg için Erdal, 1991, 139-155; +lXk için Erdal, 1991, 121-131)

“sapıklık, şaşkınlık”

aydılar bir erke bizdin biz anıñ udu barur mu miz biz andağ erse yolsuzluğ içre emgek içinde. (391r/1=054/024)

bir ögürka köni yol körkütti tağı bir ögür yaraşı boldı anlar üze yolsuzluk.

(115r/1=007/030)

yolsuz sözcüğünün +lXg ve +lXk ekleri ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te görülmüştür. bk. *yo:lsu:z* “(1) (of a country) without roads; (2) (of people) off the right road, lost; (3) ditto abstractly (also of policies, etc.) lacking direction, uncertain” (ED 932); *yolsuz* “anlamsız, karmakarışık, yönsüz, amaçsız; çaresizlik; yönsüz kişi, amaçsız kişi” (Wilkins, 2021a, 912)

Rylands : *yolsuzluk* “azgınlık, yoldan çıkma, sapıklık, kötü gelecek.” (Ata, 2019, 787)

AT : *yolsızluk ~ yolsuzluk* “yoldan azma, azgınlık” (Borovkov, 2002, 332)

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

217. **yumuşaklık** (KTS VIII: 556) < **yumuş+a-k+lık* (+A- için bk. Erdal, 1991, 418-429; -(O)k için Erdal, 1991, 224-261; +lXk için Erdal, 1991, 121-131)

“yumuşaklık, iyi davranma”

yumşaklığın tilleri birle ileñe islām dīni içre. (64r/6=004/046)

“kolaylık”

sıgıñlar üñürke yadğay silerke idinizler anıñ yarlıkamağındın étgey silerke

işinizlerdin yumşaklık. (215v/1=018/016)

yumşak sözcüğünün +lXk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73’te tanıklanmıştır. bk. *yumşa:k* “soft” (ED 938); *yumşak* “yumuşak (Skr. mṛ-du’nun da eş değeri), halim, sakin, duygulu; yumuşaklık, nezaket; ince bir şey; yem, yemelik bir şey” (Wilkins, 2021a, 920).

Rylands : *yumşaklık* “yumuşaklık, merhametli olma.” (Ata, 2019, 790)

AT : *yumşaklık* “kolaylık, nezaket” (Borovkov, 2002, 334)

Hekimoğlu : *yumşaklık* “yumuşaklık” (Sağol, 1995 II, 193)

Özbekistan : -

218. **yükseqli** (KTS VIII: 562) < *yükse-g+li* (-(X)g için bk. Erdal, 1991, 172-223; +lXg için Erdal, 1991, 139-155)

“ulunanan, büyüklük taslayan, kibirli (Firavun)”

ol erdi yüksekli teñde keçigililerdin. (364v/4=044/031)

yüksek sözcüğünün +lXg eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. bk. *yüsek* (*yükse:k*) “high” (ED 915); *yügsäk* “yüksek, yüce” (Wilkins, 2021a, 923).

Rylands : -

AT : -

Hekimoğlu : -

Özbekistan : -

219. **yükseklik** (KTS VIII: 563) < *yükse-k-lik* (-(O)k için bk. Erdal, 1991, 224-261; +lXk için Erdal: 1991: 121-131)

“yükseklik”

*anıñ arıǵlıǵı yúksesek anıñdın kim ayurlar uluǵ **yúkseslik**.* (209r/5=017/043)

yúksesek sözcüǵünün +lXk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. *yúksesek* için bk. *yúksesgli*.

Rylands : -

AT : -

Hekimoǵlu : *yúkseslik* “yükseklik” (Saǵol, 1995 II, 194)

Özbekistan : -

220. **yüñülmek** (KTS VIII: 566) < *yüñül-mek* -(X)l- için bk. Erdal, 1991, 651-693; -mAk için Erdal, 2004, 279)

“kefarete”

*yana kim muyanlıǵ kılsa anıñ birle ol yazuǵ **yüñülmeki** ol añar.* (86r/2=005/045)

ET *yéni*:- “to be, or become, light” (ED 944) sözcüǵünün -(X)l- ve -mAk ekleri ile genişlemiş biçimi ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. Ayrıca bk. *yéñil* “light (not heavy); easy” (ED 950).

Sözcük metinde *kefarete* kelimesinin çevirisi olarak yer almaktadır. “... *keffârete*, sözlükte kusur veya günahı örten, izâle eden şey anlamına gelmektedir. Allah Teâlâ kullarının işledikleri hata ve günahları çeşitli vesilelerle affetmektedir. İstiǵfar ve keffârete bunlardandır.” (Karagöz vd., 2017, 369).

Rylands : -

AT : -

Hekimoǵlu : -

Özbekistan : -

221. **yüreksizlik** (KTS VIII: 567) < *yürek+siz+lik* (+sXz için bk. Erdal, 1991, 131-138; +lXk için Erdal, 1991, 121-131)

“yüreksizlik, cesaretsizlik”

eger körkitti erse olarka köp yüreksizlik kılğay erdiñizler tartıŕğay erdiñizler iş içinde yok kim Tanrı esenlik üçün keçürdi. (135r/9=008/043)

yüreksiz sözcüğünün +lXk eki ile genişlemiş biçimi ilk kez TİEM 73'te tanıklanmıştır. bk. *yüreksiz* “cowardly; coward” (ED 966), *yüräksiz* “korkak, yüreksiz, cesaretsiz” (Wilkens, 2021a, 925).

Rylands : *yüreksizlik* “yüreksizlik, korkaklık” (Ata, 2019, 794)

Hekimoğlu : -

AT : -

Özbekistan : -

3.2. İlk Kez TİEM 73'te Kaydedilen Soyut Adların Yapımı

Çalışmanın bu kısmında ilk kez TİEM 73'te tanıklanmış olan soyut adların almış olduğu yapım ekleri incelenmiştir. Ele alınan sözcüklerin türetildikleri yapım ekleri aşağıdaki gibidir:

3.2.1. Addan Ad Yapan Ekler

3.2.1.1. +A

M. Erdal bu ekin özel adlar türettiğini belirtir (1991: 56) ancak +A ekinin TİEM 73'te soyut ad türettiği de tespit edilmiştir:

ökünçe “pişmanlık” (340r/1=039/056)

3.2.1.2. +çI

Eski Türkçe döneminden beri işlek olarak kullanılan bir ek olan +çI ekinin en eski ve esas işleyişi adlardan kılıcı adı (nom d'agent) yapmaktır (Banguoğlu 1998: 162). Erdal, +çI ekinin her zaman insanların alışlagelmiş faaliyetlerini veya mesleklerini belirttiğini ifade eder. Eski Türkçede +çI'nın kullanımı insanlar ile sınırlandırılmıştır (1991: 110-111).

severçilig “şefaatt, iltimas” (14v/7=002/123), *uştmağçı* “Cennet ehli” (263r/7=025/015), *yalğançı* “sihirbaz, büyücü” (122v/1=007/109, 256r/4=024/013), *yalğançılık* “sihirbazlık, büyücülük” (160r/9=010/077).

3.2.1.3. +lXg

+lXg eki, Eski Türkçedeki en işlek eklerden biridir. Uygur harfli metinlerde +lXg ve +lXk ekleri her zaman aynı biçimde görünür ve Arap harfli metinlerde de ön ünlülü biçimler aynı harflerle yazılmaktadır. Tibet yazısında da sözcük sonundaki /k/ ve /g/ sesleri arasında ayırım yapılmaz dolayısıyla bu durum karışıklığa neden olabilmektedir. Eski Türkçede +lXg eki dört şekliyle de bulunmaktadır (Erdal, 1991, 139).

Gabain, +lXg ekinin bir şeyle donatılmış olmayı bildirdiğini ve bu ekin genellikle sıfatlar türettiğini belirtir (1988: 44). Erdal, +lXg ekinin eklendiği sözcüğe “tabanın işaret ettiği şeye sahip olmak” anlamını verdiğini (2004: 149) ve isimlerden çok sıfatlar türettiğini ifade eder (2004: 142).

Kaşgarlı, *Divan*’da +lXg eki hakkında açıklamalarda bulunmuştur. *Divan*’da +lXg ekinin eklendiği isme “adlandırılan şeyin sahibi” (mef’ul) anlamını verdiğini ifade edilir. Yazıda bu ekin ayrı yazılması gerektiği söylenmektedir. bk. *balık-lıg ögüz* (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, 219).

TIEM 73’te +lXg eki ile türetilmiş ve ilk defa bu metinde kaydedilen soyut ad örnekleri aşağıdaki gibidir:

belgüsüzlüg “alametsiz, nişansız” (399v/7=057/025), *buşuğluğ* “sıkıntılı, öfkeli” (125v/4=007/150), *érinçlig* “rızk, nimet” (167r/7=011/048), *küçlüglüg* “güçlülük, kuvvetlilik” (110v/3=006/149), *nelüklüg* “bahane, delil” (9v/1=002/076), *örelig* “bizatihi kaim, kayyum, bütün mahlûkatın idaresini yürüten, hesaba çeken” (38r/2=003/002), *severçilig* “şefaât, iltimas” (14v/7=002/123), *séziksizlig* “şüphe ve tereddütlerden uzak malumat, ölüm” (448v/4=102/005), *siñütlüg* “sinmek, hazmetmek” (421r/5=069/024), *tégürmeklig* “tebliğ etme, iletme” (198r/9=016/035), *télwelig* ~ *telwelig* “delilik” (252v/3=023/070, 129v/4=007/184), *yaslıg* “zarar, ziyan” (450v/3=111/001), *yashıglıg* “zarar, ziyan” (424r/9=071/021), *yélwiçilig* “büyü, sihir” (96r/3=006/007), *yolsuzluğ* “sapıklık, şaşkınlık” (391r/1=054/024).

Ekin sonundaki /g/ sesinin düştüğü bir örnek kaydedilmiştir:

yüksegli “ulunanan, büyüklük taslayan, kibirli (Firavun)” (364v/4=044/031)

Eserde +lXg eki almış *yashıglıg* “zarar, ziyan” (424r/9=071/021) sözcüğünde *ek yığılması* tespit edilmiştir. *Ek yığılması*, dilbilimde *redundancy* ya da *pleonasm*

olarak adlandırılan ve Türkçeye “söz uzatımı” şeklinde çevrilen dilbilimsel olgunun biçimsel bir çeşidi olarak tanımlanabilir. Zeynep Korkmaz, *pleonasm* olayını “ek yığılması” terimi ile karşılamıştır ve bu olayın temelde iki çeşit olarak meydana geldiğini ifade eder (1960: 180). *yashlıglıg* sözcüğünde muhtemelen ilk +*IXg* eki kalıplaşmaya uğramış ve ekin fonksiyonu silikleşmiştir. Bu durumda ikinci bir +*IXg* ekine ihtiyaç duyulmuştur.

3.2.1.4. +*IXk*

+*IXk* eki Eski Türkçe döneminden beri yaygın olarak kullanılan bir yapım ekidir. Gabain, +*IXk* ekinin soyut, somut adlar ve sıfatlar yaptığını belirtir (1988: 44).

Uygurca metinlerde öndamaksıl /k/ ve /g/ sesleri birbirinden ayırt edilmemektedir ancak artdamaksıl /k/ ve /g/ sesleri ara sıra ayırt edilmiştir. Tibet alfabesi ile meydana getirilen Eski Türkçe metinlerde /k/ ve /g/ sesleri söz sonu dışında birbirinden ayırt edilmiştir ancak +*IXk* ve +*IXg* biçimlerinin ayrımını yapabilmek için gereken şey ise bu seslerin söz sonunda ayırt edilebilmesidir. Karahanlı Türkçesinde ise bu eklerle ilgili kullanım farklılıkları olduğundan bu durumda runik metinler daha güvenilirdir. (Erdal, 1991, 121).

Kaşgarlı, *Divan*’da *egetlig* maddesinde /k/ ve /g/ sesleri ile ilgili bir açıklamada bulunmuştur. Bu açıklamaya göre isimlerin sonuna sert kef (k) geldiğinde sözcük, “o isimle kastedilen şeyin yeri” ya da “o ismin bir şey için ayrılması (tahsis edilmesi)” veyahut da mastar anlamına gelir. İsmi sonuna yumuşak kef (g) geldiğinde ise anlam “o isimle kastedilen şeyin sahibi” olur. Örneğin sert kef (k) ile yazılan *egetlik* sözcüğü “gelinle gönderilmek için ayrılan hizmetçi” anlamına sahiptir. Yumuşak kef (g) ile yazılan *egetlig* sözcüğü ise “gelin” anlamındadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014, 78).

Erdal, +*IXk* ekinin sözcüğe çeşitli anlamlar kattığını ancak genel olarak eklendiği sözcüklere “amaç, görev” anlamı verdiğini belirtir. Erdal, +*IXk* ekinin sözcüğe kattığı anlamları temel olarak üç ayrı maddede incelemiştir. İlk olarak +*IXk* eki, zaman dilimi ifade eden sözcük tabanlarından sıfatlar ve zarflar türetir: *biñ yıl+lik tümän kün+lük bitigimin bälgümin ... yassı taška yaratıttım* (ŞU E9 ve Taryat W2) “bin yıllık, on bin günlük kitabemi, alametimi ... düz taşta yaptırtım.”

İkinci olarak +*IXk* eki, insana veya başka bir varlığa atanan ya da atanacak olan statü, kullanım veya fonksiyon belirten sıfatları oluşturur: *bäg+lik urı oğlu kul boltı*,

esi+lik kiz oglun kun bolti (KT D34) “beyliğe layık oğulların kul oldu, hanımlığa layık kızların cariye oldu.”

Son olarak +IXk eki temel ismin belirttiği varlıklar için amaçlanan yerleri ya da bu varlıkların bol bulunduğu yerleri ifade etmek için kullanılır: *borluk* “üzüm bağı”, *çäçäklik* “çiçek bahçesi”, *täñrilik* “tapınak” (2004: 147).

Metinde sıklıkla kullanılmış olan +IXk eki genellikle kavram adı türetmek için kullanılmıştır:

artaqlık “bozgunculuk, fesatlık” (143v/8=009/047), *aymaqlık* “hamd getirme” (395r/5=056/026), *azgunluk* “şaşkınlık, azgınlık” (54r/4=003/164), *baylık* “zenginlik, kâfi gelmek, müstağni olmak” (414r/4=065/007), *belgülgük* “belge, mucize” (119v/3=007/073), *bolguluk* “olma, oluş” (308r/6=033/037), *bütmeklik* “iman, inanç” (152r/8=009/124), *bütünlük* “kesin söz, ahit; kesinlik, bütünlük” (60v/8=004/021), *boyunğalık* “haddi aşmak, hududu çiğnemek, itaattan çıkmak, yaşlanmak” (417v/8=067/021), *çinlik* “gerçek” (270r/8=026/084, 326r/9=037/037, 405v/8=060/001, 270r/8=026/084, 337v/7=039/033, 337v/7=039/033), *egriliksiz* “hatasız, kusursuz” (337v/2=039/028), *eliglik* “hükümrancılık” (262r/9=025/002), *esrüklük* ~ *esrüklük* “sarhoşluk” (382v/4=050/019, 195r/1=015/072), *iriglik* “sertlik, haşinlik” (152r/6=009/123), *karanğkuluk* “karanlık” (156r/4=010/027, 259r/4=024/040, 335v/1=039/006), *katıgsızlık* “katıksız, saf” (333r/6=038/046), *kerekliklik* “gereklilik, gerekli olma hali” (21r/2=002/178), *kertüsizlik* ~ *kertüsizlik* “hainlik, yanlışlık, gerçek dışılık” (136v/6=008/058), *kewreklik* “zayıflık” (137v/1=008/066), *kılıklik* “yaradılış” (418v/3=068/004), *korınçsızlık* ~ *korkunçsızlık* “korkusuzluk, eminlik” (103r/1=006/082, 260v/3=024/055), *korluk* “zarar” (448v/8=103/002), *könisizlik* “haksızlık” (22v/2=002/188), *kutluğluk* “kutluluk” (266r/6=025/061), *kutsuzluk* “uğursuzluk” (321v/6=036/019), *küşsüzlük* “kuvvetsiz” (298v/4=030/054), *küseglik* “arzu, istek, şehvet” (278r/5=027/055), *meñiliglik* “sevinç, memnuniyet, mutluluk” (186r/3=013/029), *muñluk* “sıkıntı, metinde günah, suç” (9v/9=002/081), *muñsuzluk* “sıkıntısız olma, muhtaç olmama” (74r/1=004/130), *osanuqluk* “gafil, gaflet” (390r/1=053/061), *özneklik* “maharet, ustalık” (417v/8=067/021), *saknuqluk* “sakınma, çekinme, takva sahibi olma” (379v/8=049/003), *satıgçılık* “satıcılık, tüccarlık” (141r/2=009/024), *sawçılık* “peygamberlik” (103v/1=006/089), *sewügsizlik* ~ *sewügsüzlük* “düşmanlık, kin” (88v/1=005/064, 406r/8=060/004), *tanığlık* “kafir, inkarcı, inanmayan”

(427v/7=074/010), *tarlık* 1.“darlık, sıkıntı” 2.“kusur, günah” (29v/5=002/236, 29v/5=002/236), *terslik* “terslik, güçlük, zorluk” ((220r/8=018/073), *tüzlük* 1. “adalet, doğruluk, gerçek” 2. “denklik, eşitlik” (36v/5=002/282, 20v/9=002/178), *uğuşsuzluk* “anlayışsızlık” (118v/9=007/067), *ulamtlık* “devamlı” (45r/8=003/075), *uluğsılık* ~ *uluğsıgılık* “büyüklenme, büyüklük taslama” (119v/7=007/075, 10v/7=002/087), *unıtsalık* “unutkanlık” (177r/1=012/042), *unmaslık* “yetersizlik, güçsüzlük” (71r/6=004/104), *ürüklük* “yerleşme, sükûnet bulma” (197v/9=016/031), *ürünlük* “aklık, beyazlık” (223r/5=019/004), *üstünsizlik* “güçten düşmüşlük, artık üstesinden gelememe hâli, (metinde) kimsesizlik” (79r/1=004/176), *üzlük* “sağırılık” (209r/9=017/046), *yağsılık* “güzellik” (48r/5=003/104), *yalavaçlık* “peygamberlik” (316v/3=035/001), *yalğançılık* “sihirbazlık, büyücülük” (160r/9=010/077), *yalğanlık* “yalancılık” (344r/3=040/028), *yalhuzluk* “yalnızlık” (348v/4=040/084), *yanutsuzluk* “karşılıksızlık, ödölsüzlük” (241r/4=021/094), *yarağsızlık* “haksızlık” (55v/7=003/181), *yaraşmamaklık* “anlaşmamak, uyuşmamak” (330v/2=038/001), *yarlıkamaklık* “rahmet” (400r/2=057/027), *yavaşlık* ~ *yavaşlık* “iffetlilik, iffet sahibi olma” (58v/2=004/006, 258r/4=024/033), *yelviçilik* “falcılık, büyücülük” (428r/3=074/024), *yigrençilik* “öfke, kin” (49v/3=003/118), *yodunluk* “tehlike” (23r/7=002/195), *yolsuzluk* “sapıklık, şaşkınlık” (115r/1=007/030), *yolluğluk* “kısmetli, talihli, bahtlı” (344r/8=040/029), *yumşaklık* 1.“yumuşaklık, iyi davranma” 2. “kolaylık” (64r/6=004/046, 215v/1=018/016), *yükseklik* “yükseklik” (209r/5=017/043), *yüreksizlik* “yüreksizlik, cesaretsizlik” (135r/9=008/043).

uluğlukluk “yaşlılık” (223v/1=019/008) sözcüğünde ek yığılması tespit edilmiştir.

3.2.1.5. +mAn

Hem isimlere hem de sıfatlara eklenen +mAn eki, taban içeriğine benzer sözcükler türetir (Erdal, 1991, 73). Benzerlik ifade eden eklerden olan +mAn, Eski Türkçede nadiren kullanılmıştır (Erdal, 1991, 67).

Metinde bu ek ile türetilmiş bir soyut ad örneği kaydedilmiştir:

açukman “belgi, işaret, alamet” (47v/1=003/097).

3.2.1.6. +sXz

Eski Türkçe döneminden beri işlek olarak kullanılan bu ek hem adlara ve ad tamlamalarına hem de sıfatlara eklenir (Erdal, 1991, 131). Sözcüğe yoksunluk anlamı verir. +sXz eki TİEM 73'te soyut adların yapımında sıklıkla kullanılmıştır.

ajunsuz “bedbaht, mahrum, çalışması boşa giden” (225v/7=019/048), *arķaksız* “haksız” (83r/4=005/022), *egriliksiz* “hatasız, kusursuz” (337v/2=039/028), *könisizlik* “haksızlık” (22v/2=002/188), *uğrağsız* ~ *uğrasız* “kasıtsız” (389r/5=053/032, 91r/3=005/089), *üstünsizlik* “güçten düşmüşlük, artık üstesinden gelememe hâli, (metinde) kimsesizlik” (79r/1=004/176), *yaşsız* “usulsüz” (126v/5=007/157), *yanutsuzluk* “karşılıksızlık, ödölsüzlük” (241r/4=021/094), *yawuzsuz* “kusursuz” (275r/6=027/012), *yētisiz* “isteksiz olarak yaptırma, zorlama” (231v/7=020/073), *yığışsız* “engeli ve manisi olmayan, engelsiz” (395r/8=056/033).

3.2.2. Eylemden Ad Yapan Ekler

3.2.2.1. -(O)k

Adları ve sıfatları oluşturan oldukça yaygın bir ektir. Genellikle eylem tabanlarının nesnesini veya geçişsiz eylem tabanlarının öznesini belirtir (Erdal, 1991, 224). Şinasi Tekin bu ekin sonuna geldiği eylemin gösterdiği hareketin neticesini daha çok pasif olarak ifade ettiğini belirtir (1992: 83).

Metinde bu ek ile türetilmiş soyut adlara şu örnekler verilebilir:

arķaksız “haksız” (83r/4=005/022), *bulğaşuk* “bulaşık, karışık” (177r/5=012/044), *öznelik* “maharet, ustalık” (417v/8=067/021), *taraşık* ~ *taraşuk* “ihtilâf, ayrılık” (76v/9=004/157, 205v/2=016/124), *tartışık* “anlaşmazlık, uyumsuzluk” (20v/1=002/176).

3.2.2.2. -(X)g

Şinasi Tekin, -(X)g ekinin sonuna geldiği eylemlerin gösterdiği hareketin neticesini, daha çok aktif olarak ifade ettiğini belirtir (1992: 83).

Eylemden ad yapan -(X)g ekini ad ve sıfat yapan -(O)k ekinden ayırmak her zaman kolay değildir. -(X)g ve -(O)k eklerinin her ikisi de geçişsiz fiiller için özneler ve geçişli fiiller için nesneler, her iki fiil sınıfı için de yer ve araç belirten eylem isimleri oluşturur (Erdal, 1991, 172).

Metinde bu ek ile türetilmiş soyut adlar aşağıdaki gibidir:

atıg “kınamak” (385v/7=051/054), *kolug* “istek, dilek” (449v/9=107/007), *küseg* “arzu, istek, şehvet” (13v/2=002/111), *küseglik* “arzu, istek, şehvet” (278r/5=027/055), *tanıglik* “kafir, inkarcı, inanmayan” (427v/7=074/010), *törütüg* “yaratık, mahlûk” (119r/4=007/069), *üleşig* “hisse, pay” (58v/7=004/008), *yığıg* “berzah, iki şey arasındaki engel, aralık, perde” (265v/7=025/053), *yığıgsız* “engeli ve manisi olmayan, engelsiz” (395r/8=056/033).

Bu eki alan *yētisiz* “isteksiz olarak yaptırma, zorlama” (231v/7=020/073) sözcüğünde ek sonundaki /g/ sesinin düştüğü kaydedilmiştir.

3.2.2.3. -(X)m

Ş. Tekin bu ekin işin neticesini bildirdiğini ifade etmektedir (1992: 84). Metinde bu ek ile türetilmiş bir soyut ad tespit edilmiştir:

alum “tedbir” (66v/5=004/071).

3.2.2.4. -(X)nç

Bu ek fiilin gösterdiği hareketin neticesini ifade eder (Tekin 1992: 84). Banguoğlu, bu ekin dönüşlülük ekinin üzerine eylemden ad yapan *-iç* ekinin gelmesi ile *-in-iç* şeklinde oluşmuş olabileceğini belirtir. Bu biçimde türemiş olan bir sözcük bir kılış adı ya da pekiştirme sıfatı olur (1998: 257).

Metinde bu ek ile türetilmiş bir soyut ad tespit edilmiştir:

taplamanç “yaman” (221r/9=018/087).

3.2.2.5. -(X)nçIg

Bu ek muhtemelen *-(X)nç+sIg* şeklinde oluşmuştur (Erdal, 1991, 363). Ekin son ünsüzü nadiren *-k* olabilmektedir (Gabain 1988: 58).

Metinde bu ek ile türetilmiş bir soyut ad tespit edilmiştir:

taplamançig “çirkin, uygunsuz, kötü” (387v/4=052/042).

3.2.2.6. -gI

Bu ekin varlığı Erdal'ın 2004 tarihli çalışmasına kadar fark edilememiştir. Bu ek genel olarak geçişli fiillerin nesnesini ve geçişsiz fiillerin öznesini belirten isim ve sıfatlar oluşturur (2004: 320).

Metinde bu ek ile türetilmiş bir soyut ad tespit edilmiştir:

serilgi “azim, ciddi karar kesinlik” (56r/9=003/186).

3.2.2.7. -I

Gabain ve Erdal, bu ekin bir zarf-fiil eki olduğunu düşünmektedirler (1988: 51, 1991: 340).

Metinde bu ek ile türetilmiş bir soyut ad tespit edilmiştir:

yığlı “menetme, alıkoyma, engel olma” (403r/9=059/002).

3.2.2.8. Fiilimsiler

“Fiilimsiler dile anlatım gücü zenginliği ve kıvraklık sağlamanın yanında anlatılmak isteneni kısa yoldan anlatma olanağı sağlayan, yan cümle kurabilen, bağlaçların yerine geçebilen dil bilgisel unsurlardır.” (Bayraktar 2004: 3)

Fiilimsiler genel Türkçede isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil olmak üzere üç ayrı grupta incelenmektedir. Zarf-fiil ve isim-fiiller yalnızca hareket ifadesi, sıfat-fiiller ise hareket ve zaman ifadesi taşımaktadırlar. İsim-fiiller ile sıfat-fiiller çekimli şekiller, zarf-fiiller ise çekimsiz şekillerdir. Bu yüzden isim-fiiller ile sıfat-fiiller birbirine daha yakındır. Aralarındaki en önemli fark sıfat-fiillerin zaman ifadesi taşımalarıdır. Sıfat-fiiller hareket ismi olarak kullanıldıklarında zaman ifadesini kaybedip fiil ismi durumuna geçerler. Zarf-fiiller ise hareket hâli ifadesi taşıdıkları için anlam bakımından isim değil, fiil kategorisine dâhildir (Eraslan 2012: 356).

3.2.2.8.1. İsim-Fiiller

İsim-fiiller, fiillerin isim şeklidir. Karahanlı Türkçesinde *-mA*k, *-mA* ve *-Xş* olmak üzere üç çeşit isim-fiil bulunmaktadır (Hacıeminoğlu 1996: 162). Bu çalışmada *-mA*k ekinin genişlemiş hâli olan *-mA*k+*IX*k eki de isim-fiil kategorisinde değerlendirilmiştir. Çalışmada incelenen soyut adların yapımında kullanılan isim-fiiller *-mA*k, *-mA*k+*IX*k ve *-Xş*'tir.

-mAk ve -mAk+IXk

Eski Türkçe döneminden beri kullanılan ve mastar eklerinden biri olan -mAk, isim-fiil ve kılış adı olarak kullanılmaktadır (Banguoğlu 1998: 269). -mAk isim-fiil ekinin addan ad yapan +IXk eki ile genişlemiş biçimi olan -mAk+IXk eki de aynı görevde kullanılır. Bu iki ek, bütün fiil kök ve gövdelerine gelebilmektedir. -mAk ve -mAk+IXk ekleri hareket adı ve kalıcı ad yapma olmak üzere iki işleve sahiptir.

-mAk eki Eski Türkçe Dönemi'nden beri işlek olarak kullanılmaktadır ancak -mAk+IXk eki Karahanlı Türkçesinde kullanılmaya başlamış ve Türkiye Türkçesinin başlangıç devrinde canlılığını yitirmiştir (Gülen 2020: XV).

Tespit edilen örneklerle bakıldığında bu ekin eklendiği fiile hareket özelliği kazandırdığını söylemek mümkündür. Bu işlevi düşünüldüğünde -mAk ekiyle aynı görevde kullanıldığı söylenebilir. Ancak bu ekin neden kullanılmaya başlandığı, -mAk ekinin ihtiyacı tam olarak karşılamadığı sebebiyle mi türetildiği net değildir. İki ek de kullanıldığı cümlede hareket işlevi kazanabilir. (Gülen 2020: 130)

TIEM 73'te -mAk eki ile türetilmiş ve hareket işlevine sahip soyut adlar aşağıdaki gibidir:

ërinçlenmek “huzura kavuşma, rahata erme”

ol kim bërildinizler nersedin ërinçlenmek turur yakın tiriglik içinde ol kim Tanrı üskinde turur yëgrek kalınçurak anlarğa kim kërtgündiler idileri üze köñül ururlar. (356v/5=042/036)

kıwanmak “güvenme, kibirlenme”

bilinler kim bu ajun tiriglikli oyun turur teşevvüş étigi tağı ögrünüşmek kıwanmak siler üze üküşleşmek tağarlar içinde oğul kızlar içinde. (399r/2=057/020)

üsterişmek “uğraşma, mücadele etme”

aydılar biziñ idilerimiz mü yëgrek azu ol mu urmadılar anı saña meger üsterişmek. (361v/8=043/058)

yağılaşmak “düşman olma”

kitergil anıñ birle ol ëdgürek ançada ol kim sënli ara anlı ara yağılaşmak andağ kalı ol yaq yawuq teg. (351r/8=041/034)

yaraşturmak “uzlaştırma, (aralarını) düzeltme, muvaffak kılma, doğruyu buldurma”

eger tileseler yaraşturmak tüzleştürgey Tanrı olar êkki ara. (63r/1=002/034)

uluğlamak “büyük tanıma, ululama, tazim etme”

uluğlamadılar Tanrını yaraşınca uluğlamak yer barınca anıñ kudreti içinde turur kıyāmet kün kökler türülmüş bolğay öz kudreti birle. (340v/5=039/067)

TİEM 73’te -mAk eki ile türetilmiş ve kalıcı ad işlevinde olan soyut adlar aşağıdaki gibidir:

ênçrünmek “huzur içinde olma, rahatlamak, sakinleşme”

biz kıldımız anı pend ênçrünmek misāfirlerke. (396r/8=056/073)

ênçrütme “rahatlık, sakinlik”

meger rahmet bėrdimiz ênçrütme bir vaqtka tēgi. (322r=036/044)

öçemek “azap, işkence”

Tanrı bilgenrek kayda kılar erse yumuşlarını. munu teggey anlarķa kim yazuķ kıldılar ĥorluķ Tanrı üskinde kıtığ öçemek kıtığ kın anıñ birle kim mekr eter erdiler. (107v/1=006/124).

soyurķamak “rahmet”

ol ol idı ıdur yellerni estürü sewünç anıñ soyurķamakında öñdün. (118r/4=007/057).

teñişmek “karşılık, kısas”

ay anlar kim kėrtgündiler bitildi siler üze tüzlük teñişmek öldürmişler içinde. (20v/9=002/178)

tutsurmak “vasiyet/tavsiye (Allah tarafından yapılan tavsiye, emir ve farz kılmadır)”

ay anlar kim kėrtgündiler silerniñ aranızda tanuķluķ bėrmek kaçan kelse silerde biriñizlerke ölüm tutsurmak uğurında êkkegü könilik idileri silerdin azu êkki adnağular silerde öñdin eger sefer kılsa siler yer içinde. (93r/6=005/106).

tutturmak “vasiyet/tavsiye (Allah tarafından yapılan tavsiye, emir ve farz kılmadır)”

cüftleriñe êdgülenmek bir yılķa tēgi çıkarmaksız. (30r/6=002/240).

üküşleşmek “çokluk, üstünlük”

bilinler kim bu ajun tiriglikı oyun turur teşevvüş étigi taķı ögrünüşmek kıwanmak siler üze üküşleşmek tagarlar içinde oğul kızlar içinde. (399r/3=057/020).

yüñülmek “kefare”

yana kim muyanlık kılsa anıñ birle ol yazuk yüñülmeki ol anar. (86r/2=005/045)

TİEM 73'te -mAk+IXk eki ile türetilmiş ve hareket adı işlevinde olan soyut adlar aşağıdaki gibidir:

aldamaqlık “aldatma”

taķı mundağok kıldımız tégme yalavaçķa yağı kişiler yeklerindin perîler yeklerindin imlep körkütür amarıları amarıke ayıķ étigi aldamaqlık étigi. (106r/5=006/112)

çıkmaqlık “ortaya çıkmak”

andağok çıkmaqlık. (382r/6=050/011)

TİEM 73'te -mAk+IXk eki ile türetilmiş ve kalıcı ad işlevinde olan soyut adlar aşağıdaki gibidir:

tanmaqlık “inkârcılık” “küfr”

yaramas kerekmez ortaķ qatıqlılarķa kim ābadān kılsalar Tañrı mezigitlerini tanuķ bérigililer özleri üze tanmaqlık birle. (140r/7=009/017)

eger tansa siler bütünlükün Tañrı muñsuz turur silerdin taplamas kıllarıña tanmaqlıķnı eger şükr ötese siler taplar silerni yazuk yüdmes hıç yazuk yüdügli adın kişi yükini yana idñizlerke turur yanıñızlar uqturğay siler anı kim kılrur siler ol bilgen turur köñüller idisi. (335v/3=039/007)

-Xş

Bu isim-fiil eki, fiildeki oluş ve kılışın anlamını değiştirmeden bunları ad kalıbına sokan bir ektir. -Xş ekiyle kurulan isim-fiiller daha çok kılışın tarzını gösteren adlar yaparlar yani fiil kök ve gövdelerini “tarz gösterme” işlevi ile birer ad kalıbına sokarlar (Korkmaz 2009: 899).

Metinde bu ek ile türetilmiş bir soyut ad tespit edilmiştir:

arış “aciz, bitkin”

yana ewürgil közni êkki yolu ewrülür yangay saña köz yıramış ol arış tégmekdin. (416v/7=067/004)

3.2.2.8.2. Sıfat-Fiiller

Sıfat-fiiller, nesneleri geçici hareket özellikleriyle karşılayan özel fiil şekilleridir. Sıfat-fiiller nesne karşılamaları ile isimlere, hareket ifadesi taşımaları ile zarf-fiillere, zaman ifadesi taşımaları ile çekimli fiillere yaklaşırlar (Eraslan 2012: 358).

Sıfat-fiiller ifade ettikleri zamana göre geçmiş zaman sıfat-fiil ekleri, gelecek zaman sıfat-fiilleri, geniş zaman sıfat-fiilleri olmak üzere üç gruba ayrılır.

Geçmiş Zaman Sıfat-Fiilleri

TİEM 73'te soyut adların yapımında kullanılan geçmiş zaman sıfat-fiil eklerinde sadece *-mİş* eki tespit edilmiştir.

-mİş

Geçmiş zaman ifadesi taşıyan *-mİş* eki, Eski Türkçeden beri bütün lehçe ve şivelerde işlek bir şekilde kullanılmaktadır. Her çeşit fiil kök ve gövdelerine getirilebilen bu ekin teşkil ettiği sıfat-fiiller aktif ve pasif anlamlıdır. Sıfat-fiil eki olarak *-mİş* geçici vasıf adları teşkil etmekle beraber kalıcı adlar da meydana getirir (Eraslan 1980: 104-105).

Metinde *-mİş* eki ile türetilmiş sıfat fonksiyonunda kullanılmış bir soyut ad tespit edilmiştir:

kértgünmiş “inanın, iman etmiş olan”

yıramas kértgünmiş erke ap yme kértgünmiş tişike kaçan hüküm buyursa Tanrı anıñ yalavaçı bir yarlıg kim bolmaq anlarğa talulamaq işlerindin. (307v/9=033/036)

Metinde *-mİş* eki ile türetilmiş ve isim görevinde kullanılmış bir soyut ad tespit edilmiştir:

yanılmış “yanılma, yanılan”

eger bilmese siler atalarını kdaşınızlar dñ içinde yaqlarınızlar. yok siler üze tarlık yanılmışlarınız içinde anı yok kim uğrasa köñülleriniz. (304v/5=033/005)

Geniş Zaman Sıfat-Fiil Ekleri

TİEM 73'te soyut adların yapımında kullanıldığı tespit edilen geniş zaman sıfat-fiil ekleri *-Ar*, *-(X)gli* ve *-GAn* ekleridir.

-Ar

Bu ek Eski Türkçeden beri bütün şive ve lehçelerde yaygın bir şekilde kullanılan geniş zaman sıfat-fiil eklerindendir. Fonksiyon itibariyle -GAn sıfat-fiil ekine yaklaşmakla beraber ondan daha fazla bir devamlılık ifadesi taşırlar (Eraslan 1980: 122).

Bu ekler Türkçede en çok sıfat fonksiyonunda kullanılmaktadır (Eraslan 1980: 123, Korkmaz 2009: 950). Kalıcı ad fonksiyonunda kullanımı az olan bir ektir.

Metinde bu ek ile türetilmiş soyut ad örneğinin kalıcı ad olduğu tespit edilmiştir:

tapar “ecir, mükafat, ödül”

bütünlükün kim yanut bêrlür siler taparlarıñızın kıyāmet kün. (56r/5=003/185)

-(X)gII

-(X)gII ekinin < -ğ/-g +lı/+li şeklinde oluşan bir birleşik ek olduğunu düşünen araştırmacılar bulunmaktadır (Eraslan 1980: 38). Bu ek -GAn sıfat-fiil ekiyle aynı anlam ve fonksiyona sahiptir. Ekin en yaygın fonksiyonu sıfat olarak olarak kullanılmasıdır ancak isim olarak kullanıldıklarında da fail ismi manası taşırlar (Eraslan 1980: 79-80).

Ekin Eski Türkçe döneminde dar bir kullanımı vardır. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinden sonra kullanımdan düşmüş ve yerini -GAn ekine bırakmıştır (Eraslan 2012: 376).

Eserde bu ek ile türetilmiş olan ve sıfat fonksiyonunda kullanılan soyut adlar aşağıdaki gibidir:

adırğlı “hakem, hüküm veren, ayıran”

eger bilse siler yarmağ olar êkki ara ıdınlar bir adırğlı seçigli kişilerindin bir adırğlı seçigli kişilerindin. (62v/9=004/035)

çındgarığlı “emniyet ve itimat veren kitap, Kur’an, el-müheymin”

indürdimiz saña bitigni kértü yaraşı birle çındgarığlı anı kim utrusında bitigdin tutuğ anıñ üze adırğıl seçgil anlar ara anıñ birle kim indürdi Tanrı udu barmağıl anlarınñ tilekleriñe anıñdın kim keldi saña yarlığdın. (86r/8=005/048)

Eserde bu ek ile türetilmiş olan ve fail ismi fonksiyonunda kullanılan soyut adlar aşağıdaki gibidir:

adırğlı “Tevrat”, “Kur’an, hak ile batılı ayıran, el-Furkan”

*ançada bērdimiz mūsāka bitigni çınnı bāṭıldın adırğlı bolğay kim siler kōni yolluğ
bolğay siler. (6v/9=002/053)*

*yüksek ol ol ili kim indürdi adırğlını ya'nî kur'ānnı kulu üze bolmağ üçün
ajunluğlarğa kōrkuttaçı. (262r/8=025/001)*

başlağlı “halife”

*yana kıldımız silerni kēdin kelip başlağlı yer içinde anlarda kēdin baçalım biltürelim
neteg işler siler. (154r/8=010/014)*

bağışlağlı “bağışlayan, affeden”

*ol idî atı birle kim ibrahîm yalavaçı kullarına amān kulu yarlıkadı bağırsağ kim
kullarına ka'beni kıble kulu yarlıkadı bağışlağlı kim du'ānı müstecāb kulu yarlıkadı.
(187v/5=014).*

kērtgünigli ~ kērtgünügli “inanan, iman etmiş olan”

*korğar mu siler olarğa Tañrı sezārağ kim korğsa siler añar eger erse siler
kērtgünügli. (140r/2=009/013); ay anlar kim kērtgündiler kaçan tērgense siler Tañrı
yoli içinde belgülig tileñler aymañlar añar kim kemişse silerke elleşmekni ermes sen
kērtgünügli. (69v/7=004/094).*

kesigli “hâkim, hükmeden”

*Tañrıda adın mu tileyin üzügli kesigli ol ol idî kim indürdi silerke bitigni adırılmış
seçilmiş. (106r/7=006/114).*

tanığlı “kafir, iman etmeyen, inkar eden”, “çirkin karşılayan, hoşlanmayan”

siler mü siler añar tanığlılar. (238v/4=021/050)

*azu mu ayurlar anıñ birle tēlwelig. tēp yok kim keldi anlarğa kōnilik birle üküşrekleri
kērtülügke tanığlılar. (252v/4=023/070)*

tapınuğlı ~ tapunuğlı “hizmet eden, tapınan”

*ermes siler tapnuğlılar añar kim men tapnur men. (450r/6=109/003); aydılar
kērtgünür mü miz êkki ādemika bizke meñzer anıñ boğun biziñke tapnuğlılar.
(251v/3=023/047).*

*törütügli “yaratan, yaratıcı, takdirine uygun bir şekilde yaratan, esma-i hüsnâ'dan el-
Halik”*

nek bar mu törütügli Tañrıda ağın rüzî bërse silerke kökdin yerdin.
(316v/7=035/003)

yañılığlılar “günahkârlar, günaha meyledenler, kasten kötülüğe meyledenler”

çın fir’avn taķı hāmān taķı anıñ çerigleri erdiler yañılığlılar. (281r/9=028/008)

yarlıkağlı “merhamet edici, esma-i hüсна’дан er-Rahîm”, “kullarına lütuf ve ihsanı ile iyilikte bulunan, çok itaatkar esma-i hüсна’дан el-Berru”

erür kértgünüğlilerke yarlıkağlı. (308v/5=033/043)

çın ol ol turur yarlıkağlı. (387r/3=052/028)

yarutuğlı “nurlandıran, nur kaynağı, esma-i hüсна’дан en-Nür”

Tañrı kökleriniñ nūrı ya’nî yarutuğlı yme yerniñ. (258v/1=024/035).

-GAn

-GAn geniş zaman sıfat-fiil eki, Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. -GAn ekinin Orhun Türkçesi metinlerinde sadece birkaç örneği bulunmaktadır (Tekin, 2003, 171).

-Gan eki geçmiş zaman ile şimdiki zaman ifadesi taşımaktadır: *kelgen* 1) gelmiş olan, 2) gelmekte olan gibi. Bu nedenle “geçmiş zaman ve hâl partisipi eki”, “muayyen hâl partisipi eki” şeklinde de adlandırılmıştır (Eraslan 1980: 77).

Eserde bu ek ile türetilmiş soyut adların sıfat görevinde kullanıldığı tespit edilmiştir:

açқан “çok iyi hüküm veren, iyilik kapılarını açan, hakemlik yapan, el-Fettāh”

ol açқан idi ol bilgen. (314r/5=034/026)

bërgen “veren”

uzatmağıl êkki közüñni ol nek üze kim èrijlendürdimiz anı cüft cüft anlardın bu ajun tiriglikiniñ étigini bezekini ançaķ sınałım anlarını anıñ içinde idiñniñ bërgen rüzîsi yègrek ol қалғанрақ. (236r/5=020/131)

Gelecek Zaman Sıfat-Fiil Ekleri

TIEM 73’te soyut adların yapımında kullanıldığı tespit edilen gelecek zaman sıfat-fiil ekleri -GU, -gUçI, -gUlXk ve -dAçI ekleridir.

-GU

Eski Türkçeden beri işlek bir şekilde kullanılan -GU sıfat-fiil eki gereklilik ve gelecek zaman ifadesi taşımaktadır (Eraslan 1980: 85).

A. Von Gabain ekin mecburiyet ve gaye ifade ettiğini bildirir (1988: 83). M. Mansuroğlu bu ekin ilk başta zaman ifadesi taşımadığını ancak uğradığı anlam değişimleri ile zaman ifade eden bir ek hâline geldiği görüşündedir (1953: 347).

Metinde bu ek ile türetilmiş ve ad işlevine sahip soyut adlar aşağıdaki gibidir:

amrulğu “huzur, sekinet, ferahlık, kalp rahatlığı, mutmain olma, yatışma”

yana indürdi Tañrı amrulğunu yalavaçı üze kértgünügüler üze tağı indürdi çerigler körmedinüzler anı kınadı anlarını kim tandılar. (141r/7=009/026)

azdurğu “saptırmak, sapmış bulmak, sapık olarak görmek”

...öñdün kılar Tañrıka teñeşigler azdurğu üçün anıñ yolındın. ayğıl erijlengil kâfırlıķıñ birle az sen ot idilerindin. (335v/8=039/008)

belgürtgü “belirtme”

ol idi yarattı ölümni tiriglikni belgürtgü üçün silerni silerde kayusı edgü işligrek ol turur küşüş örtgen. (416v/3=067/002)

boğuzlağı “kurban”

ay anlar kim kértgündiler helâl tutmañızlar Tañrınıñ belgü kılmışlarını ap ağırlıg aynı ap boğuzlağı boğzıña nişān asılmış ap uğrağlılar ağırlıg ewke tilerler artuqlıķnı idilerindin hoşnūdlıķnı. (79v/2=005/002)

oñulğu “iyileşme, düzelme, iyi olma, mec. (hidayetine kavuşma)”

ayğaylar ögdi şükr ü sipās Tañrıka ol kim köndürdi bizni muñar ermedimiz yolka oñulğu eger köndürmeze bizni Tañrı. (116v/4=007/043)

sınağı “deneme, imtihan”

eger tilese Tañrı kılğay erdi silerni bir gürüh yoķ kim sınağı üçün silerni anıñ içinde kim berdi silerke aşnuñlar edgülüklerke. (86v/2=005/048)

tapungu “ilâh, tanrı”, “put”

anlar kim tandılar anlarınıñ dost Tañrıda adınkı tapungu çıkarurlar olarnı yaruqlıkdın karanğulukka. (33r/1=002/257)

ay anlar kim kértgündiler kim bor atğu oyun Tanrıda adınkı tapungular oyunlar arıgsız turur yek işindin. (91r/9=005/090)

yarlıkağu “merhamet etmek, bağışlamak”

yarlıkağu üçün saña Tanrı ol kim keçti yazukundın ol kim kedin kaldı tükel kılsa ni ‘metini meniñ üze ködürse seni köni yolka. (376r/3=048/002)

yıgku “engel”

kim kıldı yerni amrulğu taķı kıldı anıñ arasında arıklar kıldı anar bekümiş tağlar taķı kıldı ekki teñiz arasında yıgku Tanrı. (278v/5=027/061)

Metinde bu ek ile türetilmiş ve sıfat işlevine sahip soyut adlar aşağıdaki gibidir:

amrulğu “ikamet yeri, mesken, konaklama yeri, karargâh”, “sükun ve itmi’nan vakti, istirahatete çekilme zamanı”

körmes mü sen bakmas mu sen anlarka kim tegşürdiler Tanrı ni Ömetini nü-sipâslıkıntüşürdiler boğunlarını ziyānlık sarāyına tamuğka kigürgeyler anar neme yawuz amrulğu yer ol kıldılar Tanrıka teñ tuş azıtsalar anıñ yolundın. (190v/4=014/029)

yarığlı tañlarnı taķı kıldı tünni amrulğu künni aynı sakışlığ. (104v/2=006/096)

arışgu “karşılıklı, birbirini aldatma, karşılıklı aldanma”

ol kün tērer silerni tērnekküniñe ol turur arışgu kün ya ‘nī ziyān küni kim kērtgünse Tanrıka yme kılsa ēdgülük. (412r/5=064/009)

bağışlağu “bağışlama”

ol idī atı birle kim tiledi anlarıñ işin ēte bērdi. bağırsak kim özin körkütmedi. bağışlağu kim ‘özr kılmışlarını bezerleyü yarlıkadı. (214v/2=18)

boynağu “asi, itaatsiz, inatçı, isyankâr”

erdiñizler boynağu boğunlar. (326r/5=037/030)

ķopargu “kopmak, kalkmak, gelmek, meydana gelmek, zuhur etmek, dirilme”

bu turur ķopargu kün velīkin siler bilmes erdiñizler. (298v/7=030/056)

orulaşgu “feryat etme”

ay meniñ boğunum men ķorķar men siler üze orulaşgu küni. (344v/2=040/032)

öküngü “pişmanlık”

korķıtķıl anlarını öķüngü kūn ançada ötelse iş anlar osallık içinde taķı anlar ok bütmesler ol kūnke. (225r/6=019/039)

-gUçI

-GU sıfat-fiil ekinin ile addan ad yapan +çI eki ile genişlemiş biçimi olan bu ek Eski Türkçeden beri yaygın olarak kullanılmaktadır. -dAçI sıfat-fiil ekiyle hemen hemen aynı anlam ve fonksiyonda kullanılan ek genellikle fail isimleri türetir. Gelecek zaman ifadesi yanında şimdiki zaman ve devamlılık ifadesi de taşıyan ek, menfi fiil gövdelerine de getirilebilmektedir (Eraslan 1980: 91).

-gUçI ekinin fail isimleri ve sıfatlar türetme olarak iki fonksiyonu bulunmaktadır. Metinde sadece fail ismi fonksiyonunda soyut adlar türettiği tespit edilmiştir:

adırģuçı “hakem, hüküm veren, ayıran”

neteg adırģuçı seçģüçi kılurlar sēni anlar üskinde turur tevrīt. (85v/3=005/043)

azģuçılar “yoldan çıkanlar, yoldan sapanlar”

aydılar idimizā! yēñdi uttı biziñ üze bed-bahtlıkımız erdimiz yoldın azģuçılar. (254r/8=023/106)

başlaģuçı “halife”

ol idi kıldı silerni yerniñ kēdin kelip başlaģuçı kötürdi amarıñızlarını amarı üze kurlar sınaģu üçün silerni anıñ içinde kim bērdi silerke. (112v/1=006/165)

kērtgüngüçi “inanan, iman eden”

ol idi turur yarattı silerni silerde tanguçı silerde kērtgüngüçi. (411v/5=064/002)

oķıģuçı “okuyucu, seslenen, Hz. Muhammed, dāin”

oķıģuçı Tanrı tapa destūri birle yaruk çerāğ. (308v/6=033/046)

sınaģuçı “deneyen, imtihan eden”

kaçan kim adrılıp çıktı erse tālūt çerig birle aydı bütünlükün Tanrı sınaģuçı ol silerni bir arıķ birle. (31v/1=002/249)

tanguçı

“kafir, inkar eden, inanmayan”

ol idi turur yarattı silerni silerde tanğuçı silerde kértgüngüçi. (411v/4=064/002)

-gUIXk

-GU sıfat-fiil ekinin ile addan ad yapan +IXk eki ile genişlemiş şekli olan bu ek adlar, sıfatlar ve zarflar türetmektedir (Eraslan 1980: 93-97). Anlam olarak soyut anlamlı sözcükler ile gereklilik anlamına sahip sözcükler türetmektedir (Mansuroğlu 2010: 344).

Metinde bu ek ile türetilmiş sözcükler ad fonksiyonundadır:

boynağulık ~ boynağuluk “haddi aşma, azgınlık”

korğuttımız anlarını artmas anlarğa meger boynağuluk uluğ. (210v/5=017/060)

koparılğuluk “dirilmek”

va‘de kıldı anlar tandılar koparılmamaıklarını ayğıl yok meniñ idim haqqı koparılğuluk siler yana ukturulğay siler anı kim kıldınız. (412r/3=064/007)

-dAçI

-dAçI sıfat-fiil eki her türlü fiil kök ve gövdelerine getirilebilmektedir ve etken ifadelidir. Ekin bünyesindeki +çI eki sebebiyle ekin teşkil ettiği şekiller daha çok fail ismi olarak görev yaparlar. Bu durumda ek -GAn eki ile paralellik göstermektedir (Eraslan 2012: 369).

kınadaçı “cezalandıran, azaba uğratan, Hz. Muhammed, müncin”

ermedi Tanrı kınadaçı olarnı sen olar içinde erken ermedi Tanrı kınadaçı olarnı anlar yarlıkatu tilerler. (133r/6=008/033)

okıdaçı “okuyan, çağırın, İsrail”

yüz ewürgil anlardın ol kün okır okıdaçı tılamçığ korğunçığ nerse. (390r/7=054/006)

yarlıkadaçı “merhamet eden, esma-i hüsnâ’dan er-Rahman”

başlar miz törütgen egtülegen uluğ idi atı birle rüzî bergeñ kamuğ tepreniglilerke anğar kértgünüñ seni yarlıkadaçı. (2v/2=002)

4. SONUÇ

Bu çalışmada Karahanlı Türkçesi Satır-arası Kur'an Tercümesi'ndeki (TİEM 73) soyut adların leksik ve semantik incelemesi yapılmıştır. İncelenen örnekler ilk kez bu eserde kaydedilen soyut adlar ile daha önceki Eski Türk Dili metinlerinde yer alan ancak TİEM 73'te yeni anlam veya anlamlar kazanmış olan soyut adlardır. Bu bağlamda yeni bir dinin kavram dünyası ile karşılaşan Türkçenin bu kavramları ne derecede ve nasıl karşıladığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada 221 soyut ad incelenmiştir. 221 soyut adın 190'ı ilk kez bu eserde kaydedilmiştir. Geri kalan 31 soyut ad TİEM 73'te yeni anlamlar kazanmıştır.

1. TİEM 73'te Arapça sözcüklere mümkün olduğunca Türkçe karşılıklar verilmeye çalışılmıştır. Arapça sözcükler dilde mevcut olan sözcüklere yeni anlamlar yükleyerek karşılanmış ya da Arapça sözcükleri karşılamak için yeni sözcükler türetilmiştir.

İlk kez TİEM 73'te kaydedilen soyut adlar aşağıdaki gibidir:

açkan, açukman, adırğuçı, adırğlı, ajunsuz, aldamaklık, alum, amrılğu ~ amrulğu, arış, arışgu, arkaksız, artaklık, atıg, aymaklık, ayrit, azdurğu, azgır, azguçı, azgunluk, bağışlağan, bağışlağlı, bağışlağu, başlağlı, başlağuçı, bayaş, baylık, belgülüglük, belgürtgü, belgüsüzlük, bezegen, bitgen, boğuzlağu, bolguluk, boynağu, boynağulık ~ boynağuluk, boyungalık, bulgaşuk, buşuğluğ, bütmekeklik, bütünlük, çıkmaklık, çındğarışlı, çinlik, egriliksiz, eliglik, ençrünmek, ençrütmekek, erijlenmek, erinçlig, erinçlenmek, esrüklik ~ esrüklik, iriglik, karanşkuluk, katıgsızlık kerekliglik, kértgünigli ~ kértgünügli, kértgüngen, kértgüngüçi, kértgünmiş, kértüsizlik ~ kértüsüzlük, kesigli, kewreklik, kılıklik, kınadaçı, kıwanmak, kıwun, koluğ, kopargu, koparılğuluk, korkınçsızlık ~ korkunçsızlık, korluk, konisizlik, körge, kutluğluk, kutsuzluk, küçlüglük, küçsüzlük, küseg, küseglik, meñiliglik, muñluk, muñsuzluk, nelüklük, okıdaçı, okıguçı, onjulğu, orulaşgu, osanukluk, öçemek, ökünçe, öküngü, örelig, öznekeklik, saknuklık, satıgçılık, satu, sawçılık, serilgi, severçilig, sewügsizlik ~ sewügsüzlük, seziksizlig, sinağu, sinağuçı, siñütüg, soyurkağan, soyurkamak, tafnağu, tanığlı, tanğuçı, tanığlık, tanmaklık, tapar, tapğan, tapınuğlı ~ tapunuğlı, taplamanç,

taplamançığ, tapungu, taraşık ~ taraşuk, tarlık, tartışık, tégürmeklig, têlwelig, teñişmek, terslik, tılamçığ, tireşlig, tölengen, törütügli, törütüg, turmaklık, tutsurmak, tutturmak, tüzlük, uğrağsız ~ uğrasız, uğğan ~ uğқан, ukuşsuzluk, ulamtılık, uluğlamak, uluğlukluk, uluğsılık ~ uluğsıgılık, unitsalık, unmaslık, uşmağçı, üküleşmek, üleşig, ürüklük, ürünlük, üsterişmek, üstünsizlik, üzlük, yağılaşmak, yahşılık, yalavaçlık, yalğançı, yalğançılık, yalğanlık, yalğuzluk, yañılığlılar, yañılmış, yañsız, yanutsuzluk, yarağsızlık, yaraşmamaklık, yaraşturmak, yarlıkadaçı, yarlıkagan, yarlıkaglı, yarlıkagu, yarlıkamaklık, yartuğlı, yaslıg, yashıgıg, yavaşlık ~ yavaşlık, yawuzsız, yêlwiçilig, yêlwiçilik, yêtisiz, yığıg, yığıgsız, yığku, yıgı, yigrençilik, yodunluk, yolluğluk, yolsuzluğ ~ yolsuzluk, yumşaklık, yüksekli, yükseklik, yünülmek, yüreksizlik.

Dilin kendi malzemesine ait olup bu eserde yeni anlamlar kazanan soyut adlar aşağıdaki gibidir:

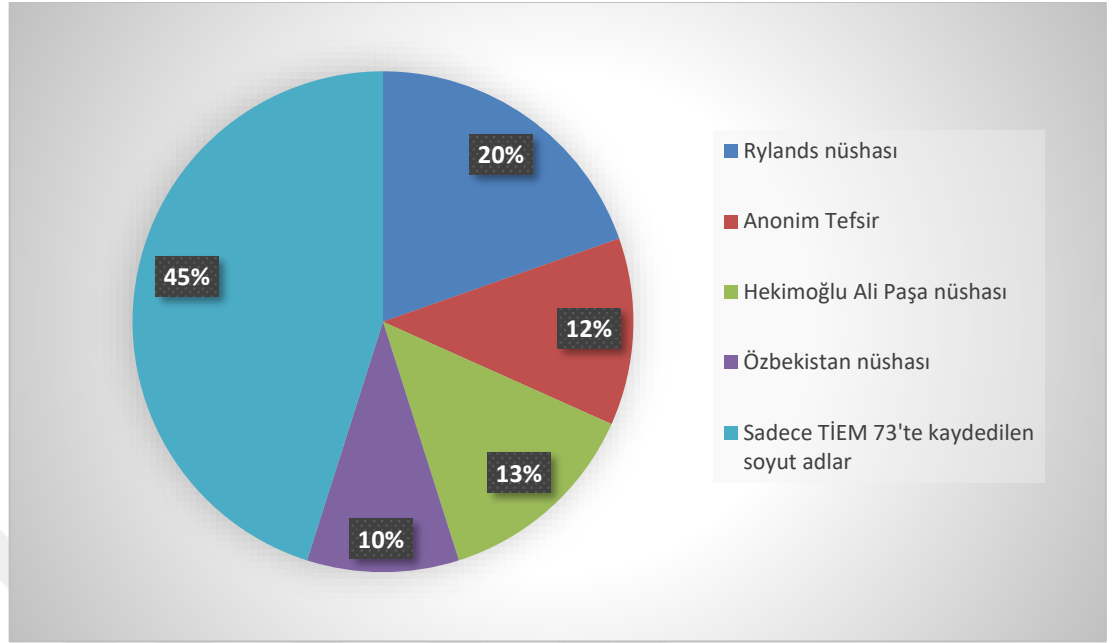
açmak, açmaklık, adırmak, arıg, arıgılık, arıgsız, artuğluk ~ artukluk ~ artukluk, başçı, belgülüg, bergeñ, bergeñ, bitmek, bitmiş, bulğak, kédinki ~ kédinki, kesmek, kópmağ, körgü, körüş, küsüşlüg, okıgu, okımağ, örtmek, örtüglüg, sakış, sınağ, sinamağ, sürmek, yalğan, yarağlıg, yarağsız, yitüklüg.

2. Türkler Kur'an'ı Türkçeye çevirirken Arapça ile hazır gelen dinî terminolojiyi kullanmak yerine kendi dillerine ait olan söz varlığını kullanmışlardır. Uygurlar döneminde oluşturulan dinî terminolojiden Kur'an'ı Türkçeye tercüme ederken de yararlanılmıştır. Bu bağlamda Budizm ve Manihaizm'e ait dinî terimlerin İslamî terimleri karşılamak için de kullanıldığı kaydedilmiştir. Çalışmada incelenen soyut adlar arasında Budizme ilişkin kavramların bu metinde de yer aldığı tespit edilmiştir. *belgülüg, bitmek, bitmiş* gibi sözcükler Budist Uygur metinlerinde de sıklıkla yer alan temel terimlerdenidir. Bu sözcükler İslamî anlamlar yüklenerek TIEM 73'te işlevsel bir şekilde tekrar kullanılmıştır.

3. Budizm ve Manihaizme ait terimlerden türetilen soyut adlar da mevcuttur: *ajunsuz, belgüklük, belgüsüzlüg, bitgen, bütmeçlik, bütünlük, çınılık, kértgünigli ~ kértgünügli, kértgüngen, kértgüngüçi, kértgünmiş, kértüsizlik ~ kértüsüzlük, könisizlik, yalavaçlık.*

4. Eserde birçok temel İslamî terim Türkçeye eşdeğer sözcükler ile karşılanarak tercüme edilmiştir. Örneğin *fetih* sözcüğü *açmak* biçiminde, *imam* sözcüğü *başçı* biçiminde, *ahiret* sözcüğü “sonra olan” anlamı dolayısıyla *kédinki ~ kédinki* biçiminde, *Kur'an* sözcüğü “oku” anlamı dolayısıyla *oığıu* biçiminde, *gam* sözcüğü “örtünme” manası dolayısıyla *örtüglüg* biçiminde, *la'net* sözcüğü “kovma, uzaklaştırma” manası dolayısıyla *sürmek* biçiminde, geniş anlamlara sahip olan *fitne* sözcüğü “deneme, imtihan” anlamı dolayısıyla *sınag* biçiminde ve çeşitli anlamlara sahip *din* sözcüğü “hesap” anlamı dolayısıyla *sakış* biçiminde Türkçeye birebir tercüme edilmiştir. Bu durum çeviriyi yapanların her iki dile de hâkim olduklarını göstermekle birlikte Türkçenin Arapça dinî terimleri karşılayabilecek yetkinlikte olduğunu da gözler önüne sermektedir.
5. İlk kez bu eserde kaydedilen soyut adların yapımında en çok kullanılan ekler *+lXk*, *+lXg* ekleridir. *+lXk* eki ile türetilmiş 67 soyut ad, *+lXg* eki ile türetilmiş 17 soyut ad tespit edilmiştir. Bu ekleri 17 sözcük ile *-GU* eki, 15 sözcük ile *-mAk* eki, 12 sözcük ile *-(X)gII* eki, 11 sözcük ile *+sXz*, 9 sözcük ile *-(X)g*, 7 sözcük ile *-gUçI* eki, 5 sözcük ile *-(O)k*, 4 sözcük ile *+çI*, 3 sözcük ile *-mAkI Xk* eki, 3 sözcük ile *-dAçI* eki, 2 sözcük ile *-GAn* eki, 2 sözcük ile *-gUlXk* eki, 2 sözcük ile *-mIş* eki, 1 sözcük ile *+A*, 1 sözcük ile *+mAn*, 1 sözcük ile *-(X)m*, 1 sözcük ile *-(X)nçI g*, 1 sözcük ile *-gI*, 1 sözcük ile *-I* eki takip etmektedir.
6. Çalışmada incelenen sözcükler arasında Allah'ın güzel adları (Esmâ-i Hüsnâ) da bulunmaktadır: *açkan*, *bezegen*, *körge*, *örtüglüg*, *soyurkağan*, *törütügli*, *uğgan ~ uğkan*, *yarlıkadaçı*, *yarlıkagan*, *yarlıkaglı*, *yarutuğlı*. Bu sözcüklerin türetiminde çoğunlukla fiilimsilerden yararlanılmıştır.
7. Madde başı olarak incelenen soyut adlar diğer Doğu Türkçesi Kur'an tercümelemleri ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Bu sözcüklerin birbirine oranı aşağıdaki gibidir:

Şekil 1. Doğu Türkçesi Kur'an Tercümelerinde Soyut Adların Karşılaştırılması

Bu nüshalar arasında TIEM 73 ile Hekimoğlu Ali Paşa nüshaları eksiksiz metinlerdir. TIEM 73 ve Rylands nüshaları Karahanlı Türkçesi ile, Hekimoğlu Ali Paşa nüshası Harezmi Türkçesi ile, Anonim Tefsir ve Özbekistan nüshalarının ise karışık dilli eserler olduğu söylenebilir. Grafikteki oranlara bakarak bu eserler arasında Türkçecilik çabasının en çok TIEM 73 ve Rylands nüshalarında bulunduğu görülmektedir. Hekimoğlu Ali Paşa nüshası tam bir metin olmasına rağmen eksikleri olan Rylands nüshasından daha az Türkçe sözcük içermektedir.

8. Eserde gramer açısından Türkçenin kurallarına aykırı sözcükler de kaydedilmiştir: *azgır, siyütlüg, tafnağı, tireşlig, yigrençilik*.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2019). *En Eski Türkçenin İzlerinde: Orhun ve Yenisey Yazıtları Üzerinde Sözcükbilim, Anlambilim ve Biçembilim İncelemelerinin Aydınlatığı Gerçekler*. Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2021). *Anlambilim: Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Bilgi Yayınevi.
- Arpaçukuru, O. (2020). Kur'an'ın Anlamlarının Türkçeye Aktarımı: Meâl mi Tercüme mi?. *Dergiabant* (8), 694-710. <https://doi.org/10.33931/abuifd.811353>.
- Ata, A. (2019). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*. TDK Yayınları.
- Aydar, Hidayet. "Kur'an". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08.08.2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kuran#7-tercumesi>
- Barutçu Özönder, F. S. "Eski Türklerde Dil ve Edebiyat". *Türkler Ansiklopedisi*. 3: 485-501. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Biçer, B. (2018). Türklerin Müslüman Olması Meselesine Yeni Bir Bakış Denemesi. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (3), 99-137.
- Caferoğlu, A. (2015). *Türk Dili Tarihi I-II*. Altınordu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University.
- Çağatay, S. (1967). Kutadgu Bilig'de Odgurmuş'ın Kişiliği. *TDAY-Belleten*, (15), 39-49.
- Çağrııcı, Mustafa "Hak". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28.11.2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hak>
- Çağrııcı, Mustafa. "İzzet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/izzet>
- Çağrııcı, Mustafa. "Fitne". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 1 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/fitne>
- Çelebi, İlyas. "Gayb". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10.08.2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gayb>
- Demir, Ş. (2007). Kur'an'da Zekat Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (28), 9-30.
- Eckmann J. (2012). Kur'an'ın Doğu Türkçesine Tercümelemleri. *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, (21), 15-24.
- Edg., Edgerton, Franklin. (1953). *Buddhist Hybrid Sanskrit Vol. 2 Dictionary*. New Haven.
- Elverskog, J. (2020). *Budist Uygur Edebiyatı*. (Çev., M. Ağca & D. Uzunkaya). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. TDK Yayınları.

- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar – Dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Brill.
- Erdoğan, A. (1938). Kur'an Tercemelerinin Dil Bakımından Değerleri, *Vakıflar Dergisi*, 1(47), 47-52.
- Gabain, A. Von. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev., Mehmet Akalın), TDK Yayınları.
- Gabain, A. Von. (1996). Eski Türk Yazı Kültürü ve Matbaası. *Türk Lehçeleri ve Edebiyat Dergisi*, (9), 7-29.
- Gül, A. (2017). Kur'an'da Kutsalla İlgili Kavramlar. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (8), 27-54.
- Günay, Ü., & Güngör, H. (2021). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Günaydın, Fatma Candan. "Nimet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 3 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nimet>
- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 17 Kasım 2023. <https://www.tdk.gov.tr/>
- Hamidullah, M. (2010). Kuran-ı Kerîm'in Türkçe Yazma Tercümeleri. *Journal of Turkology*, (14), 65-80. <https://doi.org/10.18345/tm.74410>
- İnan, A. (1960). Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, (8), 79-94.
- İnan, A. (1961). *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnan, A. (2020a). *Makaleler ve İncelemeler I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (2020b). *Makaleler ve İncelemeler II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karagöz, İ. Karaman, F. Paçacı, İ. Canbulat, M. Gelişgen, A. Ural, İ. (2017). *Dini Kavramlar Sözlüğü*. DİB Yayınları.
- Kemal Yunusoğlu, M. (2019). Moğol Döneminde Çeviri ve Uygur Mütercimler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı –Belleten*, (68), 7-21. <https://doi.org/10.32925/tday.2019.28>
- Klimkeit, H. J., (2009). Türk Orta Asyasında Budizm. (Çev., Berbercan M. T.). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 93-108.
- Kök, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73,1v/235v/2)* (Yayın No. 141355) [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Kök, A. (2017). "Türk Hakanlığı Dönemi İlk Türkçe Satırasası Kur'an Tercümesi TİEM 73: İlmî Keşfi ve İlmî Neşri Meselesi". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, (14)3, 191-211.
- Kur'an Kelimeleri, "Kur'an Kelimeleri", <https://kurankelimeleri.com/> Erişim 2 Haziran 2022.

- Kurulay, S.O., (2007). *Hudûd el-Alem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları* (Yayın No. 209743) [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "İmam". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/imam>
- Korkmaz, Z. (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Mansuroğlu, M. (1953). Türkçede -ĞU Ekinin Fonksiyonları" *Türkiyat Mecmuası*, (10), 341-348.
- Mansuroğlu, M. (1956). Türkçede -taçı Ekinin Fonksiyonları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 7(1-2): 105-108.
- Nalbant, M. V. (2019). Kutadgu Bilig'de Ayet Olarak Düşünülen İbareler Üzerine Bir Değerlendirme. *Dil Araştırmaları*, 13(25), 81-95.
- Nesterova Coşkun, S. (2023). Soyut Kavramların Ontolojik ve Epistemolojik Boyutu. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 22(1), 340-368. <https://doi.org/10.20981/kaygi.1145283>
- Olguner, Fahrettin. "Bâtıl". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim 20 Ağustos 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/batil>
- Öğüt, Salim. "Hedy". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hedy>
- Ölmez, M. (2004). Burkancı (Budist) ve Manici (Maniheist) Türk Edebî Çevreleri: Nesir. *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, (4), 129-135.
- Özaydın, A. "Türklerin İslamiyeti Kabulü". *Türkler Ansiklopedisi*. 4: 239-262. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Özaydın, Abdülkerim. "Karahanlılar". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 28.11.2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karahanalilar#>
- Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien I: a-agrıg*. Franz Steiner Verlag.
- Sağol, G. (1995). *Old Turkish and Persian Inter-Linear Qur'an Translations III: An Inter Linear Translation of the Qur'an into Khawarazm Turkish, Introduction, Text, Glossary and Facsimile: Part II: Glossary*. Harvard University.
- Sağol, G. (1997). Kur'an' ın Türkçe Tercüme ve Tefsiri Üzerinde Yapılan Çalışmalar. *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (8), 379-396.
- Şen, S., Alagöz N. (2019). "Karahanlı Türkçesi Kur'ân Tercümelerinden Rylands ve Tiem 73 Nüshalarının Eskiçilik Bakımından Karşılaştırılması". Ondokuz Mayıs Üniversitesi, XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu. 16-18 Ekim 2019 Samsun-Türkiye. (Edt. Serkan Şen – Mediha Mangır). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2046-2062.
- Steingass, F. (2005). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Çağrı Yayınları.
- Taşagıl, A. (2014). Töles Boylarının Stratejik Önemi (6. ve 7. yüzyıllar). *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (3), 311-322.

- Taşagıl, A. (2014). Töles Boylarının Stratejik Önemi (6. ve 7. yüzyıllar). *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (3), 311-322.
- Taşagıl, A. (2015). “Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında”. *Hacettepe Üniversitesi, Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri, Kültürleri, 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri. 21-23 Mayıs 2014 Ankara-Türkiye*. (Edt. Tufan Gündüz - Mikail Cengiz). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 21-30.
- Taşagıl, A. (2022). *Uygurlar -840'tan Önce-*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tekin, Ş. (1963). Mani Dininin Uygurlar Tarafından Devlet Dini Olarak Kabul Edilişinin 1200. Yıl Dönümü Dolayısı ile Birkaç Not (762-1962). *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, (10), 1-10.
- Tekin, Ş. (2008). Eski Türklerde Tercüme Faaliyetleri. *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, (32)2, 99-111.
- Tekin, T. (1986). İslam Öncesi Türk Şiiri. *Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı*, (409), 4-42.
- Togan, Z. V. (1958). “Londra ve Tahran'daki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair”. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*. (3), 133-160.
- Topaloğlu, Bekir. “Beyyine”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyyine>
- Topaloğlu, Bekir. “Mü'min”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mumin--esma-i-husna>
- Uludağ, Süleyman. “Halife”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/halife--tasavvuf>
- Ünlü, S. (2004). *Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Çevirisi (TİEM 73 235v/3-451r/7), Giriş-İnceleme-Metin-Dizin* (Yayın No. 144348) [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ünlü, S. (2018). *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (TİEM 73) – Türkiye Türkçesi Mealli Karşılaştırmalı Kur'an-ı Kerim (1-4 Cilt)*. Konya Selçuklu Belediyesi.
- Ünlü, S. (2018). *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (TİEM 73) – Tıpkı Basım – Transkribeli Metin (5-6 Cilt)*. Konya Selçuklu Belediyesi.
- Ünlü, S. (2018). *Karahanlı Türkçesi İlk Türkçe Satır-Arası Transkribeli Kur'an Tercümesi (TİEM 73) – Örnekli – Açıklamalı Sözlük A-Z (7-8 Cilt)*. Konya Selçuklu Belediyesi.
- Üşenmez, E. (2013). *Türkçe İlk Kur'an Tercümelerinden Özbekistan Nüshası Satır Arası Türkçe-Farsça Tercümeli (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Ekler Dizini-Tıpkıbasım)*. Akademik Kitaplar Yayınları.
- Wilkins, J. (2021a). *Handwörterbuch des Altuigurischen, (Altuigurisch – Deutsch – Türkisch) / Eski Uygurcanın El Sözlüğü, (Eski Uygurca – Almanca – Türkçe)*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

- Wilkins, J. (2021b). Batı Uygur Kağanlığı ve Ötesinde Budizm. (Çev. Kırmızıgül Şimşek, B. N., Arıcan, A., & Çalış, K.). *Bitig Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, (1)1, 103-152.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Lanet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Temmuz 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lanet>
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ba’s”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bas--dirilis>
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Levh-i Mahfûz”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Haziran 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/levh-i-mahfuz>
- Yazıcı, N. (1992). *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yücel, F. (2020). *Çevirinin Tarihi*. Çeviribilim Yayınları.
- Zeren, M. E. (2015). *Maniheizm ve Budizm'in Uygurlar'ın Kültür Hayatına Etkileri*. (Yayın No. 429238) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Zülfikar, H. (1974). Çağatayca Bir Kuran Tefsiri. *Türkoloji Dergisi*, 6(1), 153-195. https://doi.org/10.1501/Trkol_0000000059